SIMPOZION

COMUNICĂRILE CELUI DE AL VII-LEA SIMPOZION
AL CERCETĂTORILOR ROMÂNI DIN UNGARIA

(GIULA, 22–23 NOIEMBRIE 1997)

GIULA, 1998

Publicaţie a
Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria

Redactor şi editor responsabil
Maria Berényi

Lector
Ana Hoţopan

Publicaţia a fost sprijinită de
Fundaţia „Pentru minorităţile naţionale
şi etnice din Ungaria”

ISBN 963 03 4735 0

CUPRINS

Cuvînt de deschidere 5
Nicolae Saramandu: Coloniile aromâneşti din Austria şi Ungaria la începutul secolului al XIX-lea 7
Maria Berényi: Colonia macedoromână din Miskolc şi familia Şaguna 15
Elena Rodica Colta: Circulaţia cărţilor vechi româneşti în Ungaria 35
Constantin Mălinaş: Contribuţii la circulaţia cărţii româneşti vechi la Pesta: „Gramatica” de la 1826 a lui Ioan Alexi 57
Eugen Glück: Contribuţii cu privire la promovarea revendicărilor bisericeşti române din Ungaria în anii 1848–49 67
Elena Csobai: Rolul bisericii ortodoxe în păstrarea identităţii la românii din Giula 78
Gheorghe Petruşan: Coordonatele concepţiei naţionale a lui Ioan Slavici 87
Gheorghe Santău: Colegiul Mocsáry Lajos 97
Mihaela Bucin: Etic şi estetic 113
Ana Hoţopan: Influenţele literaturii apocrife asupra folclorului românesc din Ungaria 121
Emilia Martin: Funcţia imprecaţiei în societatea tradiţională 129
Ana Borbély: Menţinerea limbii române la Micherechi 151
Stella Nicula: Supranume la românii din Chitighaz 161
Aniversare
Gheorghe Dulău: Cincizeci de ani de la înfiinţarea Ansamblului cultural din Micherechi 189
Eva Kozma: 50 de ani de la înfiinţarea Ansamblului românesc din Aletea 196

Cuvînt de deschidere

Stimaţi Oaspeţi, Dragi Colegi!

Am ajuns la a VII-a ediţie a simpozioanelor noastre. Organizînd an de an aceste sesiuni, uneori am impresia, că acestea nu sînt altceva, decît acte de curaj. Dacă acum am înfiinţa institutul aş propune să se numească: Institutul de cercetări a supravieţuirii şi menţinerii etnice a românilor din Ungaria. Pe sigiliul instituţiei aş pune lozinca: „*Aici ne sînt visătorii*".

Sîntem în faţa unei provocări istorice, provocare de a sesiza şi de a pune în practică tot ceea ce se implică în cuvîntul de menţinere etnică şi culturală. Niciodată mai mult ca acum, nu ne-am întrebat atît de îngrijorător referitor la „Educaţie, învăţămînt, identitate, etc. încotro?". În ce direcţie şi în lumina căror valori trebuie să dirijăm generaţiile tinere. Aşadar şi noi ne aflăm în faţa unor cercetări impuse de împrejurări. Sîntem conştienţi de faptul că ştiinţa este supranaţională, dar cel ce o practică poate fi profund angajat faţă de naţiunea, de naţionalitatea din care face parte. Activitatea noastră de cercetare se îmbină cu misiunea de a prezenta aspecte semnificative ale vieţii şi culturii românilor din Ungaria. Cultura nu e altceva decît o stare de spirit, un mod de integrare a individului în comunitate şi orice cultură este în acelaşi timp determinantă şi determinată.

Cercetările şi publicaţiile noastre se angajează la asumarea valorilor din trecut şi prezent. Se pun în lumină momentele esenţiale ale culturii noastre abordîndu-le din mai multe unghiuri. Prin aceste eforturi sperăm să iasă la iveală diverse faţete ale felului nostru de a fi: de la limbaj la comportament, de la credinţa noastră religioasă la atitudinea morală. Identitatea noastră a început să prindă un contur mai clar, să activeze. Fiind compatibili sau identici în atîtea şi atîtea lucruri cu conaţionalii noştri majoritari, trebuie să ne conturăm specificul nostru. La prezentarea acestui specific îşi aduc contribuţia atît colegii mei cît şi invitaţii prin prezentarea comuni-

cărilor care sînt incluse în programul celor două zile. Acest specific al nostru este prezent şi în publicaţiile scoase de Institut în anul acesta precum: *Annales*, *Simpozion*, *Izvorul* şi *Lumina*. Sperăm că aceste volume vor oferi o lectură plăcută şi interesantă atît cititorilor cît şi specialiştilor.

După numărul publicaţiilor apărute în ultimii ani, se poate sesiza că activitatea noastră s-a mai consolidat. Bineînţeles, încă nu putem spune că institutul nostru e o insulă a fericirii. Ne străduim ca şi în viitor să ne aducem contribuţia la menţinerea noastră naţional-culturală. Am dori să purtăm dialog cu toţi cei care sînt interesaţi de valorile spirituale ale minorităţii române din această ţară şi cred că aceste două zile ne oferă o şansă. Am toată speranţa, că aici se va purta un dialog febril şi constructiv, că vom avea bucuria de a retrăi sentimentul de comuniune.

Sub semnul acestui deziderat declar deschise lucrările simpozionului.

22 noiembrie 1997

Maria Berényi

Nicolae Saramandu

Coloniile aromâneşti din Austria şi Ungaria la începutul secolului al XIX-lea

Coloniile aromâneşti din cele mai importante centre ale fostului Imperiu Habsburgic – Viena, Buda şi Pesta – s-au format la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Familiile care alcătuiau aceste colonii proveneau din teritorii situate în sudul Peninsulei Balcanice, aflate pe atunci sub stăpânire otomană. Se ştie că unele din aceste familii erau originare din Moscopole[1] şi din câteva aşezări aromâneşti din împrejurimi (de exemplu, Şipsca); alte familii proveneau din centre aromâneşti care întreţineau legături comerciale şi financiare cu ţări din centrul Europei (de exemplu, Seacişta).

Aromânii care alcătuiau această diasporă s-au afirmat foarte curând pe plan economic, social şi cultural[2]. Sunt bine cunoscute familiile Sina, Grabovschi, Dumba, care au ajuns la înalte titluri nobiliare, sau familia von Karajan (originară, aşa cum s-a arătat recent[3], din localitatea Ko•ani din Macedonia grecească).

Acestor colonii aromâneşti le aparţineau cei doi învăţaţi, Gheorghe Constantin Roja (1786–1847) şi Mihail G. Boiagi (1780–1842), istorici şi literaţi, care şi-au desfăşurat activitatea la Buda şi Pesta (cel dintâi), la Viena (cel de-al doilea). Activitatea lor este, în general, cunoscută; sunt cunoscute, de asemenea, lucrările lor[4]. După „momentul Moscopole" (ilustrat de învăţaţii aromâni Theodor Anastasie Cavallioti, Daniil Moscopoleanul şi Constantin Ucuta, care şi-au tipărit lucrările la Veneţia şi Viena în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea)[5], Roja şi Boiagi ilustrează al doilea moment important din istoria culturală a aromânilor. Acest al doilea moment este în directa continuitate a celui dintâi: Roja şi Boiagi n-au făcut altceva decât să ducă mai departe – într-un alt moment istoric şi în alte împrejurări – activitatea predecesorilor lor. Această relaţie

de continuitate în istoria culturală a aromânilor nu a fost suficient pusă în lumină până în prezent.

Lucrările alcătuite şi tipărite de către primii scriitori aromâni la sfârşitul secolului al XVIII-lea aveau caracter didactic: este vorba de abecedare şi cărţi de citire destinate învăţării de către copiii aromânilor fie a limbii greceşti (ca în cazul scrierilor lui Cavallioti şi Daniil), fie a idiomului matern – aromâna (ca în cazul *Abecedarului* lui Ucuta). Constantin Ucuta, autorul lucrării *Noua Pedagogie* (Viena, 1797), îşi subintitula lucrarea astfel: „abecedar lesnicios pentru a-i învăţa pe tineri carte romano-vlahă în uzul curent al romano-vlahilor" [= al aromânilor]. Nu ştim în ce măsură scrierile lui Cavallioti, Daniil şi, îndeosebi, abecedarul aromânesc al lui Ucuta au fost folosite de către aromâni pentru a se instrui în graiul matern sau pentru a-şi însuşi scrierea cu alfabetul grecesc a graiului lor. Este, însă, sigur că ele nu s-au folosit într-o formă organizată de învăţământ pentru aromâni[6].

Instruirea aromânilor într-un cadru organizat de învăţământ nu întârzie totuşi să se producă. Evenimentul a avut loc, însă, nu în ţinuturile de baştină ale aromânilor, ci departe de locurile lor natale, în diaspora aromânească formată – în special după distrugerea Moscopolei – în fostul Imperiu Habsburgic. În acest context se încadrează activitatea primului din cei doi cărturari amintiţi: Gh. Constantin Roja. Născut la 1786 în Bitolia (Macedonia), stabilit la Timişoara la vârsta de opt ani, Gh. Constantin Roja provenea dintr-o familie de aromâni moscopoleni[7]. În 1809, la vârsta de 23 de ani, Roja, „doftor la Spitalul Universităţii ungureşti din Peşta"[8], tipăreşte la Buda lucrarea intitulată *Măestria ghiovăsirii* [= a citirii] *româneşti cu litere latineşti, care sînt literele Românilor ceale vechi.* Este vorba de o carte de citire (destinată învăţării limbii române) în care Roja se străduieşte să creeze o limbă literară comună aromânilor şi dacoromânilor. Acest lucru reiese chiar din titlul lucrării, unde *ghiovăsire*, care înseamnă „citire", e luat din aromână. După cum se ştie, încercarea lui Roja de a introduce în româna literară cuvinte aromâneşti, îndeosebi de origine latină, care să le înlocuiască pe cele de alte origini (de exemplu, *vrut* „drag", *lăndzid* (<lat. *languidus*) „bolnav", *dimăndare* (<lat. *demandare*) „întrebare, cerere, poruncă"

etc.), nu a reuşit[9]. Nu putem să nu remarcăm, totuşi, competenţa autorului în materie filologică şi chiar modernitatea gândirii lui lingvistice. Cu mai bine de un secol înaintea lui Ferdinand de Saussure, părintele structuralismului (*Curs de lingvsitică generală*, 1916), Roja exprimă clar raportul dintre conţinut şi expresie în limbă, cunoscute fiindu-i dubla natură a semnului lingvistic şi caracterul social al limbii: „Limba sau vorba e adunarea cuvintelor, cu care cugetele noastre le facem altora cunoscute; cuvintele dară sînt seamne cugetelor. Ci ca cuvintele anumite cugete să însemneze, aceasta s-au făcut cu tocmeala a mai mulţi într-o soţietate"[10]. L-am putea considera pe Roja un structuralist *avant la lettre*, dacă n-am bănui că Saussure însuşi a transpus în faimosul său *Curs* o filosofie a limbajului ale cărei surse se află în antichitatea clasică grecească.

Dincolo de valoarea teoretică, lucrarea lui Roja ne interesează sub aspect practic. Avem în vedere faptul că „metoda de citire" a lui Roja a fost cunoscută şi aplicată în epocă. Ideile lui Roja au prins viaţă la *Şcoala normală a naţiei româneşti*, care a funcţionat la Pesta, fiind condusă, între 1805–1812, de către Constantin Diaconovici Loga.

Documente recent date la iveală, aflate în Biblioteca Universităţii din Budapesta[11], ne informează despre activitatea acestei şcoli şi elevii ei în anii şcolari 1808–1809 şi 1809–1810. Este vorba de protocoalele (procesele-verbale) de sfârşit de an, încheiate cu ocazia susţinerii examenelor de către elevii acestei şcoli în anii 1809 şi 1810. Protocoalele au fost întocmite de Constantin Diaconovici Loga, care era şi profesor la *şcoala românească* din Pesta. Primul protocol este din 24 aprilie 1809, ziua în care au susţinut examenul public cei 31 de elevi ai Şcolii Normale Româneşti din Pesta; al doilea este din aprilie 1810, când au susţinut examenul public 26 din cei 41 de elevi înscrişi. Ambele protocoale au fost tipărite de Crăiasca Tipografie a Universităţii Ungureşti din Buda (în 1809, respectiv 1810).

Regulamentul prevedea ca, înainte şi după examen, să se citească, de către elevii premianţi, oraţii adresate membrilor comisiei de examinare. Protocoalele întocmite de C. Diaconovici Loga cuprind textele oraţiilor şi, de asemenea, listele de elevi, cu „clasificaţiile" respective. Considerăm util să menţionăm numele elevilor:

În 1809 – „eminenţi": Alexander Teodorovics, Mihael Macsinka,

Ilie Blana, Theodor Muti, Nahum Lazaru, Iohann Bezucha, Nikolae Petrovics, Constantin Docso, Iuliana Theodorovics, Rozina Argyr, Anastasie Kujšoru,; „I clasă": Theodor Nikolae, Anna Zyko, Maria Zsembu, Katharina Zyko, Maria Karkalics, Hellena Rajkovics, Sophia Lykovsky, Georgie Pektenariu, Nahum Kujšoru; „II clasă": Christodor Macsinka, Iohann Thuna, Iohann Mihajlovics, Elisavetha Karkalics, Iohann Muthi, Katharina Bezucha, Georgie Mihajlovics, Maria Blana, Elisavetha Bezucha, Maria Vitali, Anastasia Schulya.

În 1810 – „eminenţi": Theodor Muthi, Ilie Blana, Christodor Macsinka, Iohann Bezucha, Maria Zsembu, Nahum Lazaru, Katharina Zyko, Constantin Docso, Michael Pulyja, Maria Baraty, Iohann Muthy, Theodor Theodorovics, Elisavetha Karkalics, Maria Pometha; „I clasă": Michael Docso, Anastasie Kujšoru, Georgie Pektenariu, Nahum Kujšoru, Michael Agy, Elisabetha Pometha, Sophia Lykovszky, Iohann Petrovics, Georgie Mihajlovics; „II clasă": Maria Manna, Hellena Vulpe, Dimitrie Karkalics.

Ce spun aceste nume?

Este evident – fie după n u m e l e, fie după p r e n u m e l e elevilor – că cele mai multe dintre ele sunt ale copiilor aromâni. La sfârşitul lucrării sale, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen* (Pesta, 1808), Gheorghe Constantin Roja dădea o listă a „prenumeranţilor" aromâni din Ungaria, Austria, România şi Bulgaria. Multe din numele de familie înşirate de noi mai sus apar şi în lista lui Roja: Arghir, Vitalie, Vulpe, Dera, Dociu, Cheptenaru (cf. Pektenariu), Lazaru, Manu (cf. Manna), Macenca (cf. Macsinka), Muciu (cf. Muthy), Barati, Pulievici (cf. Pulyja), Raicovici, Suliovschi (cf. Schulya), Petrovici, Zicu, Nicolae, Teodorovici, Cuişoru. Este foarte probabil că şi alte nume de familie sunt tot aromâneşti: Jembu (ar. *jembu* „ştirb"), Dociu (ar. *dociu* „copil din flori"), Bezuha, Pometa, Blana, Carcalici etc.

Aşadar, existenţa unui contingent important de elevi de origine aromână la Şcoala românească din Pesta, la începutul secolului al XIX-lea, este incontestabilă. Se înţelege, astfel, pe deplin încercarea lui Gheorghe Constantin Roja de a crea o limbă literară unică pentru aromâni şi dacoromâni, în *Măestria ghiovăsirii româneşti cu litere latineşti.*

Ideea limbii literare unice a aromânilor şi dacoromânilor nu a rămas, deci, la faza teoretică. Ea a prins viaţă la Şcoala Normală a Naţiei Româneşti din Pesta, la începutul secolului al XIX-lea.

Vom ilustra această afirmaţie reproducând oraţia ţinută, la încheierea anului şcolar 1808/1809, de către elevul Ioan Bezuha, clasificat la „eminenţi":

„De analt şi bun ghenos [= neam] Domni!

No [= nu] avem nimalo [= destul] vărtute [= putere] tra şi spunem [= ca să exprimăm] cu a noastre vorbe măril'ea [= măreţia] a eştei zuă, ş-ca ma mult a faţălor a vostre împline de alăvdăciune [= laudă, onoare]. Ma [= dar] cu tut aţea [= cu toate astea] nă lom ază audaţia [= îndrăzneala, curajul] şi aştirăm [= să aşternem, să prezentăm] din nantea [= înaintea] a Domniile a vostre, ca dinaintea a Giudicătorlor [= a examinatorilor] [...], a noastră plicată [= plecată, supusă] vorbă. Că prezenţia voastră nu numa o nalţă măril'ea a iştei zuă, ma şi încurună [= încununează] [...]. După nemărzinită mulţămire, nu arămâne [= nu rămâne] altă napoi [= altceva], ma [= ci] şi vă rugăm plicaţi, tra [...] să ne-ascultaţ noi [= pe noi], ca drămile [= vlăstarele] aţele dintîńe [= cele dintâi], cu părintească arăbdare [= răbdare] şi răşpect [= atenţie]".

La scurtă vreme după apariţia – în 1809 – a lucrării lui Roja la Buda, apărea la Viena, în 1813, *Gramatică aromână sau macedoromână* de Mihail G. Boiagi, redactată în două limbi – germană şi greacă –, exemplele şi textele ilustrative fiind aromâneşti, redate în alfabetul latin. Provenind dintr-o familie originară din Moscopole şi stabilită la Budapesta, Boiagi era – la data apariţiei gramaticii – profesor de greacă la Viena[12].

Ca şi lucrarea lui Roja, gramatica lui Boiagi răspundea unor nevoi didactice, legate de instruirea aromânilor, inclusiv în locurile lor de baştină din sudul Peninsulei Balcanice. Gramatica lui Boiagi este opera cea mai însemnată a celui de-al doilea moment de redeşteptare a conştiinţei naţionale a aromânilor. Ea depăşeşte, prin semnificaţie, cadrul limitat al domeniului de specialitate, înscriindu-se, prin nivelul ştiinţific la care a fost realizată, printre lucrările reprezentative ale epocii[13].

Se cuvine să amintim câteva din ideile progresiste pe care le ex-

primă Boiagi în *Prefaţa* gramaticii. Pentru a sublinia legitimitatea cultivării limbii naţionale, învăţatul aromân dă exemplul limbilor romanice surori: „limba noastră românească [...] are în surorile sale – italiana, franceza şi spaniola – cele mai sigure chezăşii pentru ceea ce ar putea deveni şi ea dacă s-ar bucura de o fericită cultivare din partea întregii naţiuni, de sus şi de jos". Arătând că românul nu are „de ce să se ruşineze de limba lui, ci, dimpotrivă, trebuie să fie mândru de ea", Boiagi formulează o patetică luare de poziţie împotriva celor care le contestau conaţionalilor săi dreptul de a se instrui în limba maternă: „Hotentoţi de-ar fi românii, şi tot vor avea totdeauna dreptul şi d a t o r i a de a se cultiva folosind propria limbă, ca cel mai adecvat instrument"[14].

Spre deosebire de predecesorii lor de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, care utilizaseră alfabetul grecesc în scrierea aromânei, Gheorghe C. Roja şi Mihail G. Boiagi recurg la alfabetul latin. Este o inovaţie foarte importantă şi decisivă, care, sincronizându-se cu iniţiativele similare ale reprezentanţilor Şcolii Ardelene pentru introducerea alfabetului latin în scrierea românei în general, inaugurează o tradiţie nedezminţită ulterior. Demn de relevat este faptul că, în scrierea aromânei, date fiind împrejurările istorice şi momentul cultural favorabil pentru alegerea alfabetului şi stabilirea normelor ortografice, nu s-a folosit decât accidental alfabetul chirilic. Astfel, între alternativa de a accepta, alături de caracterele latine, unele slove chirilice pentru redarea sunetelor specifice aromânei, necunoscute latinei, şi aceea de a recurge exclusiv la litere latine, Boiagi se decide, fără ezitare, pentru a doua soluţie.

Dacă avem în vedere faptul că unele opere de aceeaşi factură din epocă au rămas în manuscris (de exemplu, *Temeiurile gramaticii româneşti* de Ion Budai-Deleanu, lucrare redactată în perioada 1815–1820), iar altele erau tipărite cu caractere chirilice (de exemplu, cele din Moldova şi Ţara Românească), ne dăm seama şi mai bine de importanţa şi valoarea gramaticii lui Boiagi.

Atât *Măestria ghiovăsirii româneşti cu litere latineşti* a lui Roja cât şi *Gramatica română sau macedoneană* a lui Boiagi dovedesc o continuitate între preocupările învăţaţilor aromâni de la sfârşitul secolului al XVIII-lea – cu încercarea lui Ucuta de a întemeia învăţământul în

idiomul matern pentru conaţionalii săi din Peninsula Balcanică – şi ale cărturarilor aromâni care şi-au desfăşurat activitatea la începutul secolului al XIX-lea în fostul Imperiu Habsburgic. În împrejurări noi, determinate de formarea coloniilor aromâneşti în Viena, Buda, Pesta şi în unele localităţi din Transilvania, scrierile istorice şi filologice ale lui Roja şi Boiagi răspundeau unor nevoi specifice, legate de această realitate. Prin afirmarea răspicată a originii comune a tuturor românilor şi a limbii lor neolatine, Roja şi Boiagi – reprezrentanţi ai *diasporei* aromâneşti din Imperiul Habsburgic – împărtăşeau ideologia Şcolii Ardelene. Ei sunt – prin lucrările lor – *pendantul aromânesc al Şcolii Ardelene.*

NOTE

1. Oraşul Moscopole (localitatea se găseşte azi în Albania) a fost distrus în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Înainte de a fi distrus, Moscopole avea 25.000–30.000 de locuitori, cf. HETZER 1981, p. 21 („în secolul al XVIII-lea, înainte de 1769, când oraşul a fost incendiat prima oară, Moscopole număra mai mulţi locuitori decât Belgradul, Sofia sau Atena la acea dată", *ibidem*).
2. Cf. POPEANGĂ 1984, unde se menţionează activitatea unor deputaţi şi fruntaşi ai curentului naţional, de origine aromână, ca A. Grabovski, Elena Grabovski, N. Roja, Maria Roja, A. Derra, Emanuil Gojdu, Naum Petrovici, Caterina Ghika ş.a. Despre contribuţia aromânilor la înfiinţarea şcolilor româneşti din Transilvania, începând cu anul 1799, cf. TRÂPCEA 1984.
3. Cf. PEYFUSS 1989, p. 42.
4. Cf. CAPIDAN 1932, p. 67–83; SARAMANDU 1988, 1991 b, 1992.
5. Pentru viaţa şi operele acestor scriitori, cf. PAPAHAGI 1909.
6. Cf. SARAMANDU 1991 a.
7. Date biografice despre Roja apar la BOLOGA 1928 şi CAPIDAN 1932.
8. ROJA 1809, notaţie pe foaia de titlu.
9. Cf. CAPIDAN 1932, p. 63; 1932, p. 74; SARAMANDU 1992, p. 139.
10. ROJA 1809, p. 4.
11. ONCIULESCU 1982.
12. Cf. CAPIDAN 1932, p. 78.
13. Cf. SARAMANDU 1988, p. 601–602.
14. Pentru ultimele trei citate, cf. BOIAGI 1813, *Vorrede.*

BIBLIOGRAFIE

BOIAGI, Mihail G. 1813, *Romanische, oder Macedonowlachische Sprachlehre,* Viena.
BOLOGA, V. L. 1928, „Gheorghe Constantin Roja, un savant medic aromân din Timişoara", în *Viaţa medicală,* IV/2, p. 7.
CAPIDAN, Theodor. 1923, „Petru Maior şi aromânii", în *Junimea literară,* XII/4–5, p. 63–69.
– – –. 1932, *Aromânii. Dialectul aromân,* Bucureşti.
HETZER, Armin (ed.). 1981, *Das dreisprachige Wörterverzeichnis von Theodoros Anastasiu Kavalliotis,* Hamburg.
ONCIULESCU, D. 1982, „Două tipărituri necatalogate ale lui C. Diaconovici Loga", în vol. *Academia Română şi Banatul*, Timişoara, p. 35–82.
PAPAHAGI, Pericle. 1909, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavallioti, Ucuta, Daniil)*, Bucureşti.
PEYFUSS, Max Demeter. 1989, *Die Druckerei von Moschopolis, 1731–1769,* Viena–Köln.
POPEANGĂ, Vasile, 1984, „Organizarea şcolilor româneşti din reţeaua Deputăţiei fondurilor şcolare din Pesta", în vol. *Relaţii culturale, literare şi lingvistice româno–iugoslave. Actele Simpozionului VI,* Bucureşti, p. 320–336.
ROJA, Gheorghe Constantin. 1808, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen,* Pesta.
– – –. 1809, *Măestria ghiovăsirii româneşti cu litere latineşti, care sînt literele Românilor ceale vechi,* Buda.
SARAMANDU, Nicolae. 1988, „*Gramatica română sau macedoromână* de Mihail G. Boiagi. 175 de ani de la apariţie", în *Limbă şi literatură,* 4, p. 599–602.
– – –. 1991 a, „Începuturile învăţământului în limba maternă la aromâni", în vol. *Dreptul la educaţie în limba maternă,* Iaşi, p. 123–126.
– – –. 1991 b, „O nouă ediţie a *Gramaticii române sau macedonovlahe* de Mihail G. Boiagi", în *Fonetică şi dialectologie,* X, p. 121–123.
– – –. 1992, „Pentru o limbă literară comună românilor nord- şi sud-dunăreni. O încercare de la începutul secolului al XIX-lea", în vol. *Beiträge zur rumänischen Sprahe im 19. Jahrhundert,* Tübingen, p. 133–141.
TRÂPCEA, Theodor. 1984, „Din contribuţia aromânilor la istoria poporului român din Banat", în vol. *Relaţii culturale, literare şi lingvistice româno–iugoslave. Actele Simpozionului VI,* Bucureşti, p. 402–407.

Maria Berényi

Colonia macedoromână din Miskolc şi familia Şaguna

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, ca urmare a distrugerii celor mai de seamă centre macedonene din Peninsula Balcanică, numărul celor care vor căuta refugiul în Imperiul Habsburgic va fi din ce în ce mai mare.

Un număr destul de important de macedoromâni se stabilesc în secolul al XVIII-lea în Ungaria, împînzind toate oraşele mai de seamă ca negustori ori bancheri: Budapesta, Tokaj, Miskolc, Vác, Szentendre, Eger, Gyöngyös, Kecskemét, etc. Aceştia constitui companii comerciale, considerate companii greceşti. Negustorii macedoromâni şi greci se grupau împreună pentru a-şi apăra interesele comerciale, dar şi identitatea lor religioasă, care era ortodoxă. În general, *macedoromânii erau bilingvi*, considerînd limba maternă dialectul aromân, în timp ce limba greacă devenea limba lor de cultură, de slujbă religioasă şi de comunicare în afaceri sau treburi oficiale. Autorităţile şi străinii, în chip firesc, numeau aceste asociaţii „Companii greceşti". Sub denumirea de comercianţi „greci" se ascund mai multe naţionalităţi: bulgari, sîrbi, arnăuţi, macedoromâni etc. Stabilirea originii etnice a membrilor companiilor greceşti este destul de dificilă. Cuvîntul „grec" se aplica oricărei persoane care făcea negoţ, fie ea albaneză, aromână, bulgară etc. În Ardeal şi Ungaria negustorul aromân se numea de către nemţi „grieche" şi de către unguri „görög". Dar şi românii de asemenea, cînd doreau să spună, că se duc la băcănie, spuneau că se duc la „grecu".

Macedoromânii stabiliţi pe aceste meleaguri nu s-au mărginit numai la preocupările negustoreşti, ci au contribuit la menţinerea şi întărirea Bisericii Ortodoxe. Multe biserici sînt clădite din iniţiativa lor, pe acestea le-au înzestrat cu icoane, clopote, odăjdii şi multe cărţi sfinte. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea putem enumera 19 biserici şi capele greceşti. S-au ridicat biserici la Oradea, Vác,

Balassagyarmat, Zimony, Karcag, Kecskemét, Léva, Miskolc, Bichiş, Ungvár, Pesta, Szentes şi Tokaj, iar capele la Gyöngyös, Diosig, Nagykanizsa, Sibiu, Sopron şi Nagyszombat.[1]

În istoriografia română se menţionează, că în anul 1606, cîteva familii macedoromâne se aşează în oraşul Miskolc.[2] Istoricii maghiari datează aşezarea lor în acest oraş pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea. Macedoromânii din Miskolc erau originari din: Moscopole, Grabova, Lunca, Civara. Harnici şi isteţi, devin negustori bogaţi. Obţin pe termen lung dreptul de a exercita comerţul cu amănuntul şi ambulant. În jurul anului **1720** se constituie *„Compania comercială grecească" din Miskolc*.[3] Membrii companiei vorbeau în limba greacă şi aromână. Tot comerţul de vinuri şi de lemne din Ungaria, ca şi exportul acestora, era în mîinile aromânilor din Tokaj şi Miskolc. Acest export se îndrepta mai ales spre Polonia, şi mai ales în oraşul Poznan şi Lublin. Unele familii aşezate în Miskolc au venit din Polonia ca mari negustori; fraţii Grabovszky, Atanasie Mutovszky, Naum şi Evreta Şaguna, unul Circu-Kasacovici alături de mulţi alţii cari – nu se ştie din ce motive – s-au stabilit în Ungaria, mai cu seamă la Pesta şi Miskolc, probabil, ca să dirijeze mai bine de aici exportul. Aveau legături comerciale cu Viena, făceau comerţ de cereale şi vite, frecventau bîlciurile şi tîrgurile din Viena, Pesta, Nagyszombat şi Drebrecen, fiind prezenţi şi la tîrgurile săptămînale în localităţile din Hegyalja.

În anul **1728** recensămintele oraşului notau **300** de membri ai coloniei greceşti. În **1777** se enumerau 296 de greci, în **1793** 97 de familii (200 de copii), în total membrii coloniei erau 446. (Atunci a culminat numărul macedonenilor, nici mai înainte şi nici mai tîrziu acest număr mare nu va mai fi). În **1798** erau în oraş 86 de familii (69 de copii) circa 300 de membri, iar în **1808**, 85 de familii greceşti. În **1817** colonia avea circa 200 de membri. Aceştia reprezentau a treia generaţie a grecilor stabiliţi aici, ei nu cu mult mai tîrziu au început să se asimileze, să se maghiarizeze.[4]

În arhiva bisericii greco-catolice din Miskolc s-a păstrat lista conscripţiei grecilor din **1777**. Această listă semnată în limba latină o redăm în întregime, fiindcă pe baza acesteia cunoaştem numele familiilor macedoromâne de aici.

Extractus Tabellariae Conscriptionis Orientalis Graeci Non Uniti Ritus hominum Miskoltzini de Gentius

Domiciliati Patres-Familiae	*Numerus eorum*	*Numerus animarum Patrum Familias*
Thomas 'Sambik	1.	4
Athanasius Wretta	2.	7
Joannes Demtsa	3.	9
Georgius Kozmitzky Senior	4.	6
Anastasius Kozmitzky	5.	9
Georgius Pataky	6.	11
Michael 'Suppann	7.	9
Demetrius Pilta	8.	10
Susanna Deszpo	9.	3
Nahum Demtsa (Antal)	10.	7
Franciscus alias Wretta 'Saguna	11.	4
Theodorus Sztirja	12.	10
Athanasius Sztirja	13.	1
Georgius Rósa	14.	5
Anastasius Grabovszky	15.	5
Joannes Tsuka (Suka)	16.	7
Joannes Olasz	17.	6
Athanasius Tupu	18.	3
Nicolaus Sagona	19.	6
Demetrius Sagona	20.	2
Athanasius Resu (Rosu)	21.	1
Michael Nischka	22.	6
Georgius Grabovszky	23.	7
Adamus Gyerga	24.	3
Petrus Csohador (Csohadar)	25.	5
Emanuel Dyamandi	26.	2
Panajota Emanuel	27.	1
Nicolaus Kallotta	28.	2
Michael Tyosza	29.	1

Anastasius Pesz'char	30.	1
Susanna Balla Rlcta Georgii Gyerga	31.	5
Constantin Pilta	32.	2
Joannes Pomperi	33.	5
Nahumus Papdede	34.	4
	34	169

b) *Censualistae* *Patres-familiae*	*Numerus eorum*	*Numerus animarum censualistarum*
Rndus Pater Meletius Michalovits	1.	1
Rndus Presbyter Wretta Bendella	2.	4
Nobilis (!) Stepahanus Rosa	3.	
Nicolaus Szilitza	4.	
Wretta Janaky	5.	9
Wrussu Demtsa	6.	2
Michael Dona	7.	6
Georgius Dona	8.	1
Ladislaus Demtsa	9.	5
Stephanus Grabovszky	10.	1
Nicolaus Janaky	11.	2
Anastasius Pusztevnik	12.	3
Emanuel Demetri	13.	5
Georgius Tsoba	14.	6
Constantinus Nasztradini	15.	2
Demetrius Csáku	16.	4
Demetrius Mukulic	17.	5
Theodorus Bratovszky	18.	5
Theodorus Tyürtsi	19.	2
Anastasius Vartosu alias Erős	20.	5
Marcus Grabovszky	21.	4
Georgius Polizu	22.	3
Lazarus Fejérvári Comaromino	23.	1

Theodorus Keptenar alias Antonius Vidovits	24.	1
Sussana Peschar	25.	2
Callia Sembu	26.	3
Michael Demeter Uzzun	27.	1
Maria Ballaur	28.	1
Demetreus Demtsa	29.	1
Isakus Pannemare natus in Regno (!)	30.	1
Anastasius Szonte	31.	2
Theodorus Burzu (Bulsu)	32.	3
Susana Bendella Vidua	33.	2
Wrussa Livadaru	34.	1
Georgius Kozmiszky Junior	35.	1
Nahumus Dadani	36.	3
Petrus Sztambuli in Regno natus (!)	37.	1
	37	99

c) *Extranei Patres-Familiae ad Miskoltzienses pertinentes*	*Numerus eorum*	*Numerus animarum Extraneorum*
Adamus Janaky	1.	6
Thomas Lazar	2.	5
Andreas Gyamandi	3.	1
Georgius Olasz Senior	4.	4
Demetrius Lero	5.	2
Georgius Olasz Junior	6.	4
Georgius Hajdan	7.	2
Pannajotta Szterio	8.	3
Michael Lazár	9.	1
Summa omnium animarum in Concreto		28

În tabelul a)	169
În tabelul b)	99
În tabelul c)	28
Total:	296 membri[5]

Între companiile greceşti din Ungaria erau şi relaţii familiare, nu numai de comerţ. Grecii se căsătoreau între ei. Macedoromânii din Miskolc s-au căsătorit cu semenii lor din Pesta, Eger, Buda, Polonia, Ungvár, Tokaj, Oradea, Gyöngyös, Vác, Balassagyarmat.[6] Era o rudenie de alianţă între familiile **Sarpe**, **Suka**, **Pataki**, **Kilica**, **Popa** şi **Popovici**. (Aceste informaţii sînt luate din matricolele căsătoriţilor vol. 1. care cuprinde perioada (1728–1863). Din anii 1830 găsim căsătorii mixte în rîndul macedonenilor din Miskolc.)

Comercianţii greci de aici erau foarte bogaţi. Au închiriat şi ridicat în centrul oraşului circa 200 de clădiri imobiliare, magazine. Mai toate magaziile, cafenelele, băcăniile, pivniţele de vin, erau în mîna lor.[7]

Mulţi făceau negoţ „în tovărăşie". Aceste asociaţii trebuiau să fie declarate în faţa companiei. Datorită specificului comerţului exercitat de negustorii companişti (aduceau mărfuri orientale pe care le preluau din anumite localităţi din Imperiul Otoman, deci trebuiau să parcurgă distanţe mari), pentru o mai bună organizare a tranzitului de mărfuri spre Europa Centrală, atît pentru transport, cît şi pentru vînzare, au simţit nevoia asocierii. Macedoromânilor din Miskolc comerţul le aduce mari beneficii materiale. De multe ori au ajutat oraşul cu împrumuturi şi binefaceri. Fiind înstăriţi ei aveau cercul lor aparte: şcoala, spitalul şi biserica lor. Epoca de înflorire a coloniei se poate data în perioada **1770–1830**. Erau dinastii de comercianţi, ca: **Pilta**, **Gerga**, **Dadányi**, **Pompéri**, **Xiffkovics**, **Levandovszky**, **Ghiga, Pescariu** şi **Pataki**.

Multe amănunte despre viaţa lor se află în aşa numitele *Kondice*. Se găsesc două volume (1721–1752; 1721–1793) în arhiva oraşului Miskolc. Aceste manuscrise cuprind procese-verbale ale tribunalelor companiei, ale alegerilor de juraţi, obligaţii financiare către magistratura oraşului etc.

Ca supuşi străini, comercianţii macedoneni din Ungaria, stăteau sub un regim special, deosebit de al celorlalţi locuitori ai ţării. Şi, deoarece prin îndeletnicirea lor de comercianţi erau folositori şi altora, li s-au creat condiţii speciale, de ocrotire, asigurîndu-li-se posibilităţile de a-şi practica meseria. Acest aranjament avea un caracter privilegiat. Cetăţenii oraşului Miskolc au manifestat îngrijorare faţă de numărul tot mai mare al negustorilor greci, care acaparau un tot mai mare capital în mîinile lor. Locuitorii oraşului îi porecleau, datorită acestei comportări, conducerea companiei în 1812 adresează o plîngere către magistratul oraşului.[8]

În jurul anului 1700 macedonenii din Miskolc şi-au întemeiat o capelă în centrul oraşului (str. Piatz) azi Széchenyi nr. 12. cu hramul Sf. Naum.[9] Primul paroh a fost **Bendellasz Evratiosz**, care a slujit timp de 60 de ani (1726–1786).[10] Uneori se afla aici şi un capelan pe lîngă preot. În anul 1746 este efimeriu (epitrop) aici moscopolitul **Constantin ieromonahul**. Acesta e bărbat cult şi foarte bun teolog, după cum mărturiseşte lucrarea sa religioasă editată de el însuşi în patria sa, unde poate el e cel dintîi care a introdus şi tipografia. Bibliograful **Zaviras** spune despre el „că a fost arhimandrit al mînăstării Sf. Naum, situată în apropierea Voscopolei; bărbat pios, respectabil şi foarte virtuos, a fost efimeriu al ortodocşilor din oraşul Miskolc."[11] Capela ortodoxă din Miskolc în 1782 a fost vizitată de ţarina **Caterina II**. Ea a donat o icoană aurită ilustrînd pe Fecioara Maria.[12]

Registre matricole de naştere există din **1726**, în acestea găsim nume ca: Gherca A. Pati Atanas, Anastas Mihail Ghica, M. Giupan, G. Guriciu-Guriţu, George Gramba, Nastu Grabovsky, Atanas al Druia Stiria, Anastas G. Guriţ, Nicola Şaguna, Atanas al Druia Şuca, Anastasie P. Ciuhadariu, Adam al lui Mitra Ciacu, Ioan Dimitri, Anastas N. Şaguna, Anastas Vruşu Duruţa, Alexi Didoni, Gherga Lina Naum Kozmiski, Anastasie Mihail Zubanu, Atanas Nuşa, Atanas Chileafa, Atanas Ioan Dimcea, Mihale Dova, Anastas Dim. Ciacu, Adam D. Ciacu, Anastas Nastradin, Anastasie Nastu Cruşoveanu, Atanas Ioan Pamberi, I. Dimcea, I. Giupanu, Anastasiu Mihai Muciu, Anastasiu Başkigiu, Anastasiu Linti, Anastas Ciobanu, I. Caludi, Ambrosiu Livădaru, Vretu Chiria Simcea, Nicolae Şiarpe, Caravlahu dela Ungvari, Constantin Apostolovici, dascăl Naum Mihale Mociu, R. Fantazi, Ana Nic Mandua, N. Papa, Mihail Şişia, Pescari, G. Nicolau, Campomare, N. Iancu Ciuciu sau Giugiu, I. K. Romeu, G. Naum Dona, Procop Dursa, Procop Polizu, Pihti Vretu, Nicolau Coliciu, Dimcea Mucule, Dim. Şimşia, Dimitrie Pulizu,

Dimitrie Gunca, D. Coca, D. Diamandi, Dimos Oparacu, Demitrie Pilta, Nastu Ceambicu, Mihai Ndona, G. Cioba, Marcu, Nastu Bartimi, Dimcea Muculi Bratu, Ştefu Roza, Nicolae Cartită, Em. Mih. Docia, Nacia Pustinici, George Balan, Gh. Macali, Georg Dadane, Ion Şuca, Ilia Mih. Nişca, C. Pata Coste Presuca, Const. N. Cata, Naum Papamihale, Mitru Luca, Mih. Nişca, Nicu, Manole Castorian, Vintacovisci, Ar. Belaski, Ilr. Chiuşia, Mih. Chiosa, Thed. Ţupată, Nanu Lazăru, Naum Rizia, Const Deft. Foca, Nic. Ţărţărachi, Naum Ţiţiri, G. Ciomba, Nicolae Boiagi, Ştefan Duşi, Papamihali Călugheru, Pavlu Mărgărit, I. Pulovcshi, Mih. Nastu Veliu, Con. I. Churciu, M. Dumotrovici, Nauni D. Liveri, Costa Plyasca, G. Cuşculuri, Ilia N. Leru, Mihai Calai, Ioan Lacomi, Anastasi Gorgumi, Ambrosie Livandovscki, etc.[13]

După ce biserica, clădită de obştea românilor macedoneni la începutul aşezării lor în Miskolc, s-a învechit şi s-a stricat, ei se pregăteau să-şi construiască una nouă, mai frumoasă şi mai încăpătoare. În **1784** o comisie formată din credincioşii **Gheorghe Pataky** (preşedinte) **Francisc Iancovici**, **Mihai Pilta**, **Demetriu Pilta**, **Toma Pescariu** înaintează o cerere împăratului Iosif II, pentru a li se permite să-şi ridice o biserică nouă. În acelaşi an împăratul a încuviinţat cererea macedoromânilor ortodocşi din Miskolc.[14] În 1785 s-au apucat de zidire, construcţia a durat pînă în 1806 sub conducerea arhitectului Ioan Adami. Biserica a fost zugrăvită de către Theodosim Ianinka.[15] În 1791 a fost sfinţit iconostasul, care e cel mai frumos şi mai mare în Europa-Centrală. Are o înălţime de 16 m şi mai mult de 87 de icoane care sînt pictate de pictorul vienez Antoniu Kuchelmeister. Tot de acest maestru sînt zugrăvite în 1807 şi frescele interioare.[16]

Biserica, care e una din cele mai frumoase biserici ortodoxe din Ungaria, a fost sfinţită în 1806 de episcopul din Buda **Dionisios Popovici**. Pe faţada bisericii ortodoxe din Miskolc în semn de amintire s-a pus o inscripţie, în greceşte, pe care scrie: *„Această biserică a Sfintei Treimi s-a întemeiat în 1785 pe timpul puternicului Iosif II, regele Ungariei, şi s-a isprăvit în anul 1806, pe timpul puternicului împărat Francisc II, regele Ungariei, cu cheltuiala fraţilor valahi din Macedonia*".[17] În cazul coloniilor greceşti din imperiu, în toate privilegiile şi actele

numeroaselor lor comunităţi bisericeşti era vorba de greci şi vlahi „Griechen und Walachen", iar în înscripţia de pe biserica din Miskolc, era vorba numai şi numai despre vlahi.

Biserica este construită deci cu cheltuiala macedoromânilor, figurînd printre primii donatori: Ioan Apostolovici, Mihai Ambruş, Teodor Bucio, Teodor Bratone, Mitre Ciacu, George S. Capri, Adam Czinczifa, Toma Cetiri, Ioan Csuka, Petru Ciuhadaru, Gheorghe Csoba, Ioan Dohna, Ioan Demşa, Martin Diamandi, Naum Dadán, Gheorghe Davidovici, Mucutici Demiţa, Gheorghe Dona, Naum Doda, Naum Demşa, Vzetovsky Demşa, Adam Czinczifa, Camil Dumşa, Panaiot Diamandi, Demetriu şi Ioan Durza, Nicolae Durza, Toma Florian, Naum Ghindali, Adam Gerga, *Toma Grabovsky*, Gheorghe Gerga, Mihai Gerga, *Naum Gojdu*, Kristóf Haris, Nicolae Ioanovici, Francisc Ioanovici, Ioan Jakumi, Demetriu Jankocs, Mihai Kállai, Nicolae Kalota, Constantin Spiridon, Anastaziu Capmare, Iosif Crişin, Naum, Toma şi Gheorghe Cosmichi, Teodor Kjurczi, Gheorghe Capmare, Teodor Cheptinar, *Mihai Muciu*, Petru Meszjári, Francisc Malageţ, Demetriu Muculovsky, Pavel Margaret, Nicolae Manula, Ilie şi Mihai Niska, Mihai Ozun, Gheorghe şi Toma Olasz, Dimitrie Pilta, Mihai Pilta, *Evreta Şaguna*, Ladislau Pécsi, Toma Pescariu, Ştefan Pova, Naum Mihai Pap, Toma Puştenica, Gheorghe Pataki, Ioan Pomperi, Gheorghe Pova, Naum Pescariu, Naum şi Toma Russi, Toma Raici, *Gheorghe Roja, Demetriu, Francisc* şi *Nicolae Şaguna*, Nicolae Şiarpe, Anastas Nicolae Şiuca, Toma Sofronie, Teodor Ştyria, Toma Szenthé, Petru Staioviciu, Toma Trandafil, *George* şi *Nicolae Tricupa-Cosmischi,* Toma Uzony, Ştefan Visnovszky, Adam Vzetovszky şi Mihai Jupan.[18]

La Miskolc găsim nume ca: Grabovszky, Muciu, Şaguna, Diamandi, Roja, Boiagi, Pescariu, Ghica, Gojdu, Mocioni, etc. Aceste nume de familii se găsesc şi în sînul coloniei din Pesta, fapt care dovedeşte legăturile strînse de rudenie între cele două colonii macedoromâne. **Deák Ferenc**, a fost nepot al lui Deák Péter, colonel de husari şi fiul lui Gábor. El se trage din strămoşi care au purtat în Macedonia numele de **„Pescari"**. Avea relaţii prieteneşti cu **Emanuil Gojdu**, macedoromân şi el de origine.[19]

În sînul coloniei din Miskolc s-a aşezat şi a făcut negoţ unul Mihail

din familia *Mocioni*, care a avut ca soţie pe Ecaterina, fiica lui Ioan Mocioni şi mama iluştrilor fraţi Alexandru şi Eugen Mocioni.

În decursul anilor au preoţit aici: Constantin Vulpe, Gheorghe Popovici, Emilian Margó, Gh. Theodorovici, Emil Iancovici, Aurel Moţ, Constantin Popovici.[20]

După 1830 macedoromânii din Miskolc se asimilează în mod accelerat. Credincioşii bisericii sînt tot mai puţin la număr. În **1896** erau 45 de credincioşi. În **1907** încă servea ca preot român, **Aurel Moţ**, efimeriu era un Ardelean, iar cîntăreţ A. Milea originar din Moscopole. Toată comunitatea se reduce la doar 37 de membri.[21] După primul război mondial activitatea religioasă a fost sistată. Din 1949 biserica din Miskolc funcţionează ca biserică ortodoxă maghiară. Aici s-a instalat Muzeul Ortodox Maghiar, unde găsim relicve, obiecte de cult, care arată trecutul şi prezenţa diasporei aromâne din Ungaria.

Membrii coloniei macedoromâne din Miskolc, asemenea altor colonii, au făcut donaţii pentru cultura românească, au organizat activităţi filantropice, şi s-au ridicat din sînul ei mai multe personalităţi de seamă.

Negustorul de vinuri, marele mecenat şi iubitor de artă şi ştiinţă din Miskolc, **George Tricupa Cosmischi**[22], în 1770, pe spezele sale, la Veneţia scoate cartea scriitorului aromân **Theodor Cavallioti** din Moscopole intitulată „*Protopiria*". Aceasta este prima carte care oferă informaţii despre dialectul macedoromân. Lucrarea scoasă în tipografia lui Antonie Bartoli, e un fel de cărticică pentru clasele elementare, scrisă în greaca modernă. Cartea are 104 pagini şi conţine tot felul de rugăciuni, bucăţi din biblie cu un vocabular din 1170 de cuvinte greceşti, traduse în limba aromână şi albaneză. „Pe pag. 3 se află o scurtă prefaţă fără interes. Pe pag. 40 gravură de lemn reprezentînd Sf. Treime, pag. 5–12 un abecedar grecesc. Pag. 12 o gravură reprezentînd pe Maica Domnului cu copilul Isus. Vocabularul se află pe pag. 13–59 pe trei coloane în ordinea alfabetică a cuvîntului grecesc, în coloana a doua sînt cuvintele macedoromâne, iar în a treia, cele albaneze. La sfîrşitul vocabularului precum şi la pag. 60 şi 80 se află alte gravuri. De la pag. 61 înainte se află o

rugăciune grecească, învăţături, adagii şi rugăciuni, numerele greceşti şi cifrele arabe, tabla înmulţirii şi, în fine, un abecedar latin."[23]

Însemnătatea acestui vocabular, pentru cunoaşterea dialectului aromân, a fost apreciată prima dată de savantul german **Johann Thunmann**, profesor la Universitatea din Halle, care l-a şi publicat în lucrarea sa „*Untersuchungen über die Geschichte der Östlichen europaischen Völker*", Leipzig, 1774. Thunmann dă informaţii despre activitatea lui Cavallioti, protopopul din Moscopole, pe care îl numeşte cel mai învăţat dintre aromâni.[24] Părerea lui Zaviras e că protopopul Cavallioti e un „gramatic" genial.

Cavallioti a fost profesor şi protopop în Moscopole. Ca predicator şi om învăţat a călătorit mult, a ajuns şi în Germania, Ungaria şi Veneţia. „Aci e locul de a spune, că niciodată contactul dintre Aromânii înstrăinaţi şi cei rămaşi la vatră n-a încetat. De două sau patru ori pe an veneau din diferite centre aromâneşti cărvănari şi se întîlneau cu conaţionalii lor din străinătate, cărora le înmînau scrisorile şi darurile de la cei de acasă, şi cărora le împărtăşeau întîmplări de tot soiul. La întoarcere cărvănarii duceau cu sine atît pe cei cari doreau să-şi revadă locurile natale, cît şi banii şi celelalte obiecte încredinţate lor de cei înstrăinaţi pentru scumpii lor de acasă. Obiceiul cu felul acesta de cărvănari a încetat de cîteva decenii, mai ales, de cînd căile de comunicaţie au devenit atît de lesnicioase şi sigure. Printre cărvănari vedem deseori mergînd şi cîte un preot cu misiunea de a umbla prin toate localităţile, unde se află aşezaţi consăteni, fie ca să le mişte sufletul, cînd încetau de a-şi mai reaminti de datoriile faţă de rudele lor în lipsă, fie ca persoane mai de încredere, pentru scumpele daruri trimise de cei înstrăinaţi. Unor astfel de călătorii datorăm prezenţa lui Theodor A. Cavallioti la **Mişcolţ** [subl.n.], atît atunci cînd prin îndemnul lui G. Tricupa compune şi tipăreşte vocabularul greco–româno–albanez, cît şi mai tîrziu, cînd îl vedem figurînd printre abonaţii scrierii lui Rosa..."[25]

La sfîrşitul lucrării sale „*Măestria ghiovăsirii româneşti cu litere latineşti, care sînt literele Românilor ceale vechi*", apărute în **1809** la **Buda**, **Gheorghe Roja**, dă o listă a prenumeranţilor aromâni din oraşele din Austria, Ungaria, România şi Bulgaria. La p. 152, ca abonat îl găsim pe Gheorghe Tricupa Cosmischi, alături de Naum Cosmischi

(Miskolc), probabil frate sau rudă de-a lui. La p. 153. îl găsim pe Vasile Pescaru tot din Miskolc. Numele familiei Şaguna apare cu pronunţare aromânească: **Şăgune**, în: Gheorghi Dimitri Şăgune, Vreta N. Şăgune, Gheorghi Vreta Şăgune, Ioan Şăgune, Naum Şăgune, toţi din Miskolc p. 153. „Şăgune" (haină de lînă de culoare albă sau neagră".[26]

Mihail Boiagi în **1813** la **Viena** publică „*Gramatica română sau macedo-română*". Şi el dă o listă despre persoanele la care se pot face abonamentele şi anume: Buda – Gheorghe M. Ciapa; **Miskolc – Naum M. Dona**; Pesta – Gheorghe Muciu.[27]

Din rîndul coloniei din Miskolc amintim pe **Ioan Pompery** (1819–1884) care era avocat, în timpul revoluţiei din 1848 era deputat. Îi apar scrieri beletristice, din 1857 este membru al Academiei Maghiare. (Dintre macedoromâni, Gheorghe Ioanovici de Dulău (1821–1909), secretar de stat şi colaborator al lui Şaguna, a fost membru al Academiei Maghiare.)

Printre „fraţii români" care au sprijinit clădirea bisericii din Miskolc sînt menţionaţi şi **Evreta Şaguna**, bunicul dinspre tată şi **Anastasiu Mihail Muciu**, bunicul dinspre mamă al viitorului Mitropolit al Ardealului, Andrei Şaguna.

Aceşti doi comercianţi erau buni prieteni, au pregătit terenul pentru căsătoria copiilor lor. Evreta Şaguna avea un fecior, Naum, care deşi tînăr, era văduv căci soţia lui cea dintîi a murit. (Ea se numea Ecaterina Magiaro din Perlepe, şi a murit la naşterea copilului Gheorghe, tatăl lui Constantin Şaguna, decedat în calitate de general în armata română. După împărtăşirile acestui general, părintele său Gheorghe a făcut studii de arhitectură; fiind apoi chemat de Teodor Balş în Ţară, s-a căsătorit la Galaţi cu Anica Pantazal Constandache, o nepoată de vară a mamei lui Cuza.[28)] Într-un vechi „*Protocol al Cununaţilor*" păstrat în arhiva bisericii ortodoxe din Miskolc, se găseşte însemnarea în care se spune, că la „*1 mai 1802 Naum, fiul lui Evreta Şaguna, după a treia vestire în biserică, a luat în a doua căsătorie de muiere legitimă pe Anastasia, fiica lui Mihail Muciu şi s-au cununat prin mine preotul Constantin (Vulp.). Naş a fost Anastasiu, fiul lui Adam Ghergha*".

La 11 februarie 1803, se naşte primul copil din această căsătorie, primind numele bunicului **Evreta**. După trei ani, la 27 august 1806 se naşte fetiţa, numită **Ecaterina**. Iar la sfîrşitul anului 1808 s-a născut al treilea copil, căruia i s-a dat numele **Anastasiu**, după cel al mamei sale şi al bunicului. În „*Protocolul botezaţilor*" din Miskolc s-a păstrat despre naşterea acestui copil următoarea însemnare: „*Anastasiu, fiul lui Naum Evreta Şaguna şi al soţiei sale Anastasia, s-a născut în 20 Decembrie şi s-a botezat şi miruit în 28 Decembrie 1808 prin mine preotul Constantin Vulco. Naşul lui a fost Anastasiu, fiul lui Adam Ghergha*".

Naum Şaguna şi Anastasia Muciu, din familie au adus o mare dragoste de neam, de tărie în credinţa străbună. Pînă în 1814 soţii Şaguna şi copiii lor au trăit în armonie avînd o viaţă prosperă. Norocul nu l-a ajutat pe Naum Şaguna în întreprinderile sale comerciale (era comerciant de vinuri), cum ajutase pe alţi negustori macedoromâni, aşezaţi în părţile acestea. Tatăl lui Şaguna, scăpătase materialiceşte, şi în acest an ca să se poată salva onorabil de la o prăbuşire financiară, sfătuit şi susţinut de episcopul catolic din Agria (Eger) **Ştefan Ficher**, împreună cu cei trei copii, trece la catolicism, cu toată opoziţia soţiei sale. S-au înţeles ca pe cheltuiala episcopiei copiii să fie crescuţi în credinţa catolică. Mama copiilor şi bunicul lor, Mihail Muciu, care acum locuia în Pesta – unde George Muciu, fratele Anastasiei era director al şcolii româno–greceşti pe la 1823 – dezaprobă cu hotărîre şi indignare această faptă. Bunicul ia nepoţii la el pentru a le da o creştere îngrijită, fiindcă tatăl copiilor, din cauza sărăciei nu mai era în stare să le-o dea.

Episcopul Ficher, într-o scrisoare din 7. oct. 1814, adresată chiar palatinului (vornicul), îl roagă, să binevoiască a da ordin diregătorilor din Miskolc, ca cei doi copii mai mărişori ai Anastasiei: Evreta şi Ecaterina să fie luaţi cu sila de la bunicul lor, ca să-i crească episcopul catolic cu cheltuiala sa, iar pe cel mai mic, pe Anastasiu, să-l lase deocamdată în grija mamei sale şi a bunicului pînă la vîrsta de şcoală, urmînd apoi să fie luat şi el spre a fi crescut în religia catolică.

Palatinul a împlinit rugămintea episcopului. Abia trec însă cîteva luni şi episcopul se plînge palatinului într-o scrisoare datată la 16

mai 1815, de copiii lui Şaguna că au fost ascunşi dinaintea preotului catolic din Miskolc, căruia îi încredinţase el, şi duşi pe furiş la Pesta la neguţătorul Grabovsky. Acest **Atanasiu Grabovsky** – unchiul Anastasei – era om cu stare bună, neguţător fruntaş, cu legături întinse. (În casa lui funcţiona un salon literar, aici se întruneau românii din capitală pentru a dezbate probleme literare şi bisericeşti. Salonul era frecventat printre alţii de: Petru Maior, Gheorghe Şincai, Samuil Micu Clain, Damaschin Bojincă, Emanuil Gojdu, Eftimie Murgu, etc.) El a primit-o şi a ocrotit-o pe Anastasia cu copiii.

În acel timp tatăl copiilor, Naum Şaguna, era scăpătat atît în privinţa situaţiei materiale, cît şi a religiei străbune, – intra la miliţie, nemaipurtînd nici o grijă pentru familia sa. Văduva Anastasia înaintează o petiţie la curtea din Viena, cerînd să i se dea voie a-şi crească copiii în religia străbună. Rugarea ei însă nu e ascultată. Din Viena la 1 iulie 1815 i se dă răspunsul categoric: copiii trebuie crescuţi în religia tatălui lor, care a fost catolic.

Anastasia, cu ajutorul rudeniilor sale bogate şi care aveau relaţii influente, a izbutit a se mai împotrivi cîtăva vreme poruncilor venite de la curte. Abia trece însă un an, cînd îi soseşte din Viena un nou ordin (30 august 1816), prin care era anunţată să-şi trimită copiii numaidecît în grija episcopului Ficher, spre a fi crescuţi de acesta în credinţa catolică.

Anastasia la 13 septembrie 1816 înaintează către Palatinul ţării o nouă cerere, în care declară, că se va supune ordinului şi va pleca cu copiii la Miskolc, numai să nu fie despărţită de ei. Totodată fraţii ei, Gheorghe şi Naum Muciu, iau asupra lor îndatorirea de a o ajuta cu bani, ca să-şi poată crească copiii şi promit că nu vor împiedica educaţia copiilor de acum definitiv hotărîtă.

Copiii au primit educaţie catolică, dar fiind împreună cu ei, mama lor a ştiut să exercite asupra lor o influenţă statornică şi mult mai hotărîtoare, decît catolicii. Mitropolitul Şaguna îşi aducea şi la bătrîneţe cu drag şi cu recunoştinţă aminte, cum la vîrsta copilăriei cînd cerceta şcoala catolicilor din Miskolc, mamă-sa îl învăţa acasă rugăciunile străbune şi cum îl trimitea duminica şi în zile de sărbători cu prescuri la biserica ortodoxă pentru ridicarea căreia s-au

jertfit amîndoi bunicii lui, atît Evreta Şaguna cît şi Anastasiu Mihail Muciu.[29]

La 12 ianuarie 1822, băiatul cel mare Evreta, ajuns la vîrsta de 19 ani, se adresează în limba maghiară palatinului, anunţînd că părăseşte religia catolică şi se reîntoarce la legea strămoşilor săi, declarînd, că la acest pas nu este silit de nimeni. În timpul acesta Evreta era aplicat la neguţătorul Dumitru Diamandi din Buda. El ajunge negustor cu stare bună şi cu vază în Pesta. Ne vom mai întîlni şi mai tîrziu cu numele lui: în 18 ianuarie 1848, îl ajută pe fratele său, atunci vicar în Transilvania, cu suma de 1000 fl., iar într-un manifest din 21 mai 1848 apare iscălit ca deputat al oraşului Pesta. În 1849 însă nu mai trăia nici el, nici Ecaterina.

Sora, Ecaterina la 15 noiembrie 1823 încearcă şi ea să se reîntoarcă la religia ortodoxă. Într-o petiţie adresată din Miskolc protopopului catolic Barkóczy spune că nu de mult ar fi avut prilejul să se mărite după un om cu stare bună, dar acesta aflînd despre nesiguranţa şi încurcăturile, în care a fost ea adusă în urma apostasiei tatălui său Naum, părăsindu-şi amorul, s-a retras. Vrînd să rămînă în credinţa în care s-a născut şi apropiindu-se de vîrsta de 18 ani, ea roagă protopopul să binevoiască a-i împărtăşi învăţătura legală de 6 săptămîni. După o îndelungată stăruinţă a reuşit la 3 septembrie 1825 să înlăture toate piedicele şi să treacă de la catolicism la legea ortodoxă.[30]

Anastasiu, copilul cel mai mic, îşi începe studiile elementare la şcoala greco-valahă din Miskolc, apoi la gimnaziul catolic din acelaşi oraş, terminîndu-şi cursul superior al liceului, la vîrsta de 18 ani, la Gimnaziul călugărilor piarişti din Pesta. La Pesta a locuit la unchiul mamei sale, bogatul negustor Atanasiu Grabovsky, care îşi avea locuinţa în apropierea Gimnaziului piarist. În casa acestuia gimnazistul Anastasiu ajunge să aibă primele contacte cu mai mulţi intelectuali români de frunte din capitală ca: **Petru Maior**, **Damaschin Bojincă**, **Dinicu Golescu** şi alţii. În 1826 se înscrie la Universitatea din Pesta şi trei ani studiază filozofia şi dreptul. (Aici îl are coleg pe prietenul său de mai tîrziu, Eötvös József. Ei se cunoşteau de mai înainte, din timpul cînd au studiat împreună ultimele clase ale Liceului catolic din Pesta.[31]) Tocmai la începutul stu-

diilor sale universitare a făcut şi el un pas însemnat, pe care l-au făcut şi fraţii lui. Ca student la filozofie în anul I, la 9 zile, după ce a împlinit vîrsta de 18 ani, s-a întors şi el în sînul bisericii strămoşeşti, dînd o declaraţie foarte categorică. După multe tărăgănări şi diferite piedici, prin Decretul regesc din 25 iulie 1828 i s-a îngăduit, în sfîrşit, şi lui Anastasiu să revină la religia mamei sale. O comisie, ad-hoc întocmită, îl provoacă să explice. Şaguna a răspuns simplu şi fără posibilităţi de replică: „vreau să pot trăi şi muri în religia în care m-am născut."[32]

În anul 1829, Anastasiu Şaguna terminîndu-şi studiile universitare, pleacă la Vîrşeţ, ca să înveţe teologia. Aici e primit în casa episcopului **Maxim Manuilovici**, care era prieten cu unchiul său Atanasiu Grabovsky.

Isprăvindu-şi cursurile teologice la Vîrşeţ, este chemat de mitropolitul sîrb **Ştefan Stratimirovici**, profesor de teologie, la Carloviţ. Aici în 1833 intră în cinul călugăresc luîndu-şi numele de **Andrei**.

În anul 1836, la vîrsta de 51 de ani, mama sa trece la cele eterne. În ziua de 17 ianuarie a fost înmormîntată de vestitul preot-scriitor **Ioan Teodorovici** în cimitirul „Kerepesi" din Pesta, în cripta familiei Grabovsky, unde peste cîţiva ani s-au sălăşluit şi rămăşiţele pămînteşti ale fraţilor săi, Evreta şi Ecaterina. Ca un fiu credincios şi frate iubitor, episcopul Şaguna aşează în anul 1849 la mormîntul lor o cruce de piatră cu această inscripţie:

„Mult iubitei sale mame **Anastasia**
Prea preţuitului său frate **Vreta**
Şi dulcei sale surori **Ecaterina**
Ridică monumentul acesta
Andreiu Şaguna, Episcopul Ardealului 1849"[33]

Şaguna, în 1842, primeşte titlul de arhimandrit al Mănăstirii Popova (Iugoslavia). În 1846 este numit ca vicar general al Eparhiei ardelene şi se stabileşte la Sibiu, la numai doi ani ajungînd să fie numit şi sfinţit ca episcop.

La 3/15 mai 1848, împreună cu episcopul unit **Ioan Lemeni**, Şaguna a prezidat Marea Adunare de la Blaj şi a fost numit conducătorul delegaţiei care avea să prezinte împăratului Petiţia Naţională prin care se cerea: desfiinţarea iobăgiei şi a dijmei, libertatea comercială şi industrială, tribunale cu juraţi, dotarea clerului român din fondurile publice, şcoli pentru toate satele, gimnazii, seminarii şi o universitate românească, ştergerea privilegiilor, etc.[34] În 1850 primeşte titlul de baron, iar în 1871 e numit membru onorific al Academiei Române.

Meritele lui Şaguna ţin, în special, de emanciparea şi întărirea bisericii române din Ardeal. Prin separarea în 1864 de Mitropolia sîrbească şi prin reorganizarea ei, Biserica Română devine un factor însemnat în lupta pe tărîm naţional. Triumful lui Şaguna a fost deplin, şi el a fost înălţat la rangul de mitropolit al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania şi Ungaria. Biserica trebuia să aibă o organizaţie nouă. În 1868 la Congresul Naţional Bisericesc din Sibiu se acceptă *Statutul Organic*, model de organizare democratică a bisericii care a fost în vigoare pînă după Unirea de la 1918.

Şaguna, ajutat de enoriaşi şi de binevoitori, a inaugurat la sate peste 800 de şcoli, precum şi gimnaziile din Braşov şi Brad, Seminarul teologic şi pedagogic din Sibiu. Este unul din întemeietorii ASTREI (1861) al cărei prim preşedinte a fost. În 1850 Şaguna deschide la Sibiu o tipografie – Tipografia Arhidiecezană. Aici îi apar broşuri politico-bisericeşti, scrieri omiletice. În 1853 tot aici a fondat ziarul „Telegraful Român".

În anul 1871 fiind obosit şi bolnav, şi-a făcut testamentul. Averea personală de 600 000 coroane a lăsat-o şcolilor şi bisericii. Testamentul său prevede pînă la cele mai mici amănunte modul cum are să fie administrată această avere, spre progresul bisericii, al şcolii şi culturii. A dispus să fie înmormîntat la Răşinari, fără pompă, fără discursuri, iar serviciul divin să fie săvîrşit de un popă sătesc. Sfîrşitul a survenit în ziua de 28 iunie 1873. Era privegheat pe patul de suferinţă de cel mai apropiat colaborator al său, episcopul Nicolae Popea. Pe acesta l-a privit adînc şi i-a adresat ultimele cuvinte: *„Cu mine e gata Nicolae. Ce va veni numai UNUL poate şti. Toate sînt în ordine; aveţî-vă bine, nu vă sfădiţi."*[35]

NOTE

1. Ács Zoltán, *Selyem, karmazsin, szattyán és veres kordovány. A magyarországi görögök történetéből*, In: „Barátság", 1994/Nr. 9–10, p. 542.
2. Pericle Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII,* Bucureşti, 1909, p. 45.
3. Ács Zoltán, *ibidem.*
4. Dobrossy István, *Görög kereskedelmi tőkefelhalmozódás és társadalmi közérzet Miskolcon a 19. század elején,* In: „Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXV–XXVI.", Miskolc, 1988, p. 343–344.
5. Komáromy József, *Adatok Miskolc XVII–XVIII. századi kereskedelmi viszonyaihoz,* In: „Herman Ottó Múzeum Évkönyve, VII", Miskolc, 1968, p. 366–370.
6. Sasvári László, *Görögajkú ortodoxia Magyarországon a 16–20. században,* In: „Magyar egyháztörténeti vázlatok", 1994/3–4., p. 132.
7. „... ámbár a Megye népességének tsak 1/463 részét teszik is, mégis speculatiójuk után, a Megyének középpontján, Miskoltzon a legjobb házakat, a legjobb szőlőket, szántóföldeket, réteket bírják, s minden intézeteikben egy nemzet se hághat nyomukba a pompára, életnek kénye módjára nézve s méltán fel lehet felőlük tenni, hogy ezen maroknyi léleknek erszényében van tsak nem egész Hegyallyai, Borsodi, Hevesi, Abauji kereskedésnek haszna." (Szendrei János, *Miskolcz város története II.,* Miskolc, 1904. p. 594.)
8. „Huzamosabb ideje annak, hogy mi anélkül, hogy okát tudhatnánk, még, a köz nép előtt is tsúfos *Czintzár* nevezettel illetünk. Melyet el melőzni akarván, és valamint más Nemzetnek, úgy mink is magunk valóságos nevezetén neveztetni kívánván, a' *Macedó Valachus* nevezetet, mely eredetünkre nézve minket egyenesen illet, alázattal kérni bátorkodunk... A velünk vérséggel is szorosan össze köttetett pesti kereskedők 1808-ban folyamodásukra támogató választ kaptak, s azóta minden háborgatás, 's mások meg sértődése nélkül szabadossan élnek... Már pedig ahol egy ugyan azon ok adja elő magát, ott a Törvénynek is egy ugyan azon Rendelése szokott lenni." (Dobrossy, *ibidem.,* p. 349.)
9. „A miskolci kolónia jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy az ottani balkán kereskedők Szent Naumot védőszentjüknek tartották, róla nevezték el a mai templom előtt használt kápolnájukat is." (Bur Márta, *A balkáni kereskedők és a magyar borkivitel a XVIII. sz.-ban,* In: „Történelmi Szemle" 1978/Nr. 2., p. 311.)
10. Prot. Popovics Konstantin, *A miskolci „Szent Háromság" templom,* In: „Egyházi Krónika", 1957, octombrie, p. 5.
11. Pericle Papahagi, *Scriitori în secolul al XVIII (Cavalioti, Ucuta, Daniil),* Bucureşti, 1909, p. 27. nota (2).

12. Prot. Popovics Konstantin, *ibidem.*
13. Anastase N. Hâciu, *Aromânii. Comerţ, industrie, arte, expansiune, civilizaţie,* Focşani, 1936, p. 345–346.
14. Szendrei, *ibidem.,* p. 594.
15. Szendrei, *ibidem.,* IV, Miskolc, 1911, p. 400.
16. Miskolci Magyar Orthodox Egyházi Múzeum tájékoztatója
17. Pericle Papahagi, *ibidem.,* p. 46.
18. *Ibidem.*
    Országos Levéltár Miniszterelnökségi Iratok K 28. 52.t. 1930-H-5034. p. 329.
19. Anastase N. Hâciu, *ibidem.,* p. 585–586.
20. Szendrei, *ibidem.,* IV. p. 402.
    Prot. Popovics Konstantin, *ibidem.*
21. Pericle Papahagi, *ibidem.,* p. 46.
22. „Despre Gheorghe Tricupa Cosmischi, acela care a îndemnat pe Cavalioti la alcătuirea vocabularului şi cu a cărui cheltuială s-a tipărit, ştim, după Thunmann, că era un negustor patriot, amic al ştiinţei şi că petrecea mai mult în Polonia, unde se ocupa cu vinuri ungureşti. El figurează de asemenea la 1808 pe lista de abonaţi a scrierii lui Rosa *Unters.,* pag. 152, alături de Naum Cosmischi, probabil frate sau rudă." (Pericle Papahagi, *ibidem.,* p. 32. nota 1.)
23. *Ibidem.,* p. 38–39.
24. Theodor Capidan, *Aromâni. Dialectul aromân. Studiu lingvistic,* Bucureşti, 1932, p. 49–50.
25. Pericle Papahagi, *ibidem.*, p. 36. nota 1.
26. Th. Capidan, *ibidem.,* p. 70–71.
27. Mihail G. Boiagi, *Gramatică română sau macedo-română.* Reeditată cu o introducere şi un vocabular de Per. Papahagi, Bucureşti, 1915, p. XXI.
28. Ioan Lupaş, *Viaţa unei mame credincioase – Anastasia, mama lui A. Şaguna (1785–1836) –,* în: „Studii, conferinţe şi comunicări istorice", vol. III., Sibiu, 1941, p. 177.
29. *Ibidem.*, p. 177–189.
30. Eugen Todoran publică documente istorice privitoare la familia Şaguna în, „Transilvania", 1910, nr. 5–6, acestea au fost revizuite şi reluate de Ioan Lupaş în scrierile şi studiile sale.
    „Documentele acestea le-am aflat din întîmplare, căutînd un document cu privire la Moise Nicoară, în arhivele statului din Buda, pe care le-am copiat întocmai după original; astfel se explică „erorile de transcriere şi gramatică latinească".
    Eugen Todoran, student la Univ. din Pesta. (*Transilvania,* 1910, nr. 5., p. 360.)

31. Ioan Lupaş, *Mitropolitul Andreiu Şaguna. Monografie istorică*, Sibiu, 1911, p. 16–19.
32. Ioan Lupaş, *Şaguna şi Eötvös*, Arad, 1913, p. 6.
33. Ioan Lupaş, *Mitropolitul...,* p. 20.
34. Corneliu Albu, *Lumina din trecut. Aspecte din lupta Transilvaniei pentru independenţă şi unitate naţională,* Bucureşti, 1992, p. 181.
35. *Ibidem., p. 185.*

Elena Rodica Colta

Circulaţia cărţilor vechi româneşti în Ungaria

Actualele comunităţi româneşti din Ungaria, formate în majoritate în secolul al XVIII-lea, prin mutarea unor familii provenind din satele din Câmpia Aradului şi din ţinuturile Bihorului, se înscriu, în mod firesc, sub aspect cultural, în marea cultură românească, reprezentând, din acest punct de vedere, o parte dintr-un întreg.

Unitatea spirituală a părţii cu marea majoritate este demonstrată, din perspectivă etnologică, de tradiţiile populare ale acestor comunităţi care de-a lungul vremii, au conservat forme şi au produs variante ce vin în prelungirea celor existente în localităţile din vestul României.

Dacă ar fi să ne exprimăm metaforic, am putea spune că spiritul românesc s-a mutat, prin aceste comunităţi cu o palmă de pământ mai la vest, pentru a înflori într-un spaţiu de cultură străin.

Prin natura subiectului însă, în cele ce urmează, ne vom limita să analizăm vechea cultură românească a cărţii şi modul în care, aceste comunităţi proaspăt constituite se situează în plan cultural (prin cumpărările de cărţi pe care le fac, prin orizonturile pe care le deschid lecturile acestor cărţi) alături de românii din ţinuturile de vest, din care s-au desprins.

Cultura românească a veacului al XVIII-lea a fost una religioasă, în care cartea „tălmacită" în limba română devenise un element obişnuit.

Pentru cărturarii clerici şi pentru cronicari, scrisul reprezenta înainte de toate o datorie faţă de neam.

Antim Ivireanu scria în Pildele filosofeşti (Târgovişte, 1713): „O carte bună iaste prietenul cel mai bun; drept aceia te însoţeşte cu drag cu dânsa"[1], îndemnând, asemeni cronicarilor, la „iscusită zăbavă a cititului".

De altfel, o mare parte din timpul său Ivireanu îl va dedica tra-

ducerilor de cărţi noi în limba română „spre a putea citi în ele în grai înţeles de toţi, atât în strană cât şi prin casele credincioşilor".

Această ieşire a lecturilor din mănăstiri şi curţi domneşti spre „strane şi casele credincioşilor" este sesizată foarte plastic de Nicolae Iorga: „Cărţile intraseră pe la 1700 în mâinile oamenilor mici care le citeau cu patimă, le păstrau cu îndârjire, le iubeau fără pereche".

Noii cititori, intelighenţiile de la sate (preoţi, dascăli, dieci) se vor îndeletnici mai ales cu „cercetarea" cărţilor religioase care, în acea vreme, corespundeau universului lor cultural, populat de învăţături şi de vieţi de sfinţi.

În acest context, prezenţa cărţilor româneşti în secolul al XVIII-lea în bisericile româneşti din Ungaria indică, în mod firesc, existenţa unor colectivităţi interesate de ele, care într-un fel sau altul şi le-au procurat şi le-au folosit.

Luând în considerare preţul ridicat şi interdicţiile de vânzare ale unora dintre ele, modalităţile de procurare n-au fost din cele mai uşoare.

Trăind din comunităţi mici, având o stare materială destul de precară, toleraţi ca religie, căznindu-se ani la rând să ridice o biserică de cărămidă în locul celei iniţiate de lemn, românii din aceste localităţi, situate la extremitatea vestică a „părţilor ungurene" vor găsi totuşi banii necesari pentru a-şi asigura lecturile „pe care să le asculte tot omul în biserică".

Pentru a-şi procura cărţile ei vor apela la aceleaşi surse la care apelau şi vecinii lor din Districtul Aradului sau din Bihor.

Traseele acestor cărţi au fost complicate. Nu odată, până să ajungă la ultima destinaţie volumele vor trece prin alte provincii româneşti, dintr-un sat în altul, prin sistemul de vânzări şi cumpărări repetate, pe culoare verificate. Această mişcare putea să dureze câţiva ani sau câteva decenii, în funcţie de cât de greu se despărţeau de cărţi primii cumpărători, de cât de mult ofereau alţii, de modul în care ajungea această marfă rară în târgurile din vest şi de alte întâmplări neprevăzute, care le influenţau destinul.

Înainte de a vorbi însă despre cărţi, despre vânzarea de cărţi şi despre circulaţia acestor cărţi spre Ungaria, este necesar să prezentăm producătorii, adică tipografiile care au lucrat cărţi româneşti pentru acest cititor potenţial.

I Producătorii. Modelul de carte bună al veacului. Politica culturală faţă de Transilvania şi „părţile ungurene".

După cum se ştie, până la mijlocul secolului al XVIII-lea monopolul asupra tiparului a fost deţinut de biserică.

Ca urmare 84,4% din cărţile tipărite în tipografiile episcopale sau mitropolitane din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania au fost cărţi cu conţinut religios.[2]

Abia spre finele veacului al XVIII-lea balanţa începe să se încline înspre cartea laică, care va forma, treptat, un alt tip de cititor.

Revenind însă la producători, fiecare provincie românească şi-a avut propriile tipografii, amplasate la distanţe diferite de zona de desfacere la care ne referim.

Cea mai apropiată geografic de ţinuturile de vest a fost Tipografia Episcopiei Râmnicului.

Ea şi-a început activitatea în anul 1705 prin strădaniile proaspăt numitului Episcop Antim Ivireanu.

Tipografia prelua, într-un fel, sarcina culturală a tiparniţei de la Bălgrad, care, prin apariţia Bucoavnei şi a Chiriacodromionului (cu sprijinul celui mai bun tipograf a lui Ivireanu), îşi încheia misiunea de producător.

La un deceniu de la punerea în circulaţie a primelor tipărituri râmnicene, dinspre Muntenia încep să sosească cărţi produse în Tipografia de la Buzău, în tipografiile de la Bucureşti şi în cea deschisă, tot de Ivireanu, la Târgovişte.

În acest negoţ cu tipăriturile româneşti vor intra în 1758 şi grecocatolicii de la Blaj care, pentru a-şi vinde produsele, nu vor ezita să angajeze tipografi râmniceni renumiţi şi să producă falsuri tipografice.[3]

Dacă mai adaugăm la această listă tipografia privată a lui Ioan Barth din Sibiu, tipografia „illirică" de la Viena şi tipografia de la Iaşi (închiriată de Mitropolie în 1783 lui Mihai Striblţchi şi transfor-

mată în tipografie „politicească") avem panorama completă a celor autorizaţi să producă cărţi în limba română.

Dorinţa fiecărei officine de a-şi vinde marfa a creat o oarecare concurenţă între tipografii însă, cum era şi firesc, în acest mecanism al cererii şi ofertei, cuvântul decisiv l-a avut cumpărătorul care a ales ce i-a plăcut.

Această selecţie (operată diferit, în ansamblul producţiei tipografice a veacului al XVIII-lea, de diferitele nivele de cititori, de la curtean la cărturar şi mai departe la „luminătorul" de la sat, masurabilă, la fiecare nivel, prin numărul de exemplare cumpărat şi prin aria de răspândire a unei cărţi în anumite medii faţă de alta) ne obligă să admitem că, în mentalul colectiv al fiecărui nivel cultural, a existat un anumit model de *carte bună.*

În cazul nostru, în care subiectul analizat îl reprezintă comunităţile rurale româneşti din Ungaria, ne vom opri doar asupra exigenţelor legate de carte ale acestei lumi a satului, în care ungurenii se înscriau alături de ardeleni.

Faţă de locuitorii din celelalte provincii româneşti ei au introdus la modelul lor de carte bună alături de puritatea ortodoxă şi componenta naţională, o carte fiind bună dacă era *o carte scrisă în legea neamului românesc.*

Această dorinţă a cititorilor ardeleni va fi sprijinită de domni munteni şi moldoveni şi de ierarhii bisericilor din cele două ţări care vor elabora un adevărat program cultural de susţinere spirituală a tuturor credincioşilor ortodocşi, prin cărţi în limba românească.

În prefeţele acestor cărţi, scoase cu cheltuiala domnească „pentru neamul românesc" editorii se vor adresa tuturor cititorilor în această limbă „a patriei noastre" îndemnându-i să citească spre învăţătură.

Îngrijitorii de ediţii se vor strădui să lucreze „după izvorul cel curat ortodox", tălmăcirile din slavonă şi greacă fiind realizate într-o limbă curată şi limpede, uşor de înţeles.

În plus, ori de câte ori vor putea să o facă, producătorii vor introduce în foile de titlu şi în prefeţe cuvântul „românesc" (carte

românească, tălmăcită în româneşte, neamul nostru cel românesc etc.).

Prin acest efort conjugat al celor ce plătesc şi al celor ce produc, se va naşte un model de carte pentru omul de rând de pretutindeni.

II Cărţi cumpărate. Cărţi citite sau ascultate.

Luată în ansamblu ei, producţia de carte a veacului al XVIII-lea a fost impresionantă, însă nu toate cărţile care i-au putut interesa pe aceşti cititori, situaţi pe teritoriul Ungariei de azi, au reuşit să ajungă până la ei.

Neşansa s-a datorat fie unor tiraje defavorizante, fie interdicţiilor de vânzare impuse de Curtea de la Viena, fie concurenţei dintre ediţiile paralele sau datorită unor întîmplări neprevăzute.

La fel cum s-a întâmplat şi cu cărţile cumpărate de comunităţile bănăţene, arădene, crişene sau ardelene, exemplarele care s-au aventurat până în punctele acestea îndepărtate de lectură şi-au avut fiecare propria istorie.

Lecturând însemnările scrise pe cărţi de posesorii succesivi avem posibilitatea să reconstituim povestea cărţii respective şi a cititorilor ei.

Descoperim notate cu meticulozitate preţul plătit de cumpărător, persoana căreia i-a fost încredinţată, blestemele prin care a fost legată de sat sau de biserica locului, anii în care cineva a citit, impresiile de lectură, evenimente din viaţa comunităţii, calamităţi etc., texte ce dovedesc ca după cumpărare aceste cărţi n-au stat închise în dulapuri ci s-a lucrat pe ele.

Această „posesie", lectură sau ascultare în biserică, de către cei analfabeţi, reprezintă de fapt în veacul al XVIII-lea modul de receptare al culturii scrise în universul rural.

Vom încerca în continuare să prezentăm cărţile care au făcut parte din tezaurul cultural al acestor comunităţi. Particularităţile şi similitudinile culturale cu zonele vecine.

Cărţile vechi româneşti din secolul al XVII-lea

Începem prezentarea cu cele câteva tipărituri din veacul al XVII-lea identificate în bisericile româneşti din Ungaria, de o valoare deosebită.

Chiar dacă, faţă de cumpărătorii lor, erau mult mai bătrâne, producţiile literare datorate umanismului românesc continuau să circule în toate provinciile şi după 1700 fiind căutate şi citite cu mare plăcere datorită faimei ce le învăluia asemeni unei legende.

O asemenea carte, unică în cultura românească prin numărul mare de exemplare vândut, echivalentă cu ceea ce numim azi un best-seller a fost *Cartea românească de învăţătură* (Iaşi, 1643) cunoscută sub numele de *Cazania lui Varlaam.*

Fascinaţia pe care o provocat-o cititorilor acest text neasemuit va declanşa cea mai mare vânzare de carte din cultura românească veche, cele mai multe reeditări şi copieri.

Învăţăturile meşteşugit întocmite, pildele pline de înţelesuri adânci, legendele şi vieţile de sfinţi, pe care le conţinea cartea, erau pentru cititorul modest de la sat „grădina cu flori sufleteşti, cu bun miros şi fântâna cu apa vieţii din care se adapă sufletele credincioşilor" şi de aceia puţini s-au îndurat s-o păstreze doar pentru ei, socotind că preotul în biserică ar putea să o tălmăcească tuturor fiindcă „ce folos ar fi fost de izvorul zăvorât şi de grădina închisă"?

Difuzarea Cazaniei s-a făcut pe întreg spaţiul românesc. Totuşi cele mai multe exemplare au ajuns în Transilvania împlinind astfel dorinţa domnului moldovean Vasile Lupu care în prefaţă anunţă acest dar ca fiind făcut „la toată seminţia românească pretutindeni unde se află pravoslavnici în această limbă".

Din cele 354 de exemplare descoperite de cercetătorul Florian Dudaş în Ardeal, 18 au ajuns, în final, în judeţul Arad iar 16 în Bihor.[4]

O singură Cazanie reuşeşte să depăşească actualele hotare ale României ajungând la biserica din Săcal în Ungaria.[5]

Ea a circulat iniţial în Transilvania într-un oarecare anonimat fiindcă, vreme de 150 de ani, nu avem nici o informaţie despre drumurile şi proprietarii cărţii.

Abia în 1793 ea apare în proprietatea unui oarecare Bolchiţ Gavril, dintr-o localitate neprecizată.

Nu ştim când şi cum a ajuns la Săcal însă ne putem imagina plăcerea celor care au răsfoit-o şi au aflat în ea Stema Moldovei şi cuvintele lui Varlaam care mărturisea în Prefaţă către cititori că a scris cartea „pentru lipsa dascălilor şi a învăţăturii în ţară, văzând că românii n-au carte pre limba lor".

Mitul creat în jurul acestei cărţi i-a determinat pe mulţi dintre cei care şi-o doreau să se mulţumească, în final, şi cu câte o reeditare ulterioară, din cele încercate de alte tipografii.[6]

Cea mai bună reeditare din veacul al XVII-lea a fost cea purtând titlul de *Chiriacodromion* („Calea Domnului"), care prelua integral textul Cazaniei lui Varlaam.

Ea a fost produsă în anul 1699 la Bălgrad de tipograful Mihail Istvanovici trimis de Brâncoveanu.

Deşi conţinutul reprezintă, aşa cum am arătat deja, o reeditare, informaţia din foaia de titlu nu o spune explicit. Adăugând câteva cazanii noi şi modernizând vocabularul, editorii socotesc lucrarea lor mai mult decât o preluare de text: „Acum întâiu intru acest chip a fost aşezată şi *tipărită mai luminat în limba românească*, diortosită de Mihai Istvanovici tipograful cel din Ţara Românească".

Stema Moldovei este înlocuită şi ea cu Stema Mitropoliei Bălgradului iar ilustraţiile, care n-au putut fi reproduse în absenţa matriţelor originale, dispar.

Prefaţa către cititor, scrisă în locul lui Varlaam de Mihai Istvanovici laudă binele de obşte făcut „neamului nostru românesc de aici din Ardeal" de Constantin Brâncoveanu, „patronuşul cel adevărat al Sfintei Mitropolii şi a tuturor celor ce năzuiesc sub a Marii Sale milă".

În ciuda acestor schimbări făcute la cartea cea nouă, cititorii o vor numi tot „Păucenie" adică carte de învăţătură, cum s-au obişnuit să numească şi Cazania lui Varlaam.

Vândut de oameni numiţi de la curtea mitropolitană din Alba Iulia, Chiriacodromionul cunoaşte o difuzare largă, în completarea cărţii de la Iaşi: 66 de exemplare în părţile Albei, 37 în părţile Aradului, 76 în părţile Bihorului etc.[7]

La fel ca şi Cazania de la Săcal, două Chiriacodromioane vor ajunge, prin vânzări succesive, în proprietatea comunităţilor din Apateu şi Gyula.

Urmărind drumul străbătut de exemplarul de la Apateu,[8] îl găsim atestat mai întâi în Bihor.

Potrivit însemnării din 1702, la această dată „Păucenia" se vindea, a doua oară, fiind cumpărată de popa Mihai din Mădăras, cu 14 florinţi de la popa Naum din Homorod.

De la Mădăras la Apateu, unde încă din 1740 găsim atestată o comunitate bisericească ortodoxă organizată, distanţa a fost foarte scurtă.

Exemplarul cumpărat, la un moment dat, de comunitatea românească din Gyula a aparţinut iniţial familiei de preoţi din Cheresteu.

La apariţie fusese cumpărat tocmai de la Sediul Mitropoliei din Alba Iulia.

Moştenit în veacul al XVIII-lea de popa Constantin din Cheresteu de la tatăl său, Ilie Beleş, Chiriacodromionul, legat cu grea anatemă de familie, urma să-i revină fiului Vasile. Apariţia unor necazuri modifică însă destinul cărţii. În ciuda ameninţării cu anateme, în anul 1802, preoteasa vinde exemplarul bisericii din Gyula „să fie spre învăţătură noroadelor" contra sume de 10 florinţi.

Banii aceştia, adunaţi de la săteni, au fost plătiţi de un oarecare Moroşan On, locuitor în Gyula.

Spre finele veacului al XIX-lea „cartea de învăţături" va fi dusă, împreună cu alte volume, de un grup de giulani, în localitatea Ciorvaş, ca odoare pentru biserica de aici.

În Colecţia Vicariatului ajunge din această localitate.[9]

Dacă interesul cumpărătorilor Cazaniei şi Chiriacodromionului s-a datorat *textului de învăţături* pe care îl conţineau, aria lor largă de difuzare şi prezenţa lor în bisericile româneşti din Ungaria fiind tocmai o dovadă de lectură generalizată a unor cărţi, am întâlnit în Colecţia Vicariatului alte două tipărituri din secolul al XVII-lea pe care le putem considera rare, puţini fiind cei care au reuşit să le deţină.

Prima este *Evanghelia (Buc., 1682)* cunoscută drept Evanghelia lui

Şerban Cantacuzino, care după o circulaţie prin satele ardelene ajunge la Darvaş.[10]

De format în folio, cartea este sub aspect grafic o bijuterie fiind lucrată de cărturarii de la Curtea Domnească.

La fel ca în urmă cu 50 de ani Vasile Lupu, Şerban Cantacuzino a comandat o carte nu numai frumoasă ci şi utilă.

În Prefaţa către cititori el arată limpede această intenţie „Şi aşa cu a noastră poruncă şi cheltuială o punem aceasta înaintea tuturor celor ce vor ceti şi o dăm aceasta dar întru folosul creştinescului norod... spre o mai aleasă înţelegere a limbii româneşti."

Printre cei care intrau în acest „creştinesc norod" se numărau şi românii din Transilvania cărora le va face el însuşi numeroase danii.

Evanghelia va fi totuşi prezentă în cantităţi insuficiente pentru a deveni foarte populară iar cu trecerea anilor va ajunge o carte greu de găsit.

Cu ocazia centralizării cărţilor vechi româneşti, în judeţele Arad, Alba şi Bihor au fost identificate câte 4 exemplare, iar dintre acestea o parte nici nu au circulat în aceste ţinuturi fiind cumpărate în secolul nostru de colecţionari.

Faţă de această situaţie, Evanghelia cantacuzină de la Darvaş prezintă o valoare sporită ea circulând, până la ultima destinaţie, prin mâinile oamenilor de rând, aşa cum a dorit Domnul muntean când a plătit tipărirea ei.

Cealaltă tipăritură rară la care ne-am referit având titlul *Sicriul de aur (Sas Sebeş, 1683)* a fost descoperită la biserica Sf. Nicolae din Gyula.[11]

Ea reprezintă o carte de propovedanii la oamenii mari, fiind una din producţiile calvine ale lui Ioan Zoba din Vinţi.

Acest ardelean trecut la calvninism se integrează prin activitatea sa în ampla mişcare de ridicare culturală a poporului în limba naţională proprie cărturarilor veacului al XVII-lea.

După reţeta obişnuită de prefeţe şi el dă de ştire cititorilor că „a rădicat la Sas Sebeş tipografie românească pentru luminarea poporului nostru".

Trebuie să mai spunem că, în lipsa de cărţi care se făcea simţită în

satele ardelene, Biserica ortodoxă nu a interzis tipăriturile lui Zoba din Vinţi, ele fiind utilizate tot secolul al XVIII-lea, alături de alte scrieri, în biserici.

Tirajul Sicriului de aur a fost însă insuficient, cartea rămânând în spaţiul românesc o prezenţă ocazională.

Între cele 43 de exemplare care au fost descoperite până azi două se găsesc în judeţul Bihor, unul în judeţul Arad, 4 la Budapesta în colecţia Todorescu şi unul în biserica din Gyula, ceea ce reprezintă o performanţă pentru toţi aceşti posesori din vest.

Această faimă sau raritate a cărţilor pe care le-am prezentat până acum a creat în jurul lor o aură de sacralitate, cumpărătorii preferând să le dăruiască preotului şi să se mulţumească cu o receptare indirectă prin „ascultarea cuvântului citit".

Cărţile vechi româneşti din veacul al XVIII-lea

Adevăratele lecturi, care au depăşit incinta bisericii desfăşurându-se atât acasă cât şi în şcoală, le-au reprezentat cărţile „mai noi" contemporane cu cititorii veacului al XVIII-lea.

Tirajul mărit le va face accesibile unui număr mai mare de comunităţi de lectură.

A. *Ivirienele.*

Un prim lot, pus în vânzare, începând cu anul 1705, vreme de 10 ani, a fost cel reprezentat de tipăriturile iviriene.

Destinate unor lecturi uzuale, aceste tipărituri de format în folio, în 4 şi în 8, puneau în circulaţie primele tălmăciri munteneşti de Octoih, Molitvenic, Liturghier, Catavasier şi Ceaslov, dorind să acopere necesarul de cărţi al vremii.

În satele ardelene în acei ani puteau fi întâlnite doar cărţile din veacul al XVII-lea şi mai multe variante de manuscrise, realizate după acestea de copişti.

Octoihul, Liturghierul, Catavasierul şi Ceaslovul în limba română lipseau.

De aceea difuzarea tipăriturilor produse prin strădania lui Ivireanu la Râmnic şi Târgovişte a fost foarte rapidă, localităţile cele mai

îndepărtate reuşind să intre în doi-trei ani în posesia unora sau mai multor cărţi.

În Ardeal cumpărarea se face în ciuda preţurilor mari şi a situaţiei economice grele în care se găseau satele după războaiele rakocziene.

Oferim doar două exemple semnificative.

În anul 1717, la 4 ani de la ieşirea din tipografie, popa Adam din Băsărăbasa, o mică aşezare din Munţii Apuseni, cumpăra un *Liturghier (Târgovişte, 1713)* plătind pe el 5 zloţi.

Acelaşi preot notează, ca martor, cumpărarea unui *Catavasier (Târgovişte, 1714)*, în anul 1719 de către Crişan On din satul vecin Oci.

Potrivit datelor din conscripţie în acel an la Oci trăiau doar 7 familii de ţărani iobagi.

Chiar dacă însemnările rămase pe file nu o spun, cărţile n-au putut ajunge în aceste locuri izolate decât aduse de negustori ambulanţi, care aşa cum reiese din anii în care au avut loc cumpărările, se grăbeau să difuzeze fiecare apariţie tipografică.

Urmărind aria de răspândire a ivirienelor atestate în judeţele Arad şi Bihor[12], le găsim distribuite pe întreaga suprafaţă până în localităţile situate azi la frontieră.

Cum cititorii din acel timp aveau un mod comun de a gândi nevoia de carte, prezenţa unor iviriene în bisericile din Peterd, Săcal, Bichiş şi Crâstor vine într-o continuitate firească, românii de aici apreciindu-se conţinutul, limba curată şi litera frumoasă la fel ca vecinii lor de la care le vor şi cumpăra.

Octoihul (Târgovişte, 1712) identificat la Săcal,[13] a fost adus aici din Homorog (jud. Bihor) de popa Ioan Rocsin la finele veacului al XVIII-lea.

Octoihul de la Peterd[14] şi cele două *Liturghiere (Târgovişte, 1713)* de la Bichiş[15] şi Crâstor s-au mişcat lent dinspre centrul Transilvaniei spre vest.

Liturghierul de la Crâstor[16] a venit de la Burzuc, unde a ajuns venind din Şoştorţ.

Însă, oricât au plăcut ivirienele, interesul pentru lectură nu se va opri la aceste cărţi de început de veac.

B. *Cărţile muntene de la Râmnic şi Bucureşti*

Cele care îşi vor disputa cu adevărat întâietatea în atenţia cititorilor din teritoriile de vest vor fi tipăriturile de la Râmnic şi cele de la Bucureşti.

Aceste cărţi reprezintă astăzi, sub aspect statistic, jumătate din totalul cărţilor cumpărate în veacul al XVIII-lea în Transilvania şi Banat.

Avantajul numeric l-a obţinut pretutindeni tipografia râmniceană, care a reuşit să vândă mai multe exemplare.

În bisericile româneşti din Ungaria raportul statistic este de 12 cărţi râmnicene în 23 de exemplare la 14 cărţi din tipografiile bucureştene în 20 de exemplare.

Succesul tipografiei de la Râmnic s-a datorat orientării ei spre producerea unor cărţi de „trebuinţă" şi frumuseţii lucrăturii, gravorii râmniceni fiind vestiţi pentru meşteşugul lor.[17]

În plus, Ocuparea Olteniei de către austrieci în anul 1716 şi transformarea ei pentru o vreme în provincie austriacă au creat unele facilităţi în comerţul cu cărţi.

Până la retragerea armatelor imperiale în 1739 drumurile au fost deschise, circulaţia liberă iar printre mărfurile aduse din sud în târgurile din vest n-au lipsit cărţile de la Râmnic.

Profitând de condiţiile ivite, Episcopul Râmnicului Damaschin solicită în anul 1725 administraţiei austriece permisiunea de a răspândi oficial cărţi în Ardeal, în Banatul Timişoarei şi în Districtul Aradului.

Ideea n-a plăcut. Curtea de la Viena nu putea să conceapă o vânzare oficială de carte ortodoxă românească patronată de o ierarhie bisericească străină în provinciile sale.

Acest refuz nu schimbă optica Episcopiei Râmnicului care se dorea în slujba tuturor românilor.

Programul editorial al tipografiei va fi limpede exprimat în prefeţele cărţilor care apar după 1725: „Am socotit a îmbogăţi sfintele biserici cu înmulţirea sfintelor cărţi în limba patriei noastre rumâneşti..."[18]

Considerând Molitvenicul insuficient, chiar după vânzările ediţiilor iviriene, „nu numai în eparhia noastră ci şi în alte osebite locuri, ce s-au obişnuit cu aceastaşi limbă a se îndestuli"... tipografia scoate o nouă ediţie în 1730 închinată „preasfinţitului şi pravoslavnicului Arhiepiscopului Belgradului şi Mitropolitului, a tot creştinescului norod de supt stăpânirea preasfinţitului împărat al Romii, în Servia, Slavonia, în Hungaria, în Sirmia, în Ungrovlahiia chesaricească în Banatul Timişvarului..."

Cartea se difuzează în acelaşi timp cu *Triodul (Ramnic, 1731)* prin negustori.

Obişnuinţa creată, în cei zece ani de ocupare a Olteniei, de a cumpăra curent de la negustorii ce veneau la târgurile anuale cărţi noi nu poate fi oprită prin reinstalarea frontierelor în 1739, la fel cum nici legăturile bisericeşti n-au fost întrerupte.

La mijlocul secolului al XVIII-lea, după alţi zece ani, Episcopul sârb al Aradului, Sinesie Jivanovici, dorind să procure cărţi pentru credincioşii săi români se va adresa printr-o scrisoare Episcopului Grigore al Râmnicului pentru ai comanda o căruţă de cărţi „din cele văzute care i-au plăcut".[19]

Transportul îl efectuează Oprea legatorul, omul de încredere al Episcopului Grigore, iar cărţile aduse au fost descărcate la Reşedinţa episcopală din Arad.

Câţiva ani mai târziu, Sinesie comandă tipărirea unei Pravile a sfinţilor sârbi.

În urma acestei comenzi, în anul 1761, va ieşi din tipografie de la Râmnic o carte unică în cultura sârbească veche.

În tot acest timp Oprea legatorul continua să transporte cărţi româneşti spre Arad. O parte le vinde pe drum, după cum indică o însemnare din 1763.[20]

Alţi emisari ai Râmnicului umblau cu cărţi prin Banat.[21]

În anul 1767 apăruse chiar ideia deschiderii la Timişoara a unei tipografii condusă de un tipograf râmnicean.[22] Proiectul este respins, negustorii continuând să rămână sursa principală de carte tipărită la Râmnic.

Exemplarele ajunse în bisericile româneşti din Ungaria au fost o parte cumpărate la prima mână, din târguri sau de la ambulanţii ce umblau prin sate iar o altă parte cumpărate la a doua sau a treia mână de la alte comunităţi.

Urmărind aceste producţii în ordinea în care au apărut vom începe prezentarea cu *Molitvenicul* din 1730 în a cărui prefaţă era pomenită şi „Hungaria".

Exemplarul care îşi sfârşea călătoria la Chitighaz a circulat iniţial prin alte zone. În anul 1739 diacul copist „Man din Ştei" îi adaugă, la cererea tatălui său, popa Man din Boarta câteva Evanghelii care se citesc la morţi.

Molitvenicul ajunge cu această completare manuscrisă la Chitighaz, la o dată necunoscută.[23]

Triodul din 1731, la fel de important, care fusese şi el tipărit spre a fi vândut „şi într-alte părţi unde se află patria rumânească"[24] este atestat în două exemplare, unul la Gyula iar celălalt la Cenadul Unguresc.

Triodul din Gyula[25] este cumpărat abia în anul 1808, după incendiul care distrusese fondul iniţial de carte al bisericii, de jupânul Nicoară Petru, cu suma de 15 zloţi.

În veacul al XVIII-lea el i-a aparţinut, un timp popii Patru din Burda (Bihor).

Triodul de la Cenadul Unguresc[26] i-a aparţinut în anul 1772 unui particular, Popon Dimitrie, din această localitate. N-ar fi exclus ca exemplarul să fie fost procurat în Banat.

Antologhionul (Râmnic, 1737)[27] de format în folio mare, a ajuns la Otlaca-Pustă târziu, odată cu mutarea grupului de otlăcani lângă localitatea Medgyesegyháza, unde au întemeiat o aşezare nouă.

După cum indică şi însemnările scrise pe ea, cartea a aparţinut bisericii din Otlaca. Aceasta o împrumută, în anul 1834, împreună cu o altă carte şi cu câteva obiecte de cult bisericii din Gyula nemţească. Obiectele vor fi restituite în 1850. Cărţile, în semn de mulţumire, vor fi relegate de giulani.

Penticostarul din 1743 este atestat în Aletea, Bichişciaba, Otlaca Pustă şi Săcal.

Exemplarul de la Săcal i-a aparţinut în 1759 preotului Ilie din localitate, care a cumpărat-o pe banii săi şi a dat-o bisericii „întru canon de spovedanie".

Penticostarul de la Otlaca Pustă[28] provine din judeţul Arad. El a fost cumpărat de o oarecare Mărie, soţia lui Mulduvan Todor din

Macea, în anul 1746, şi lăsată „pruncilor care vor fi preoţi sau cărturari".[29] Nu ştim când a ajuns de la Macea la Otlaca, prin mutarea vreunuia din aceşti urmaşi.

De aici va fi strămutată, în ultimul deceniu al veacului al XIX-lea la Otlaca-Pustă.

Antologhionul de la 1745, de format mai mic şi mai modest ca aspect faţă de cel din 1737, a fost identificat la bisericile din Apateu, Bichişciaba, Chitighaz şi Peterd.

Exemplarul de la Bichişciaba[30] este cumpărat, la mâna a doua dintr-o comună din Câmpia Aradului.

În anul 1763 el fusese achiziţionat de Rus Petru din Şiclău cu „bani gata 30 de voinaşi" şi dată în folosinţă ginerului său popa Pătru din aceiaşi localitate.

Exemplarul de la Chitighaz a fost cumpărat, cândva în secolul al XVIII-lea, de Crişan On din această localitate, cu 40 de zloţi.[31]

Antologhionul de la Peterd a fost cumpărat cu 30 de florinţi, în anul 1788, „pe sama bisericii din Peterd".[32]

Psaltirea din 1751,[33] prezentă în aceiaşi biserică din Peterd, a fost cumpărată, în anul 1768, de popa Vartolomei din localitate.

Antologhionul din 1766[34] de la Crâstor a fost cumpărat în anul 1788 de un oarecare Costin. El îl da „de pomană" preotului Procopie pentru a fi a bisericii din Crâstor.

Însemnările scrise pe carte la începutul secolului al XIX-lea de învăţătorii care s-au succedat în această localitate indică utilizarea cărţii şi la şcoală.

În sfârşit, ultima tipăritură râmniceană asupra căreia ne oprim este *Penticostarul* din 1767.

Ediţia aceasta, scoasă în timpul Episcopiei Partenie, a fost atestată în Apateu, Peterd şi Vecherd.

Exemplarul de la Apateu[35] este cumpărat de o femeie din localitate, Aniţa Paşcului, în anul 1768. Cartea pe care „s-au dat banii" ese legată prin grele blesteme de biserică din Apateu, de unde nimeni nu avea voie să o fure sau să o clintească. Însemnarea este scrisă după cum i-a cerut Aniţa, de un oarecare Gavril. Femeia întăreşte cuvintele cu semnătura ei.

Penticostarul de la Vecherd[36] a fost cumpărat cândva după anul

1779 de Mădăraş Flore cu 15 florinţi şi jumătate „pântru sufletul lui şi al morţilor lui" şi a dat-o nepotului său popa Toma, preot în Vecherd să o păstreze „pînă va fi el şi pruncii lui vrednici de ea".

Comparativ cu cărţile de la Râmnic, cele produse în Bucureşti aveau de străbătut un drum mult mai lung, fiind obligate să treacă clan destin prin Ardeal, unde prin edicte succesive au fost interzise.[37]

Spre exasperarea autorităţilor locale, negustorii ambulanţi, unii munteni, alţii ardeleni, vor sfida tot veacul al XVIII-lea aceste interdicţii bătând pe jos satele, cu trăişti pline cu cărţi.

Vânzarea se întinde şi în acest caz până în localităţi cu populaţie românească din Ungaria.

Urmărind şi de data aceasta apariţiile tipografice cronologic, prima tipăritură de la Bucureşti atestată este *Evanghelia* din 1723, care a fost identificată în bisericile din Bătania, Chitighaz (2 ex.) şi Săcal.

Unul dintre exemplarele de la Chitighaz[38] provine din judeţul Bihor.

În anul 1737, David Ion plăteşte pentru ea 12 florinţi şi o dăruieşte preotului Pătru din Mădăras.

De aici cartea ajunge în satul Berind, unde, în anul 1788, jupânul Tămaş o cumpără pentru Biserica din Bichiş. Ulterior de aici ajunge la Chitighaz.

Evanghelia de la Săcal[39] vine tot dinspre Bihor. În anul 1790 se afla deja la biserica greco-catolică din Bedeu, fiind dăruită de „moşteanul" Jiroş Ion.

Chiriacodromionul din 1732 este atestat în localităţile Jaca şi Săcal.

Exemplarul din Săcal[40] a fost cumpărat în anul 1759 de popa Ilie cu 17 zloţi. Înainte de aceasta „Păucenia", cum o numesc cititorii, a circulat în tinuţurile Albei şi ale Orăzii.

Cazaniile de prăznuire din 1742 ajung după doar 6 ani la Apateu[41]. Cartea este cumpărată de fraţii Blaga Petru şi Blaga Teodor.

Apostolul din 1743 este cumpărat de popa Vartolomeu din Peterd în anul 1768 cu 14 florinţi.[42]

Mărgăritarul din 1746 care a ajuns în final la Micherechi a circulat iniţial pe teritoriul judeţului Bihor şi pentru un timp în tinuţul Albei.[43]

În anul 1753 vestitul copist Ioan Popovici Muncaceanul[44] insemnă pe carte numele proprietarului ei, Petru Pantea din satul Hodoş.

Nu ştim ce s-a întâmplat ulterior cu cartea însă peste 30 de ani în 1788 se va vinde din nou, de data aceasta cumpărătorul fiind Pârva Ioan din Garda (j. Alba). El va plăti pentru Mărgăritar 14 groşi.

Printr-o altă vânzare este dusă înnapoi în ţinuturile din vest sfârşind aventura la Micherechi.

Triodul din 1747 a fost identificat în 3 exemplare: la Apateu, Bichiş şi Micherechi.

Exemplarul de la Apateu[45] a fost cumpărat de Mândrat Petru şi Mândrat Ilie.

Triodul de la Bichiş[46] se afla deja în septembrie 1747 la Chitighaz, fiind în acest sens cartea cea mai rapid difuzată până aici. A fost cumpărat cu 40 de zloţi de Macovei, „junerele nenichi lui Bolcaş" şi lăsată „cu limbă de moarte" lui popa Pătru.

De aici îl cumpăra în anul 1790 jupânul Tămaş Căturan pentru biserica din Bichiş.

O *Cazanie* din 1768[47] este cumpărată, la un an de la tipărire, în 1769, de popa Vartolomeu din Peterd, cu 18 florinţi.

Ultimul negustor venit de peste munţi, pe care îl găsim atestat umblând cu desaga cu cărţi tocmai în Micherechi, târziu,în preajma revoluţiei de la 1848, este Bucur Bucureşteanu.[48]

El vinde aici unui oarecare Ion o *Evanghelie* (Buc., 1750) cu 24 de zloţi iar lui Gurzău Vasile un *Triod* (Blaj, 1813) cu 13 florinţi.

Cartea blăjană a fost luată de negustorul din Bucureşti pentru vânzare, pe drum. Ea reprezintă una din producţiile târzii ale tipografiei greco-catolice de la Blaj.

C. *Cărţile de la Blaj*

În ciuda petiţiilor trimise de Episcopul unit Atanasie Rednic la Viena, prin care se plângea că: „Transilvania este invadată de cărţi muntene care strică rosturile tipografiei de la Blaj", 49 tipărituri blăjene au fost acceptate de bisericile ortodoxe, vânzându-se nestingherite chiar şi în Ţara Românească.

Ca aspect grafic ele erau puţin diferite de cărţile de dincolo de munţi, având un repertoriu propriu de litere şi de ornamente ce le

apropiau de tipăriturile lui Zoba, scoase la Bălgrad în urmă cu 70 de ani.

În foile de titlu, alături de „împăraţii Romei" găsim numiţi ierarhii acestei biserici unite.

Textul cărţilor însă se ţinea „tot de izvorul cel curat" iar tipografii nu ezită să specifice că sunt „râmniceni".

Difuzarea se va face fără probleme.

Una dintre primele cărţi scoase de tipografie, *Octoihul* din 1760, în a cărui foaie de titlu citim că a fost „aşezat şi tipărit după rânduiala bisericii Răsăritului" sub stăpânirea „prea înălţatei împărătesii Râmnenilor... Marii Teresii", ajunge în secolul al XIX-lea la Peterd, venind dinspre Bihor.[50]

Penticostarul din 1768 atestat la Bichiş[51], a fost cumpărat în anul 1793 de un locuitor de aici tocmai în târgul Aradului de la vestitul legător şi colportor de cărţi Simion Pantea[52] din Blaj.Suma de vânzare este de 16 florinţi.

Faptul ca acest cumpărător, ce preferă să rămână anonim, cunoştea numele negustorului, aflat în cercetări pentru asemenea vânzări de cărţi pe Valea Mureşului şi în Banat,[53] ne îndreptăţeşte să credem că au mai fost cumpărate şi altădată cărţi de la el, Simion Pantea fiind o persoană cunoscută în târg la Arad.

În sfârşit, una dintre cele mai frumoase cărţi produse la Blaj, *Minologhionul* din 1781 va fi cumpărat la numai doi ani de la punerea ei în vânzare de popa Pătru din Jaca cu 30 de florinţi.

La toate aceste cărţi în secolul al XIX-lea se vor adăuga tipărituri de la Sibiu şi de la Buda, asupra cărora nu mai insistăm.

Privind lucrurile în ansamblu constatăm totuşi absenţa unor centre tipografice sau a unor cărţi de mare valoare de pe piaţa aceasta.

Lipsesc, după cum se poate constata din inventare, tipăriturile moldovene din secolul al XVIII-lea, care nu se vor mai putea ridica la valoarea Cazaniei lui Varlaam, Iaşul intrând pentru aceşti cititori îndepărtaţi într-un con de umbră.

La fel, nu au reuşit să facă faţă concurenţei, din cauza duratei scurte de activitate a tipografiei, cărţile produse la Buzău.

Dacă în judeţul Arad am identificat câteva exemplare, în bisericile din Ungaria n-au ajuns.

Dintre cărţile de prestigiu ale veacului al XVIII-lea, nu au ajuns la comunităţile româneşti din Ungaria celebrele Mineie de la Râmnic în a căror prefeţe Episcopul Chesarie aduce mărturii preţioase privind originea limbii şi poporului român şi a existenţei sale neîntrerupte pe aceste meleaguri.

Totuşi comunităţile din Gyula şi Bichiş reuşesc să cumpere aceste Mineie în ediţia a doua de la Buda.

La fel ca şi ediţia primă, ediţia de la Buda, apărută în două tiraje, unul pentru Ţara Românească celălalt pentru Ardeal, va avea un preţ foarte ridicat, cele 12 volume vânzându-se fiecare cu câte 8 zloţi.

În cazul comunităţii din Gyula, Mineiele sunt cumpărate toate de Petru Nicoară la un an de la ieşirea ultimului volum din tipar.[54]

Localitatea Bichiş va cumpăra cărţile printr-un efort al mai multor familii.[55]

Octoihul cu catavasier (Buda, 1826) atestat la Apateu şi la Gyula încheie seria cărţilor vechi. Tipăriturile laice ale veacului al XIX-lea care s-au mutat din biserică în casă, şi a căror urme cu vremea s-au pierdut, deschid o epocă nouă în lectură, conformă cu noua mentalitate a acestor cititori.

Concluzii

Examenul intreprins rămâne relativ, fiindcă aşa cum s-a întâmplat şi în alte părţi o mare cantitate de cărţi s-au distrus în timp.

Bisericile din Bătania şi Gyula au suferit incendii în care fondurile de carte iniţiale ale celor două comunităţi s-au distrus.

Prin osârdia milostivului şi generosului Petru Nicoară biserica din Gyula primeşte alte cărţi. Bătania va solicita, după 1918, cărţi pentru biserică de la Episcopia din Arad.

Despre ceea ce s-a pierdut nu avem ştiri.

S-au distrus în timp şi cărţile tipărite la Viena, din cauza materialului de proastă calitate şi a absenţei coperţilor de piele, care le-ar mai fi protejat, şi prin aceste distrugeri, s-a pierdut informaţia despre ceea ce s-a utilizat ca manuale în şcolile confesionale româneşti de aici.

Alte cărţi au fost revândute, furate sau s-au distrus în vreme de război.

În aceste condiţii nu poţi să vorbeşti despre „un fond de carte al unui veac" numărând bucăţile rămase.

Mai importantă decât numărul este însăşi prezenţa acestor cărţi în bisericile româneşti din Ungaria.

Din perspectivă socio-culturală ele sunt astăzi o dovadă a acelei apetenţe de cultură proprie satului românesc de oriunde.

Privind lucrurile din perspectiva generală a culturii veacului, această întâlnire dintre cărţile „călătoare" şi cititorii lor, plasaţi pe întreg spaţiul locuit de români, asigură acea unitate şi ne permite să vorbim despre o „cultură a neamului românesc".

Fiindcă ce altceva au fost aceste tipărituri care au împânzit cele trei provincii româneşti în veacul al XVIII-lea, vorbindu-le cititorilor despre „limba noastră cea de moşie" sau arătându-le în stiluri politiceşti originea („Semnele românilor cele dintru început fericite/ Cu advărat de la Roma zburând în Dacia sunt venite")[56] decât factori de unitate naţională?

NOTE

1. „*Pildele filosofeşti*" reprezintă prima carte de înţelepciune publicată în limba română în Ţara Românească. Apariţia ei i se datorează cărturarului de origine giorgiană Antim Ivireanu, Episcop al Râmnicului şi Mitropolit al Ţării Româneşti. vezi Fani Djndjihasvili, *Antim Ivireanu cărturar umanist*, Iaşi, 1982, p. 74.
2. L. Volovici, *Apariţia scriitorului în cultura românească*, Iaşi, 1976, p. 12.
3. Mitropolitul Filaret intervine pe lângă domnitorul Ţării Româneşti să i-a măsuri împotriva falsurilor puse în circulaţie de Blaj „aflând de vânzarea unor cărţi ce au venit dinlăuntru de la Blaj tipărite... puse ca şi când s-ar fi tipărit la Râmnic... să se dea de ştire la Cinstita Agenţie a Porţii Chezăriceşti ca să facă ştiinţă aceasta şi înlăuntru la acei negustori ce neguţătoresc cu aducerea acestor cărţi aici, spre a şti că nu mai sunt slobozi a aduce astfel de cărţi" apud Costea Marinoiu, *Istoria cărţii vâlcene*. Sec. XVII–XIX, Craiova, 1981, p. 107.
4. Florian Dudaş, *Cazania lui Varlaam în Transilvania,* Cluj-Napoca, 1983, p. 471–478.

5. Teodor Misaroş, *Din istoria comunităţilor bisericeşti ortodoxe române din R. Ungară,* Budapest, 1990, p. 194.
6. Dintre reeditari menţionăm: Chiriacodromionul (Bălgrad, 1699), Chiriacodromionul (Buc., 1732), Cazanie (Buc., 1768).
7. Florian Dudaş, *Vechi cărţi româneşti călătoare,* Buc., 1987, p. 179.
8. Teodor Misaroş, op. cit., p. 29–30; Florian Dudaş, *Vechi cărţi româneşti,* p. 37.
9. Teodor Misaroş, op. cit., p. 107.
10. idem, p. 120.
11. Ibidem, p. 136.
12. Cifra a fost obţinută cu ocazia centralizării cărţilor vechi româneşti din judeţul Arad.
13. Teodor Misaroş, op. cit., p. 195.
14. idem, p. 173.
15. ibidem, p. 55.
16. Teodor Misaroş, op. cit., p. 114.
17. Costea Marinoiu, *Istoria cărţii vâlcene. Sec. XVII–XIX*, Craiova, 1981, p. 99–102.
18. Text din Prefaţa *Molitvenicului* din 1730 redactat de Episcopul Inochentie.
19. I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului,* I, Timişoara, 1980, p. 193–195.
20. Negustorii veneau de la Râmnic pe cunoscuta „Via Carolina", construită de austrieci până în 1722, treceau în Ardeal prin vama de la Turnu Roşu şi ieşeau mai departe pe Valea Mureşului, vezi Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânire austriacă. 1718–1739.,* Buc, 1971, p. 123; Florian Dudaş, *Vechi cărţi româneşti călătoare*, Buc., 1987, p. 217.
21. Virgil Molin, *Aria de răspândire a cărţilor de la Râmnic în Banat în secolul al XVIII-lea,* în Mitropolia Olteniei, 1964, p. 1–12, p. 859–869.
22. Valeriu Leu, *Cartea şi lumea rurală în Banat. 1700–1839*, Reşiţa, 1996, p. 37.
23. Teodor Misaroş, op. cit., p. 103.
24. Text din Prefaţa *Triodului* din 1731.
25. Teodor Misaroş, op. cit., p. 136–137.
26. idem, p. 92.
27. ibidem, p. 183–184.
28. Teodor Misaroş, op. cit., p. 197.
29. idem, p. 184.
30. ibidem, p. 166.
31. Teodor Misaroş, op. cit., p. 103.
32. idem, p. 174.
33. ibidem, p. 174.
34. Teodor Misaroş, op. cit., p. 115–116.

35. idem, p. 34.
36. ibidem, p. 204.
37. Decretul imperial din 23 noiembrie 1746 interzicea importul de carte din Muntenia şi hotărea ca exemplarele aflate în folosinţă să fie confiscate. Rescriptul din 18 iunie 1747 repeta acest ordin. La fel Decretul din 1768 care interzicea aducerea cărţilor din cele două ţări române şi din Rusia. În 1770 Maria Tereza a interzis orice import de carte din ţările române etc. vezi I. Puşcariu, *Documente pentru limbă şi istorie*, I, Sibiu, 1889, p. 234.
38. Teodor Misaroş, op. cit., p. 56.
39. idem, p. 195.
40. ibidem, p. 196.
41. Teodor Misaroş, op. cit., p. 30–31.
42. idem, p. 173.
43. ibidem, p. 165.
44. Copist peregrin, originar din zona Muncaciului, activează în secolul al XVIII-lea în Bihor şi judeţul Arad executând la comandă manuscrise. Este autorul unui manuscris al *Cazaniei lui Varlaam* lucrat în anul 1731 în satul Cefa, păstrat la Muzeul Naţional de Istorie din Bucureşti.
45. Teodor Misaroş, op. cit., p. 31–32.
46. idem, p. 56.
47. ibidem, p. 174–175.
48 Teodor Misaroş, op. cit., p. 166–167.
49. D. Coravu, *Aspecte ale activităţii de tipărire şi răspândire a cărţilor româneşti în Transilvania, Muntenia şi Moldova*, în Biserica Ortodoxă Română, 1967, 11–12, p. 1221–1222.
50. Teodor Misaroş, op. cit., p. 175–176.
51. idem, p. 57.
52. Simion Pantea originar din Sălciua (Jud. Alba) activează între anii 1790–1817 ca legător şi negustor de cărţi de Valea Mureşului şi în Banat.
53. În urma plângerii făcute de tipograful vienez Iosif Kurzböck din cauza numeroaselor cărţi munteneşti vândute de diferiţi colportori, se face în anul 1792 o anchetă în Banat. Simion Pantea, găsit vinovat, este arestat, anchetat şi judecat. Vezi Florian Dudaş, *Vechi cărţi româneşti călătoare*, Buc., 1987, p. 31–37.
54. Teodor Misaroş, op. cit., p. 137–138.
55. idem, p. 58.
56. Costea Marinoiu, op. cit., p. 112. Stihurile politice apar în Prefaţa *Mineiului pe luna iulie*, 1780.

Constantin Mălinaş

Contribuţii la circulaţia cărţii româneşti vechi la Pesta: „Gramatica" de la 1826 a lui Ioan Alexi

Aproximativ între anii 1822–1825 tânărul Ioan Alexi (1801–1863) a urmat cursurile la Seminarul „*Sf.Barbara*" din Viena, pe care le-a încheiat cam pe când era gata de a da la iveală şi cartea sa „*Grammatica daco-romana sive valachica latinitate donata aucta, ac in hunc ordinem redacta*", care a şi văzut lumina tiparului la Viena, în 1826, pe când autorul devenise deja preot hirotonit de către Episcopul Samuil Vulcan şi aşezat în satul Borozel, de pe valea Crişului Repede, mai sus de oraşul Aleşd.[1]

În legătură cu această carte funcţionează câteva semne de întrebare, pentru a căror descifrare este necesară încă de acum înainte căutarea în arhiva din Oradea, Viena şi Budapesta. Cel dintâi priveşte concepţia de carte filologică a Şcolii ardelene, care se desprinde din observarea atentă a lucrării lui Ioan Alexi. Aceasta nu este doar o simplă gramatică, ci este mai mult, o antologie gramatico-literară, deoarece după încheierea părţii de analiză lingvistică, urmează capitole cu material literar, cum nu a mai fost pînă atunci în nici o gramatică românească şi care face din cartea lui Ioan Alexi cel mai avansat punct al ştiinţei filologice din rama Şcolii ardelene. Putem spune că suntem în faţa unui manual de gramatică şi texte literare sapienţiale, în genul acelor „*legendare*" sau „*antologii*", care vor fi frecvente în veacul trecut şi al căror şir începe cu Ioan Alexi, care astfel încheie o epocă, dar o şi deschide pe următoarea prin o carte de legătură şi comunicare între programul filologic vechi şi nou al românilor.[2]

Astfel, după partea de gramatică, într-o ordine a capitolelor devenită clasică (I. De Orthoepia, et Orthographia; II. Etymologia; III De Syntaxi; Appendix: De Prosodia), urmează mai multe anexe:

– *Vocabulariu românesc şi latinesc* ..... p. 222–269
– *Dialogi sau forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adese ori vin înainte* .... p. 270–313
– *Glume şi istorii iscusite* ..... p. 313–318
– *Fabulele lui Esop cele mai alese* ..... p. 319–336

Materialul de limba română, care ilustrează categoriile şi principiile de gramatică este selectat astfel, încât să aibă un mesaj luminat şi emancipator, pentru a însufleţi norma lingvistică de idei reformatoare, în numele românilor. Pe analiza acestui fel de material, fragmentat în sute de expresii risipite printre reguli lingvistice şi variate forme de dialog, se observă un salt de intenţie, de la mesajul strict religios din gramatica lui Dimitrie Eustatievici, la cel cald, dirijat pe o ţintă naţională şi raţională, precum s-a întâmplat şi în gramaticile lui Gh. Şincai, C. Diaconovici-Loga, Petru Maior şi, acum, la Ioan Alexi.

Iată asemenea propoziţii, scrise pe traseul Viena–Pesta–Oradea şi care fac trimitere la legătura cu românii din toate provinciile:

– *Petru este acum în Bucureşti* (p. 199)
– *Am venit din Iaşi* (p. 200)
– *Astă noapte am plecat din Temişoara* (p. 200)
– *Ioan au trecut în Ţara Românească şi acum se află în Moldavia* (p. 201)
– *Doi boieri au venit din Basarabia* (p. 201)
– *Mai mulţi români locuiesc dincoace, decât dincolo de Dunăre* (p. 212)
– *Pe Traian Împăratul, carele din Italia au adus pre Romanii în părţile aceste, istoria mult îl laudă* (p. 209)

Asemenea propoziţii, apăsate ca un martor printre textul latin, corespund unui conspect cu buna ştiinţă rânduit pentru mintea şi sufletul studenţilor români din Viena, care au cerut tare cartea, după cum vedem în prefaţa, dar şi a cititorilor de pretutindeni, români şi neromâni, către care era deopotrivă adresată, cu aceeaşi motivaţie demografică, lingvistică şi comercială, care apărea şi în gramatica de la 1780–1805 a lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai: „*Căci sau că ar face cineva comerţ cu daco-romanii, sau că ar face o călătorie prin Ţara Românească, Moldova, Transilvania, Maramureş, Ungaria de dincolo de Tisa, Silvania (Crişana), Banat, Cuto-Vlahia, Basarabia, chiar şi în Crimeea, va avea nevoie de limba daco-română înaintea altora, fiindcă nu vei auzi nici una mai des folosită în provinciile enumerate.*"[3]

Prin multe propoziţii şi forme de dialog Ioan Alexi susţine rolul modelar al bărbaţilor celor mai ridicaţi din cadrul comunităţii, precum:

– *Preotul şi învăţătorul sunt luminatorii cei din întâi ai Naţiei* (p. 180).

Vedem mărturisită la 1826 voinţa lui Ioan Alexi, ulterior aplicată în întâiul Episcop al Diecezei greco-catolice de Gherla, de a face instituţii de educaţie prin personaje definitorii, plantate în mijlocul comunităţilor româneşti, pentru a lucra în ideile generoase ale Şcolii ardelene. În paginile gramaticii lui se produce personificarea procesului educaţional, printr-un personaj arhetipal, cu numele *Petru (Petrus)*, care revine mereu, într-o repetiţie cu rol persuasiv, ca subiect de propoziţii exemplare.

Acest *Petru (Petrus)* se educă parcurgând gramatica şi până la urmă devine vrednic de a fi numit învăţător, după ce el însuşi a învăţat, cum se poate înţelege că se va întâmpla cu cei de o diligenţă similară, dacă vor osteni pe cartea de limbă şi viaţă românească. Iată şi certificatul acordat în urma parcurgerii acestui drum de iniţiere filologică, atribuit într-un stil participativ:

– *Io am văzut aztăzi pre Petru, viitorul nostru învăţătoriu* (p. 209).

*

Între paginile 313–318 cartea alexiană cuprinde 24 de snoave, sub titlul „*Glume şi istorii iscusite*" în limba română, cu litere latine. Şi aceasta este o premieră, atât sub raport ortografic, cât şi literar. Redăm câteva din ele, pentru a le observa ca material literar specific prozei luminilor, inventate de autor, sau culese din societate. Stilul acestor proze scurte şi foarte scurte este sugestiv, concis şi moralizator, amintind de pildele, povestioarele şi fabulele de prin calendare şi almanahuri, ori de altele rămase prin manuscrise, şi care ar merita o antologie, de la cele biblice şi până la cele comice şi satirice.

În continuarea antologiei filologice alexiene, pe p. 319–336 sunt publicate 42 de fabule în proză românească, purtând titlul general:

„*Fabulele lui Esop cele mai alese*". Făcând comparaţie cu lista completă a celor 358 de fabule ale lui Esop, precum şi cu transpunerile româneşti: făcute mai întâi de către Nicolae Oţălea, la 1784, apoi a doua oară de către Dimitrie Ţichindeal la 1814, rezultă ca Ioan Alexi a dat variante de traducere la 22 de fabule, respectiv a transpus pentru prima dată în româneşte alte 20 de fabule, în comparaţie cu listele Oţălea şi Ţichindeal.[4] Aceste sunt, în ordine: 8. *Păsaariul şi Şerpele;* 15. *Corbul şi Şerpele;* 18. *Copilul şi Muma Săa;* 19. *Păcurariul;* 20. *Doi asini;* 21. *Păcurariul şi Oile;* 22. *Găina şi Rânduneaua;* 25. *Vulpea şi Verul*; 26. *Omul şi Zeul*; 27. *Corbul şi Muma Săa;* 20. *Vermele şi Vulpea*; 31. *Oul şi Găina*; 33. *Grădinarul şi Şerpele*; 34. *Cerbul;* 35. *Leul şi Gliganul;* 36. *Leul şi Vulpea;* 37. *Pruncul şi Scorpia*; 40. *Cămia*; 41. *Asinul*; 42. *Columbul (Porumbul).*

Operând în proză, Ioan Alexi foloseşte preponderent stilul indirect, pentru naraţiune concisă, cu ornamente puţine, alterând cu stilul direct, pentru a desena portrete caracterologice, definite printr-o singură trăsătură dominantă, ori printr-o replică clarificatoare de mesaj.

Dialogul are menirea să adâncească prăpastia dintre faptă şi morală, care este întotdeauna la urmă, scurt şi ştampilată puternic pe situaţia alegorică.

Fără a avea un coeficient prea ridicat de încărcare stilistică, fabulele esopice în varianta Alexi îi confera acestuia un loc în literatura română, între Dimitrie Ţichindeal şi Ioan Eliade Rădulescu.

* * *

Cel de al doilea semn de întrebare priveşte rapiditatea cu care Ioan Alexi a redactat la tinereţe această carte de maturitate a Şcolii ardelene, precum şi viteza cu care ea a fost prenumerată şi absorbită de publicul cititor. Se întrunesc în acest caz elemente de nebănuită organizare, care au decis drumul rapid al lucrării şi credem că totul a plecat de la sprijinul pe care Ioan Alexi l-a primit de la Episcopul Samuil Vulcan al Oradiei, în a cărui graţie se ştie că s-a aflat. Numai aşa se poate înţelege coincidenţa dintre anii de studiu la „*Sf. Barbara*" şi redactarea cărţii, respectiv numai aşa se poate explica succesul prenumerării, precum probează lista nominală publicată la sfârşitul cărţii, ce se prezintă cumulativ astfel:

Viena	37 exemplare
Arad	15 exemplare
Oradea	76 exemplare
Pesta	40 exemplare
Vârşeţ	12 exemplare
Alba Iulia	4 exemplare
Blaj	18 exemplare
Cluj	11 exemplare
În Bucovina	36 exemplare

În total 249 de exemplare. Este de la sine înţeles că un simplu student de la „*Sf. Barbara*" nu ar fi avut forţa necesară, pentru a putea anunţa şi comunica într-un spaţiu aşa de mare apariţia cărţii şi de a fi acţionat pentru adunarea banilor, respectiv pentru trimiterea cărţilor. Credem că gineceul acestui succes s-a găsit deopotrivă la Oradea şi la Pesta, unde s-au şi prenumerat cele mai multe exemplare. La Oradea, prin autoritatea Episcopului Samuil Vulcan, iar la Pesta, prin casa familiei Elena şi Atanasie Grabovschi, care: „*a fost locul de întâlnire favorit al literaţilor români, bănăţeni, ardeleni, sau moldoveni unde citeau şi apreciau cărţile proaspete, discutau, făureau planuri culturale şi politice, puneau lumea la cale.*"[5]

În drumurile sale dintre Viena şi Oradea, Ioan Alexi a avut opriri fireşti la Pesta, despre care face mărturie în prefaţă, când mulţumeşte lui Alexandru Theodori pentru sprijinul mult, ce i l-a dat în făurirea gramaticii, care cădea pe finalul disputei filologice, ce reluase ani de zile între Petru Maior şi Ioan Corneli. Ori, tânărul Ioan Alexi a fost mereu între ei, a crescut sub ochii lor şi luarea lui ca purtător de cuvânt filologic al finalului Şcolii ardelene nu se poate concepe înafara acestor legături. În acest caz, gramatica alexiană devine într-o oarecare măsură şi o carte pestană, legată şi de acest loc nu numai prin numărul mare de prenumeranţi, dar şi prin câteva contribuţii de responsabilitate directă şi indirectă la favorizarea redactării şi producerii ei. La care mai putem adăuga încă un element, sugerat de însemnările făcute de către scriitorul Ioan Munteanu din Bihor (1808–1860), pe un exemplar al gramaticii.

Parcurgând textul de tipar completat cu însemnările de mână, rezultă o ipoteză de paternitate interesantă asupra gramaticii de la

1826, precum: „*Fintaiana grammatica daco-romane sive valachica ... opera et studio non Ioannis Alexi, sed Theodori Finta*", adică „*Fintaiana" gramatica daco-romana, sau valachică... operă şi studiu nu numai de Ioan Alexi, dar şi de Theodor Finta.*". Am încercat să aflăm cine este acest Theodor Finta şi nu l-am găsit deloc între filologii vremii. În schimb l-am găsit ca funcţionar imperial la Pesta prin 1822–1826, deci simetric cu perioada când Ioan Alexi îşi redacta gramatica. Până când vom reuşi să parcurgem partea de fonduri arhivistice care-l privesc pe Theodor Finta, constatăm că în mintea contemporanilor exista fixaţia că acesta a fost implicat alături de Ioan Alexi în producerea gramaticii din 1826, probabil, anticipăm noi, pentru partea de prenumerare şi difuzare, aşa cum Alexandru Theodori a fost implicat în partea de redactare. Concluziv, deşi gramatica a fost tipărită la Viena, avem motive să credem că redactarea şi editarea ei sunt legate de efortul şi preocupările intelectualilor români activi la Oradea şi Pesta în acei ani de performanţă filologică a Şcolii ardelene.

În contextul acela Ioan Alexi a devenit omul tânăr şi de viitor, al perfectei legături dintre cele două vârste ale Şcolii ardelene, cea clasică şi depăşită, de ideal livresc, respectiv vârsta cea nouă, romantică, de regăsire prin filonul literaturii populare şi de răspândire concretă în popor a programului luminist. Intensa prezenţă în Pesta a cărţii alexiene, prin cele 40 de exemplare comandate de către cei mai de frunte români, precum şi de către studenţi arată convingător măsura în care ideile filologice româneşti îşi găseau acolo teren de aplicare.

NOTE BIBLIOGRAFICE

1. Ioan Alexi s-a născut la 24 iunie 1801 în satul Măladia din Sălaj şi s-a stins la 29 iunie 1863 ca primul Episcop greco-catolic de Gherla, începând din anul 1854. După studiile de la Viena, şi publicarea gramaticii de la 1826, activitatea sa pastorală s-a derulat în Dieceza de Oradea, apoi în Dieceza de Gherla. A se vedea: Stoica Dionisie, Lazăr, Ioan P. *Schiţă monografică a Sălajului*. Şimleul Silvaniei: Institut, tipografic şi de editura „Victoria", 1908, p. 112–116, 153, 252–253; *Enciclopedia Română*. Tom. I. Sibiu: Editura şi tiparul lui W. Kraft, 1898, p. 104–105; Radu Iacob. *Istoria Diecesei române–unite a Orăzii-mari 1777–1927.* Oradea: Tipografia „*Ateneul*", 1932, p. 110, 111, 167, 211–212, 221; Bojor Victor. *Episcopii diecesei gr.cat. de Gherla acum* Cluj–Gherla (1856–1939). Târgu Mureş, 1939, p. 79–80; Ardelean, Ioan. *Oameni din Sălaj.* Zalău: Tipografia „Luceafărul", 1938, p. 37–38; Păcurariu Mircea. *Dicţionarul teologilor români*. Bucureşti, 1996, p. 14; Balacciu, Jana; Chiriacescu, Rodica. *Dicţionar de lingvişti şi filologi români.* Bucureşti: Albatros, 1978, p. 55–56.

2. Mălinaş, Constantin. *Un loc pentru Ioan Alexi,* în: *Steaua.* Cluj-Napoca. An 38, nr. 8, aug 1988, p. 38; IDEM. *Alte exemplare din gramatica de la 1826 a lui Ioan Alexi*, în *Apulum.* Alba Iulia, An 25, 1988, p. 285–393; IDEM. *Catalog de carte românească veche 1643–1830.* Cuvânt înainte de prof. univ. dr. Dan Simonescu. Oradea: Ed. „*Mihai Eminescu*", 1993, p. 116.

3. Micu, Samuil şi Şincai, Gheorghe. *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Reeditare facsimilată, studiu introductiv, traducerea textelor şi note de Mircea Zdrenghea. Cluj-Napoca: Dacia, 1980, p. 9.

4. Oţălea, Nicolae. *Alese fabule*. Ediţie îngrijită şi prefaţată de Mircea Popa. Cluj-Napoca: Ed. „*Dacia*", 1985; Ţinchindeal, Dimitrie. *Fabule şi moralnice învăţături.* Ediţie de Virgil Vintilescu. Timişoara: Facla, 1975.

5. Berényi, Maria. *Aspecte naţional-culturale din istoricul românilor din Ungaria,* Budapesta: Cărţile „Dunărea", 1990, p. 80.

ANEXA I

LISTA PERSOANELOR DIN PESTA
care au prenumerat la 1826 cartea lui Ioan Alexi, în total 40 de exemplare.

1. Ioan Theodorovici	10 ex.
2. Ludovicus Schedius	1 ex.
3. Athanasius Grabovszky	2 ex.
4. Anastasius Derra	1 ex.
5. Constantinus Grabovszky	2 ex.
6. Emanuel Gojdu	1 ex.
7. Michael Stupa	1 ex.
8. Michael Kotsuba	1 ex.
9. Georgius Mutsu	2 ex.
10. Stephanus Popovits	2 ex.
11. Eugenius Georgevits	1 ex.
12. Michael Patziatzi	1 ex.
13. Ioannes Manno	1 ex.
14. Paulus Cato	1 ex.
15. Ioannes Papacosta	1 ex.
16. Nicolaus Jankovits	1 ex.
17. Stephanus Vitaly	1 ex.
18. Spiridon K. Spiro	1 ex.
19. Sebastian Oeconom Curator	1 ex.
20. Ioannes Hatzeg	1 ex.
21. Theodorus Igretz	1 ex.
22. Constantinus Mutovsky	1 ex.
23. Georgius Fogarasi	1 ex.
24. Ioannes Vank	1 ex.
25. Ioannes Dan	1 ex.
26. Georgius Grabovszky	1 ex.
27. Georgius Getso	1 ex.
	40 ex.

ANEXA II

Ioan Alexi (1801–1863)

GLUME ŞI ISTORII ISCUSITE

(Selecţie)

I. Un om vrea să-şi înveţe calu şi nu mânce mult şi nu îi dete de mâncare, după trei zile crepă de foame. Atunci îşi bătea în pălmi Domnul său şi se văieta zicând: – Vai de mine, amărâtul de mine! Că rău păţii, că pe când se învăţase să nu mânce, atunci crepă.

j

IX. Fu întrebat Plato, care diferenţă (deschilinire) este între învăţat şi între neînvăţat? Zise: – Aceea care este între doctor şi între bolnav.

j

XI. Un Advocat aşa răspunse unui om, care venise să ceară sfat de la el cu mâinile goale: – Cine are opu (lipsă) de lumină, poarte cu sine uleiu!

j

XIV. Un Episcop trecând prin un sat au văzut un preot spălându-şi veştmintele sale la un râu. Acesta văzând Episcopul s-au mâniat foarte şi-i zise: – Cine e asinul acela, cine te-au făcut preot? Lui răspunse îndată preotul, zicând: – Maria Ta, Preasfinţia Ta prealuminate Doamne!

j

XVI. Un mincinos se lăuda foarte către un amic, că ar fi bun la vedere, adică ar avea aşa ochi buni, cât obiecturile cele mai depărtate poate să le vadă şi să le deschilinească. – Vezi, zise, mai încolo, turnul cel naltu? Tocmai pe bolta cea de deasupra îmblă un şoarece, io pot deschilinire toate mişcările lui. Atunci îi răspunse amicu: – Acesta e cu adevărat de mirare lucru, că io de abia văd turnu necum şoarecile. Însă îl aud tropotind.

j

XVII. Un şcolar nepreceput, carele nu vrea să înveţe, şi nu avea bani să-şi petreacă, îşi vându cărţile sale şi scriind la tată său, au zis: – Bucură-te de mine, tată, că acum mă ţin cărţile!

XVIII. Un doctor, care era mult cuprins întru învăţături, văzu o dată intrând o fată, ce îl ruga să-i deie foc. Ma (=dar) doctoru îi răspunse: – Tu nu ţi-ai adus nemica în ce să duci focul. Şi mergând el să cerce ceva ca să puie focu, fata întraceea se apropie de cămin, luă un pic de cenuşe rece şi o puse pre palma mânei şi pre ea deasupra câţiva cărbuni aprinşi. Doctoru văzând aceasta şi mirându-se foarte, arunca jos cărţile sale zicând: – Mie, cu toată ştiinţa mea, nu mi-ar fi venit în minte un esperiment aşa iscusit!

j

XXII. Un Prinţ alemănesc (nemţesc) fiind în Veneţia, se întârzia să vadă lucrurile cele vrednice de aducere a mintea acelei cetăţi. Şi privind el acelea, au grăit un prunc mişel către el, rogându-se să-i deie ceva. Prinţul au răspuns că nu are bani mărunţi, dar cu aceasta neîndestulându-se pruncul, -s-au îmbiat că va merge el ca să schimbe. Iară ca să scape de prunc, Prinţul i-a dat un galben, necugetând că va mai veni pruncul îndărăt. Dară cât de mare era mirarea lui, când după câteva minute vine pruncul cu banii schimbaţi. Această întâmplare cu credinţă trase pe Prinţ, ca să ieie pre prunc la sine şi să-l crească pe espesele (cheeltuelele) sale.

Eugen Glück

Contribuţii cu privire la promovarea revendicărilor bisericeşti române din Ungaria în anii 1848–49

Revoluţia de la 1848–49 din Ungaria a pus la ordinea zilei şi validarea intereselor româneşti pe plan bisericesc. Situaţia era complexă datorită faptului că enoriaşii români erau împărţiţi între ortodocşi şi greco-catolici, situaţie ce persistă până azi. De asemenea aparţineau mai multor jurisdicţii bisericeşti. Cei mai mulţi români-ortodocşi, între Tisa, Mureş, actuala linie a frontiei de stat şi cea dintre Berettyóújfalu–Szolnok erau incadraţi în eparhia Aradului, împărţită între consistoarele Arad (comitatele Arad, Cenad, Bichiş, Ciongrad şi regiunea haidonicală) şi Oradea (comitatul Bihor).[1] Un număr de ortodocşi-români se supuneau episcopiei Budei, în primul rând comunitatea greco-valahă din Pesta. Unele parohii temporar, ca Gyöngyös, au aparţinut Carloviţului.

În partea de nord-vest a Ungariei greco-catolicii români se incadrau în dieceza Orăzii (Bihor, Sătmar) şi Muncăciului (Bereg, Heves, Borsod, Sabolciu).[2]

Eficenţa pastoraţiei, legată indubitabil de conservarea limbii şi identităţii naţionale, era dificilă, dat fiind faptul că românii de pe actualul teritoriu al Ungariei se situau la extremitatea vestică a spaţiului etnic românesc şi nu puţini dincolo de limitele acestuia, supuşi unor influenţe negative sporite. În acest context asigurarea influenţei naţionale în biserică, şcoli şi fundaţii apărea ca o necesitate evidentă.

Mişcarea iniţiată de giulanul Moise Nicoară până la urmă a dus în 1829, la instaurarea primului episcop român la Arad, eveniment salutat călduros de giulani şi alte comunităţi. Doar prin instaurarea lui Gherasim Raţ ca episcop (1835), mai ales înscăunarea lui formală (1838) s-a consolidat relativ o oarecare autonomie faţă de Carloviţ, deşi mitropolitul continua să aibă cuvânt decisiv.

La Pesta, românii timp de şase ani, au luptat cu episcopia Budei pentru validarea dreptului lor de a-şi alege singuri propriul preot, reuşind în 1847, să asigure singhelia pentru Sigismund Pop, care apoi a jucat un rol şi în revoluţie.[3]

O formă a protestului faţă de supremaţia Carloviţului, preconizată mai ales de epsicopul Samuil Vulcan, a fost trecerea la unire. În zona studiată de noi iniţiativa a avut ecou doar la Cenadul-Unguresc. Contradicţia acută între români şi sârbi a determinat în anul 1844, ca 75 familii să treacă la unire, preluând în exclusivitate şi biserica şi şcoala. O parte din noii uniţi în 1847, s-au răzgândit şi au obţinut de la Arad un paroh propriu în persoana lui Ieronim Luţai.

În vâltoarea revoluţiei paşoptiste, majoritatea s-a raliat din nou ortodoxiei şi au reocupat la 4 aprilie biserica, fapt aprobat ulterior şi de comitat.[4]

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, şi pe plan bisericesc s-a resimţit necesitatea reînnoirii rânduielilor existente. Promotorii acestui curent erau clericii, absolvenţi ai şcolii clericale ortodoxe din Arad, infiinţată în 1822 sau a seminarelor catolice de la Oradea şi Uzhorod. Lor se realiau şi intelectualii trecuţi prin liceele din Seghedin, Hódmezővásárhely, Szarvas, Bratislava etc. şi chiar prin universitatea din Pesta.[5]

Acţiunea de reînnoire internă s-a resimţit în primul rând în cadrul consistoriului din Oradea. Factorii de aici, vedeau cu amărăciune că în ciuda anumitei opoziţii faţă de dominaţia Carloviţului, episcopul Gherasim Raţ s-a rătăcit pe acelaşi drum al corupţiei şi nepotismului, anterior, obiecţii majore faţă de dominaţia înaltului cler sârbesc. Cel mai controversat caz a fost numirea parohului Neţiu din Vecherd în fruntea protopopiatului Luncăi (1843), urmat după decesul lui de fiul său.[6]

O problemă agitată în preajma revoluţiei, a fost cea a salarizării clerului şi învăţătorilor. Preoţii uniţi din diecezele Orăzii şi Muncaciului, beneficiau de o situaţie ceva mai bună în special datorită faptului că unele parohii ca Bedeu, Leta-Mare, Virtiş, beneficiau de o dotaţie din partea patronilor, cele mai multe aşezăminte romano-catolice. Situaţia clerului ortodox era mai slabă. Spre exemplu taxele stolare fixate în 1777, abia în pragul revoluţiei s-au actualizat. Din conscripţia efectuată în perspectiva sinodului din Chişineu-Criş (1849), în cadrul consistoriului din Oradea, aflăm că abia cele două parohii din Micherechi asigurau fiecare un venit anual de 357 forinţi, deci peste nivelul de 300 fl. considerat ca minim necesar. În schimb, preotul de la Apateu care servea de 19 ani, locuia într-o casă parohială dărăpănată, păstorea pe lângă centrul parohial şi două filii, în total 673 credincioşi, beneficia de un venit estimat la 88 fl/an. La Jaca, parohul avea 580 credincioşi în localitate şi cinci filii, beneficiind de 84 fl/an, din care o parte trebuia să cedeze învăţătorului. La Peterd, cu şase filii, în total 790 credincioşi, preotul trebuia să se mulţămească cu 77 fl. Situaţii similiare au fost semnalate la Darvaş (71 fl), Săcal (104 fl), Crîstor (98 fl). La Vecherd după scăderea redevenţei cantorului dotaţia preotească se diminua la 31 fl. 50 cr.[7]

Parohia din Karczag teoretic asigura 180 fl., dar în 1848, lipseau sursele reale. După instalarea sa, Moise Cojocan a apelat pentru salarizare la Comitetul pentru salvarea patriei.[8]

Revoluţia de la 1848–49, a oferit expediente pentru soluţionarea unor probleme. Pentru ortodocşi a fost de mare importanţă articolul XX de lege, care printre altele a dispus convocarea unui congres chemat să soluţioneze problemele pendinte. La propunerea lui Beöthy Ödön din Bihor şi Petru Mocsonyi din Maramureş s-a prevăzut ca congresul trebuie să reflecte proporţia etnică a enoriaşilor, ceea ce ar fi asigurat o majoritate românească, capabilă să decidă separarea de sârbi.

Convocarea congresului a stârnit reacţii negative din partea mitropolitului Raiacici, care pe lângă susţinerea unor revendicări naţionale sârbeşti, în mod categoric refuza orice concesie a românilor. Consistoriul din Arad a respins convocările mitropolitului la diversele adunări sârbeşti şi nu i-a recunoscut titlul de patriarh acordat lui de adunarea din Carloviţ. Practic atât consistoriul din Arad cât şi Oradea au întrerupt legătura cu Carloviţul, justificat şi prin faptul că mitropolitul a fost suspendat din funcţie printr-un decret palatinal.

Chemarea lui Raiacici pentru adunarea de la Carloviţ a fost dez-

bătută şi de consistoriul din Oradea, cu participarea protopopului Gavril Neţiu al Luncăi şi s-a dat un răspuns negativ.[9]

Eparhia Aradului în totalitatea ei a dat curs alegerilor pentru congresul bisericesc ortodox, convocat de guvernul maghiar, conform legii. De la bun început a creat probleme faptul că episcopul Platon Atanasievici din Buda, şi el sârb, solicitat de guvern ca expert pentru repartizarea pe eparhii a celor o sută locuri congresuale, abuziv a defavorizat pe români. Demersurile româneşti pentru îndreptarea situaţiei nu a avut succes, doar guvernul a admis strămutarea congresului din Carloviţ respectiv Novi-Sad răzvrătiţi, la Timişoara şi l-a amânat pe 27 iunie 1848.[10]

Întrucât legea XX nu a prevăzut un sistem electoral democratic alegerile s-au efectuat potrivit tradiţiei. Delegaţii comunelor s-au reunit la sediul protopopiatului în cadrul consistoriului din Arad, desemnând reprezentantul lor. La Chişineu-Criş au fost cuprinşi în delegaţii protopopiatului curatorul Ştefan Mişcuţia din Giula (Oraşul Mare Românesc) şi Andrei Dombar din Bichişciaba.

Alegerea trimişilor protopopiatului din Arad s-a desfăşurat la Curtici, fiind prezenţi trimişii din Cenadul-Unguresc, Bătania şi Senteş, fără să-i cunoaştem nominal.

În cadrul consistoriului din Oradea s-a ţinut un singur scrutin la casa preşedintelui Atanasie Boţco. Întrei cei aleşi nu figurează nici unul care să fie fost provenit din parohiile studiate de noi.

Delegaţii protopopiatelor din consistoriul din Arad s-au întrunit la 9 mai şi au ales delegaţii congresuali între care au figurat David Nicoară şi Moise Suciu din Giula. Primul a jucat un rol de seamă în evenimentele contemporane din comitatul Bichiş, intrând în componenţa principalelor organisme şi comitete ce au luat fiinţă. Moise Suciu a făcut parte din demnitarii comitatului în calitate de comisar de alimentaţie.[11] Delegaţii aleşi la Arad respectiv Oradea formau delegaţia unică pentru congresul din Timişoara din partea eparhiei.

În acelaşi timp, episcopii sârbi din Buda, Timişoara şi Vârşeţi au sabotat alegerile în eparhiile lor care astfel au eşuat.[12] În faţa situaţiei ce se contura la 3/ 15 mai, s-a întrunit la Pesta sub preşedinţia lui Emanuil Gojdu o adunare reprezentativă. Din Pesta au fost prezenţi Gh. Stupa, T. Şerb, I. Auran, Sig. Pop, I. Putici, P. Farchici,

Freta Şaguna. Din Bichiş au venit David Nicoară, Moise Suciu şi Ioan Sabo. Din Bihor nu au figurat delegaţi din comunităţile studiate.

Ca urmare, ei au adresat un memoriu guvernului ungar privind crearea imediată a bisericii ortodoxe-române. Până la definitivarea structurilor, pe baza hotărârilor unui congres, au prevăzut desemnarea unui vicar mitropolitan, asistat de câte un consilier laic şi cleric. Au mai cerut asigurarea limbii naţionale în biserică şi treburile interne, crearea unei secţii speciale în Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, sporirea funcţionarilor români în aparatul de stat şi al ofiţerilor.[13]

După cum era de aşteptat, congresul din Timişoara a eşuat fiind prezenţi doar 11 delegaţi din eparhia Aradului şi doi din comitatul Baranya. La această situaţie au contribuit şi comisarii regali Petar Cernovici şi Sabbas Vukovici ambii sârbi, care în ciuda alinierii lor la revoluţia maghiară, au susţinut poziţiile bisericeşti sârbe. Induând în eroare pe ministrul Szemere prin faptul că au ignorat prezenţa delegaţilor arădeni, ei au reuşit să zădărnicească dispoziţia acestuia, favorabilă românilor, că „cei prezenţi decid".[14]

După eşecul congresului, delegaţii români s-au adunat la Timişoara şi au formulat un memoriu guvernului în care au susţinut demersul de la Pesta. S-a adăugat revendicarea privind recunoaşterea naţionalităţii române, participarea lor la conducerea administraţiei în mod proporţional şi asigurarea sinoadelor eparhiale anuale competente să rezolve problemele bisericeşti şi şcolare.[15]

Încercările de a realiza separaţia ierarhică s-au transferat de acum în parlamentul din Pesta, prin proiectele de legi depuse de Ioan Dragoş, Teodor Şerb şi Eftimie Murgu, deocamdată, fără rezultat palpabil.

O înţelegere a problemei a arătat „Asociaţia egalităţii" din Pesta unde Eftimie Murgu a pledat pentru această revendicare şi care a întrunit adeziunea radicalilor prezenţi.[16]

În biserica greco-catolică a început o efervescenţă pentru reînnoirea vieţii bisericeşti şi naţionale. În epoca respectivă la conducerea diecezei alături de episcopul Vasile Erdeli găsim pe asesorii Petru Pop-Dalian, paroh din Pocei, Ioan Bozontay din Bedeu şi Nicolae

Vulcan din Leta-Mare. La 17 iunie 1848, ei hotărăsc convocarea unui sinod diecezan. Acesta a fost precedat de întrunirile preoţeşti pe protopopiat.

La 24 iulie 1848, s-au întrunit la Leta-Mare, sub preşedinţia viceprotopopului Nicolae Vulcan, parohii din Pocei, Virtiş, Bogomir, Kokad şi Álmosd. Preotul din Paleu, fiind bolnav a lipsit. Cei prezenţi au formulat propuneri pentru sinodul diecezan, respectiv cel ce urma să întrunească la Strigoniu eparhia unită a Orăzii fiind sufragană primatului Ungariei. Pe tărâm bisericesc ei au cerut autonomia bisericii catolice, echivalentă cu excluderea în esenţă a imiţiunii statale, realizată ulterior, în anumite forme doar pentru ortodocşi şi protestanţi. S-a cerut completarea beneficiilor prin concurs. Salariile preoţeşti să se fixeze între 800–1000 fl./an,/ iar ale capelanilor 600 fl./an. Obligaţiile enoriaşilor faţă de biserică să se stabilească prin lege şi să fie percepute de către autorităţile locale. S-a preconizat ca scaunele episcopeşti vacante să fie completate în termen de cel mult şase luni, prin alegerea de către cler şi elementul laic.

S-a propus introducerea calendarului gregorian, anularea sărbătorilor mărunte, împământenirea călugărilor baziliţi şi capacitatea preoţilor văduvi să se poată recăsători. Clericii din cercul Leta-Mare au preconizat prezenţa fiecărui preot la sinod şi care să se ţină anual cu participarea laicilor. Din punct de vedere naţional cei prezenţi au solicitat elaborarea unei cărţi de rituri în limba română. Dacă aceasta este necesară să se traducă pentru enoriaşii de limbă maghiară.

Sinodul protopopiatului de Bükkalja a formulat şi revendicarea de-a înfiinţa o nouă eparhie greco-catolică românească – care să cuprindă parohiile din Maramureş, Ugocea, Solnocul de Mijloc şi Crasna precum şi zona Crişurilor. Această revendicare a fost susţinută şi de preoţii din protopopiatul Carei, de care aparţineau Cinghirul, Csengerújfalu, Csegöld şi Porcsalma, având ca ţel final separarea coregionarilor ruteni.

O adunare similară a avut loc la Macău la 30 iulie 1848, sub preşedinţia viceprotopopului Ignatius Balku, iar ca notar a figurat Dimitrie Bărţan. Participanţii au avut o poziţie mai radicală în problema căsătoriilor preoţeşti. Cererile băneşti au fost mai moderate anume 800 fl./an pentru paroh şi 400 fl./an pentru capelani. Enoriaşii au pretins îndepărtarea pajurei bicefale de pe altar, executat cu aprobarea episcopiei.[17]

Parcurgând registrul de procese-verbale al consistoriului unit din Oradea, lipsesc informaţii despre zguduiri mai puternice în parohiile studiate, doar în câteva locuri s-au produs frământări legate de învăţători, toate însă aplanate.

Şcolile româneşti de pe teritoriul eparhiilor Arad şi Oradea confesionale erau administrate de direcţia şcolară din Oradea. Şcoala din Pesta era subordonată direcţiei din Bratislava. În cadrul revoluţiei din 1848–49, au apărut diverse probleme ce în ultima instanţă vizau ameliorarea învăţământului.

Potrivit unei situaţii întocmită la 10 mai 1849, şcoli ortodoxe erau în comitatul Cenad (5), Ciongrad (2), Bichiş (5), şi Bihor (77).[18] Până la mijlocul secolului al XIX-lea şcolile au obţinut unele progrese inclusiv privind creşterea frecvenţei. La 21 octombrie 1849, învăţătorul din Marele Oraş Românesc din Giula, raporta 44 băieţi şi 8 fete frecvenţi. În Oraşul Mic Românesc frecvenţa era mai bună fiind de regulă la cursuri 65 elevi din totalul de 106.

Au existat probleme legate de funcţionarea şcolii. La Chitighaz, încă din martie 1848, s-a pus problema îndepărtării învăţătorului Mihail Albu, criticat pentru comportarea lui. Măsurile au fost amânate, cu anumite condiţii, ca anul şcolar să poată fi încheiat. Întrucât aceste aşteptări nu au fost onorate, de la 1 septembrie 1848, directorul local Mihail Illovits cerea îndrumarea unui alt învăţător la Chitighaz.[19]

La Cenadul-Unguresc problemele erau conexate de scindarea amintită a comunităţii. Până atunci, învăţătorul Simion Andraş a predat simultan în limbile română, sârbă şi maghiară. Refuzând să adere la unire a fost destituit, ceea ce a stârnit nemulţumirea ortodocşilor. Ei au ales un nou dascăl în persoana lui Sina Popovici, cu un salar de 70 fl. care pare să fi fost sârb. Reîntoarcerea majorităţii româneşti la ortodoxie a reclamat o nouă soluţie. La 16 august 1848, majoritatea a pledat în faţa mandatarilor comitatenzi pentru cantorul Gheorghe Achimaş. Până la urmă, comunitatea româno–sârbă a

trebuit să aleagă între trei candidaţi, fără să cunoaştem rezultatul.[20]

La Bătania la 22 noiembrie 1848, – s-a făcut cunoscut că li s-a repartizat învăţătorul Aron Gyorgyevits, fără să ştim dacă a fost sârb sau român. În acelaşi timp, a sosit un alt ordin superior ce prevedea că învăţătorul Ştefan Langolovici să rămână la post. Antistia a validat prima dispoziţie.

Desigur şi în cazul învăţătorilor se punea problema salarizării scăzute. Ca urmare la 22 iulie 1848, 85 învăţători ortodocşi, din direcţia şcolară a Orăzii au petiţionat ministerului majorarea salariilor. Răspunsul negativ a invocat împrejurările contemporane.[21]

În parohiile greco-catolice de asemenea de desfăşura a activitate şcolară. În 1847, la Bogomir, şcoala cu limba de predare română era frecventată de 49 elevi. La Paleu erau 59 şcolari, folosindu-se limba română şi ruteană. În parohia românească din Leta-Mare figurau 243 elevi, iar la Bedeu 70. La Almoşd predarea avea loc în limba maghiară şi română.[22]

În toamna anului 1848, guvernământul din Viena a dezlănţuit contrarevoluţia. Ca răspuns în Ungaria Comitetul pentru apărarea patriei, prezidat de Kossuth Lajos, a organizat rezistenţa împotriva atacului habsburgic. Pentru desfăşurarea evenimentelor ulterioare pentru comunităţile ortodoxe şi unite, cu excepţia Pestei, s-a dovedit a fi determinant faptul că ele se găseau pe teritoriul dominat tot timpul de revoluţionarii unguri. Tristele evenimente ce au avut loc în Marele Principat al Transilvaniei, cât şi unele mişcări populare din Crişana şi Banat, au determinat conducătorii revoluţiei ungare cristalizarea unei viziuni mai raţionale privind soluţionarea contradicţiilor naţionale şi sociale. Un merit deosebit aparţine deputaţilor români din parlamentul ungar, mai ales lui Ioan Dragoş, care a reuşit să influenţeze spre o poziţie mai flexibilă în unele probleme pe Kossuth Lajos. Printre propunerile acceptate a figurat satisfacerea cererii referitoare la sinoadele eparhiale cu competinţă bisericească şi şcolară.

În acest context are loc sinodul de la Chişineu-Criş între 17/29 martie–18/30 aprilie 1849. Nu vom insista asupra dezbaterilor şi mai ales proiectele de reformă adoptate în sinod. Ele au fost publicate în cunoscuta carte intitulată „Biserică şi Revoluţie", sub redacţia lui Miskolczy Ambrus şi editată la Budapesta, în 1991. Trebuie însă să precizăm, că aceste reforme au reprezentat în esenţă idei înnoitoare cristalizate încă dinaintea revoluţiei, ele neputând fi produsul câtorva zile de sinod. Mai mult, rezoluţiile în probleme bisericeşti şi şcolare s-au materializat în deceniile următoare, după separaţia ierarhică din 1864, dar mai ales în urma legiferării autonomiei Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania şi Ungaria (1868) şi promulgarea Statutului Organic.

La sinod printre participanţi au figurat Moise Suciu, David Nicoară şi protopopul Gavril Neţiu. Parohul Dimitrie Raţ din Peterd, a fost ales asesor onorific al consistorului din Oradea.

Cu ocazia congresului s-a promulgat şi dispoziţia guvernamentală privind stabilirea nivelului minim de salarizare, fixat la 300 fl./an. Ca prim pas în 9 februarie 1849 Ministerul de Finanţe a alocat un prim ajutor de 5000 fl. pentru parohiile cele mai sărace. Suma a fost remisă de Ioan Dragoş, în calitate de comisar guvernamental, spre distribuire celor două consistoare. Din decontul preşedintelui Boţco din Oradea, aflăm că au beneficiat din ajutor preoţii din Peterd (54 fl.), Săcal (51 fl. 30 cr.), Darvaş (50 fl.) şi Vecherd (50 fl.).[23]

Cu ocazia sinodului de la Chişineu-Criş, în urma retragerii forţate a episcopului Raţ, a fost ales un vicar eparhial, în persoana lui Ioan Chirilescu, paroh în Talpoş, confirmat în funcţie de guvern la 31 mai 1849, iar hotărârile sinodale au fost aprobate la 5 iulie 1849.[24]

În scurta perioadă ce s-a mai scurs până la capitularea de la Şiria (13 august 1849), vicarul Chirilescu şi consistoriul din Arad a încercat să pună în aplicare hotărârile sinodale. Ei au urmărit în primul rând refacerea structurilor bisericeşti bulversate în unele zone în urma mişcărilor populare cât şi raţionalizarea parohiilor. La comunităţile de pe teritoriul cercetat nu găsim probleme deosebite. Doar în cazul preotului Atanasie Gheorghevici din Giula au fost confruntaţi cu diverse sesizări făcute de respectiva familie preoţească. În esenţă consistoriul arădan respinsese mai de mult instituirea fiului titularului în funcţia de capelan cu drept de succesiune, existând critici la adresa comportării lui. [25]

Nu avem date amănunţite despre activitatea consistorului din Oradea în zonă.[26]

În încheiere amintim că la Seghedin a fost semnat la 14 iulie 1849, de Kossuth Lajos, Nicolae Bălcescu şi Cezar Boliac, „Proiectul de Pacificaţiune" care promitea printre altele îndeplinirea revendicărilor bisericeşti şi şcolare ale românilor.

După prăbuşirea revoluţiei paşoptiste în condiţii schimbate a continuat lupta pentru crearea şi promovarea revendicărilor bisericeşti şi şcolare ale românilor din Transilvania şi Ungaria.

NOTE

1. Glück Jenő: *Adatok a magyarországi görögkeleti plébániák történetéhez az aradi püspöki levéltárból. (1792–1848)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 4/1992, Idem, *Nagyváradi források a magyarországi parókiak történetéhez,* (1793–1847), Ibidem, 3–4/1995.
2. Silvestru Augustin Prunduş–Clemente Plaianu: *Catolicism şi ortodoxie românească.* Cluj-Napoca, 1994, p. 85.
3. Országos Levéltár Budapest, Departamentum, Graeci Ritus non Unitorum, 77/1846, 23, 106/1847.
4. G. Giuhandu: *Episcopii Gherasim Raţ şi Samuil Vulcan*, Arad, 1938, passim, Arhiva Episcopiei ortodoxe române Arad, Protocollum consistorialis (în cont Prot.) 389/1847, 343, 344/1848.
5. Glück Jenő: *Adatok a szegedi piarista középiskola szerepéről a román értelmiség fejlődésében.* Piaristák Szegeden, Szeged, 1996, p. 93–96.
6. Arhiva Episcopiei ortodoxe române Oradea, Protocol consistorial (în cont. Prot. Oradea) 122/1841, 40, 41/1844, 117, 119, 175, 191/1847.
7. Arhivele Naţionale Oradea. Fond Episcopia ortodoxă română (în cont. ANO), dos. 31, f. 42–44, 46, 47, 31.
8. Ibidem, f. 48.
9. Hegyesi Márton: *Bihar vármegye 1848–1849-ben*, Nagyvárad 1885. p. 144. Prot. 99, 282, 283, 312/1848. Documente privind revoluţia de la 1848, în Ţările Române. C. Transilvania, vol. IV, doc. 192. (în cont. Documente).
10. Prot. 122, 142, 330/1848, Muzeul judeţean Arad M.R. 5133.
11. Ibidem, 5133, Prot. 330/1848, 48/1849. *Dokumentumok az 1848–49-i forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez.* Összeállította és a bevezetőt írta Jároli József, Gyula, 1995, p. 48. 110, 115, 177, 179, 180, 276, 406.
12. Prot. 142, 278/1848.

13. Documente, IV, doc. 158.
14. Vukovics Sebő: *Emlékiratai*, Budapest 1894, 257–259, Szmida István: *Csernovics Péter királyi biztosságának naplója,* Történelmi és Régészeti Értesítő (Temesvár) 1901, p. 3–4, 86–87, Glück Jenő: *A Csernovics–Vukovics Levéltár,* Levéltári Szemle 3/1992, p. 76–82.
15. Biblioteca Academiei Române Bucureşti, mas. rom. 1059, f. 8, Gazeta de Transilvania, nr. 55 din 5 iulie 1848, p. 225–226.
16. Belle János: *Az 1848/49 évi népképviseleti országgyűlés.* Budapest, 1956, p. 862–864, A.N.O. Fond Episcopia unită, microfilm 1079, dos. 456 c. 146.
17. Ibidem, dos. 1280, f. 83–91, 106, 107, 121–145, 165.
18. Arhivele Naţionale Arad (în cont. A.N.A), fond Constantini, dos. 19, f. 1–2.
19. Ibidem, dos. 6, f. 50–64, 169, dos. 5 f. 60.
20. Ibidem, f. 72, dos. 6, f. 180, 188.
21. Ibidem, f. 194, 222, 223, 248, dos. 5, f. 225, 37, dos. 13, f. 1–2.
22. Schematism 1847, p. 85–86, 158, 162–163, 159–161.
23. A.N.O. Fond Episcopia ortodoxă română, dos. 32, a, f. 22.
24. A.N.A. Fond Episcopia ortodoxă română. Actele vicarului eparhial 48/1849, A.N.O. Fond. Episcopia ortodoxă română, dos. 33, f. 4.
25. Ibidem, dos. 32 a, f. 22, 29, 102, A.N.A. Fond Episcopia ortodoxă română. Actele vicarului eparhial, 3, 5, 7, 14, 25, 32/1849.
26. A.N.O. Fond Episcopia ortodoxă română, dos. 32, f. 39, 60, 61.

Elena Csobai

Rolul bisericii ortodoxe în păstrarea identităţii la românii din Giula

Giula, mai precis aşezarea din Evul mediu a trecut printr-o dezvoltare importantă în secolul XV-lea, datorită construirii cetăţii, rolului strategic al cetăţii. După năvălirea turcilor pe teritoriul Ungariei cetatea a avut un rol decisiv, dar pînă la urmă în anul 1566 oraşul şi cetatea au ajuns în mîna turcilor. În timpul ocupaţiei turceşti viaţa locuitorilor s-a desfăşurat în cadrul unei capitale de sandjac.[1]

Acest sandjac a cuprins (în sine) aproape întregul teritoriu actual al judeţului Bichiş. Giula a fost un centru important din punctul de vedere al comerţului, dar şi din punctul de vedere al creşterii efectului de populaţie.

Cu privire la existenţa românilor din Giula, izvoarele istorice atestă tocmai în această perioadă a ocupaţiei turceşti că aici trăiau şi români de religie ortodoxă. Spre exemplu mitropolitul Sofronie care şi-a avut reşedinţa la mănăstirea Hodoş-Bodrog deja în anul 1651 purta titlul de „mitropolitul cetăţilor Lipova şi Giula".[2]

Evlia Celebi călător şi istoric turc, care a îndeplinit şi serviciul de militar între anii 1660–1666 a cutreierat prin toată Ungaria ocupată de turci şi a descris totul ce a constat pe baza călătoriilor sale. Din aceste descrieri avem multe informaţii despre viaţa locuitorilor din oraşul Giula, fiindcă acesta a vizitat oraşul în anul 1666.[3]

Evlia Celebi a notat în legătură cu populaţia cetăţii „Întreaga populaţie a oraşului vorbeşte limba turcească, dar mulţi ştiu să vorbească ungureşte şi româneşte. Iobagii toţi sînt unguri şi români..."[4]

Documentele privitoare la înfiinţarea comunităţii ortodoxe din Giula s-au pierdut de-a lungul secolelor. În prezent nu ştim data înfiinţării comunităţii bisericeşti doar că în anul 1703 a existat. În acest an s-a pus sigilul comunităţii bisericeşti pe o cerere adresată episcopiei din Arad.[5]

După alungarea turcilor din ţară în anul 1695 judeţul şi totodată Giula s-a eliberat, iar în anul 1715 s-a reorganizat şi judeţul Bichiş.[6] În secolele următoare – după 1720 cînd oraşul a ajuns în proprietatea baronului Harruckern şi acesta a scos românii de pe teritoriul cetăţii şi i-a aşezat în partea de nord-est a oraşului – prezenţa populaţiei române poate fi urmărită în continuitate. În anul 1721 în partea nord-est a oraşului s-a construit biserica ortodoxă din lemn... Nu peste mult în anul 1727 în locul bisericii de lemn s-a construit o altă biserică din cărămidă. În anul 1762 s-a construit din nou o biserică, dar fără turn. De abia în anul 1774 bisericii i s-a construit şi turnul.[7]

Trebuie să presupunem că şi numărul populaţiei româneşti a crescut treptat fiindcă pe baza statisticilor numărul întregii populaţii din anul 1750 şi pînă în 1850 s-a dublat.[8]

Nici a treia biserică nu a fost de lungă durată fiindcă în urma incediului din anul 1801 s-a prăbuşit aproape cu oraşul întreg. În anul 1802 s-a început construirea noii biserici şi a fost terminată în anul 1824, dar fără turn.[9]

Această biserică a românilor din Giula a fost construită cu foarte multe greutăţi. Românii aveau de-a învinge odată greutăţi materiale şi tododată greutăţile impuse din partea ierarhiei sîrbeşti, a propagandei de catolicizare, care a fost ajutată şi din partea monarhiei austro–ungare şi a politicii.

Turnul bisericii a fost construit doar în anul 1854. În istoria bisericii anul 1943 a fost un an cu un eveniment trist pentru că turnul bisericii a căzut victimă din nou unui incendiu în care s-a prăbuşit împreună cu clopotele cu tot. În anul 1943 s-a construit noul turn, iar clopotele au fost ridicate în turnul bisericii în anul 1948.[10]

Pe baza cercetării de pînă acum se ştie că comunitatea ortodoxă română deja în anul 1771[11] pe lîngă biserică a avut şi o şcoală confesională. Această şcoală a funcţionat fără întrerupere pînă în anul 1787. Din acel an s-a produs o întrerupere în funcţionarea şcolii, cînd educarea copiilor a fost preluată de preoţi pînă în anul 1859.[12] Presupunem că din cauza situaţiei materiale comunitatea nu putea întreţine şi dascălul.

Din anul 1859 şi pînă în anul 1926 comunitatea românească din

nou a avut dascăli români. Şcoala a funcţionat pînă în anul 1948, dar fără dascăli proprii.[13]

Deşi paralel cu creşterea populaţiei maghiare pînă în anul 1900 a crescut şi numărul populaţiei româneşti, procentul lor nu a fost prea mare. În anul 1880 în total în Giula au locuit 18 406, dintre care 2608 de persoane au fost români.[14]

Pentru populaţia românească construirea bisericii, a şcolii confesionale, susţinerea acestora a însemnat existenţă românească pentru care au consacrat. Biserica Ortodoxă Română a fost purtătoare – pe lîngă cultura bisericească – şi a celei laice. A jucat un rol deosebit de important în formarea şi susţinerea şcolilor ca spre exemplu şi în oraşul Giula. Cea mai importantă sarcină a acestor şcoli a fost de a susţine şi de a răspîndi cultura în limba maternă în mediul maghiar. După ce Biserica Ortodoxă Română a devenit independentă (după 1864) – într-o limită oarecare – independenţa a făcut posibilă îndrumarea globală a vieţii culturale.

În general cei mai cu seamă preoţi, dascăli, profesori ortodocşi prin operele lor religioase, istorice şi literare scrise în limba română, ajutau la păstrarea limbii, a tradiţiilor lor.

Unii au scris şi au editat volume bisericeşti, alţii au scris monografia comunei lor, au redactat ziare, reviste, au iniţiat înfiinţarea bibliotecilor poporale, sau şcolare, au participat la înfiinţarea asociaţiilor culturale, a fundaţiilor toate cu scopul de a ajuta răspîndirea culturii româneşti.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi pe la începutul secolului nostru, tot mai multe ziare şi reviste, calendare, publicaţii în limba română au apărut în centrele spirituale mai mari ale Ungariei (la Budapesta, Arad, Giula, Timişoara, Oradea, Sibiu, Braşov), care au ajuns să fie tot mai răspîndite în rîndul românilor din Ungaria datorită activităţii bisericii. Începînd cu primii ani ai acestui veac, ca urmare a schimbărilor social-politice tot mai accelerate şi totodată ca urmare a tendinţelor de maghiarizare, reprezentanţii bisericii a intelectualităţii româneşti au simţit necesitatea, chiar şi datoria păstrării limbii lor materne, şi a culturii tradiţionale. Aceste sarcini, şi le-a asumat la fel în cea mai mare parte şi biserica ortodoxă şi reprezentanţii săi.

Sub patronajul şi cu îndrumarea bisericii ortodoxe s-au înfiinţat rînd pe rînd cercuri de lectură, formaţii corale şi teatrale, echipe de dansuri populare. În perioada dintre cele două războaie mondiale, acestea au fost singurele posibilităţi de transmitere şi păstrare a culturii în limba română. Românii din Giula şi-au înfiinţat două cercuri de lectură şi două formaţii muzicale. În perioada dualismului organizaţia fruntaşă a românilor a fost Corul vocal greco-oriental din Giula.[15]

Activitatea corurilor nu a fost limitată, sau oprită, mai cu seamă datorită caracterului lor religios. Material a fost sprijinită de către biserică şi de Fundaţia lui Teodor Papp.[16]

Teodor Papp s-a născut dintr-o familie săracă în Giula la 24 februarie 1822 şi s-a stins din viaţă în anul 1887 la Lugoj. După ce în anul 1842 a devenit cantor greco-oriental în Budapesta s-a străduit să înveţe şi a terminat gimnaziul luteran, după care s-a înscris la Academia de Drept din Oradea. În anul 1853 a fost numit ascultant la tribunalul din Lugoj. Prin sîrguinţa lui şi prin căsătorie a devenit un om înstărit cu o avere considerabilă şi a ajutat cu donaţii cultura românească. A fost membrul fondator a mai multor asociaţii culturale. Teodor Papp a lăsat un testament unde scrie că „o parte a averii sale din suma de 70 000 de mii de florini să se constituie o fundaţiune, care-i va purta numele." Prin testamentul lui a lăsat ca să fie înmormîntat provizoriu la Lugoj de unde apoi să fie transportat în cripta familială, care după moartea lui va trebui să se zidească. Aşa cum a dorit, în anul 1913 a fost adus şi înmormîntat la Giula în locul natal. În testamentul lui Teodor Papp figurează scopul fundaţiunei „adecă din venitul curat anual a tuturor averilor mele să se împărţească stipendii anuali tinerilor greco-orientali români din Giula care sînt săraci, lipsiţi de mijloacele materiale şi studiază la gimnazii, academie ori universitate în Ungaria ori în străinătate." În punctul 9 al testamentului s-a scris „Las bisericii şi şcolii greco-orientale române din Giula din veniturile averilor mele 80 de florini pe an, şi acolo să se ţină parastas pentru mine în fiecare an la sfîntul Toader şi din suma de optzeci de florini a se plăti spesele parastasului, dintre care destinez fiecărui preot, care va funcţiona, cîte

cinci florini, şi numai restul se va putea întrebuinţa pentru acoperirea lipsurilor bisericeşti şi şcolare.”[17]

La punctul 10. putem citi: „Las corului vocal român din Giula, dacă atare se va înfiinţa, 80 de florini în fiecare an, pînă cînd va exista un atare cor vocal.”[18]

După cum am arătat anterior corul vocal a românilor din Giula, s-a înfiinţat în anul 1890 şi a funcţionat pînă în anul 1948. Cred că putem să spunem că această fundaţie a servit ca model pentru generaţia următoare.[19]

În general Biserica Ortodoxă Română a dat cadrul legal pentru orice iniţiativă, acţiune culturală, chiar dacă nu biserica a fost iniţiatorul. De multe ori diferitele acţiuni au pornit din simplul motiv că pentru românii din Giula credinţa ortodoxă a însemnat totodată şi existenţă românească. Această existenţă românească s-a moştenit din generaţie în generaţie şi cu ajutorul fundaţiilor înfiinţate. Mai multe familii româneşti (în acest caz trebuie să ne gîndim în primul rînd la cele mai înstărite, sau chiar bogate familii) pentru moştenirea credinţei ortodoxe au donat bisericii prin înfiinţarea unei fundaţii.

Odată cu înfiinţarea fundaţiilor era susţinută credinţa, biserica şi tradiţia strămoşească. Era o siguranţă pentru cei care au donat, au înfiinţat asemenea fundaţii, că şi urmaşii lor vor continua păstrarea credinţei şi a tradiţiei care era egală cu existenţa lor românească.

În urma cercetărilor efectuate în ultima perioadă, deşi subiectul cercetării mele era altceva am aflat că în Giula Oraşul-Mare Românesc între anii 1903–1970 s-au înfiinţat mai multe fundaţii. În următoarele le voi înşira şi voi reda textul original al înfiinţării fundaţiei din anul 1903.[20]

Într-o copie a actului original se scrie „Copie prin care Ecaterina Papp văduva răposatului Pavel Scir” (mai tîrziu se scrie Ştir) „intia în anul subsemnat au predat bisericii grec. ort. român din Giula maghiară una cărticică de la cassa de păstrare în valoare de 600 coroane, adecă şase sute corone pe scop bun beserecesc, sub titlu de fondaţiune biserecesc- preoţeană, cu acea menţiune, ca din interesele anuali ale acestia fundaţiuni de se impalaşească preoţii locali acum şi în viitoriu, cari preoţi vor avea a ţienea parastas în biserică,

în tot anul la sfinţii Apostoli Petru şi Pavel întru amintirea eterna a Fericitului Pavel Scir şi a soţiei sale Ecaterina Papp, a zeloşilor donatori. De la celebrarea parastasului amintit, fiecarele preot are 6 coroane, învăţătorii asistenţi fiecare 4 (patru) coroane şi 2 coroane crîsnicul, – iară pe parastas şi lumini 5 corone.

Această cărticică de pastrare în valore de 600 de coroane adecă şase sute corone o au primit epitropul bisericii Ioan Nicora în presintia preoţilor subscrişi şi spre împrotocolare în visteria bisericii.

Giula – maghiară 21 septembrie 1903”

În prezenţia noastră	Ioan Nicoră
Petru Gubaşiu	epitrop prim bisericesc
preot grec. ort.	
Ioan Marcuşiu	
Ioan Ionescu	
inveţiatori	

Pe lîngă această copie în actuala capelă de lîngă biserica ortodoxă română din Giula Oraşul Mare Românesc se află o placă de marmoră pe care se poate citi următorul text:

„Şcoala aceasta sau clădit în anul 1900 cu spesele parochienilor din Giula

Pavel Ştir şi soţia sa Ecaterina Papp

cari totodată au făcut şi o fundaţiune, spre acel scop ca după moartea Domnieilor, să li se celebreze parastas, la sărbătoarea Petru şi Pavel.”[21]

În arhiva bisericii se găsesc protocoalele de evidenţă a fundaţiilor. Mai jos voi reda o listă, care conţine protocoale de evidenţă găsite pînă în prezent, care deloc nu înseamnă că este o listă completă, a tuturor fundaţiilor înfiinţate, dar nu se ştie dacă toate fundaţiile înşirate sînt tot de acest gen.[22]

1, Protocol de evidenţă al fundaţiunei	
Pavel Ştir anul	1912–1970
2, Protocol de evidenţă al fundaţiei	
Lazăr Bognariu	1913–1918

3, Protocol de evidenţă al fundaţiei Florea Bordaş	1914
4, Protocol de evidenţă al fundaţiei Lazăr Bognariu	1914
5, Protocol de evidenţă al fundaţiei Florea Bordaş	1915–1950
6, Protocol de evidenţă al fundaţiei Teodor Precup	1918–1934
7, Protocol de evidenţă al fundaţiei Teodor Precup şi Iuliana Suciu	1918
8, Protocol de evidenţă al fundaţiei Teodor Precup	1918–1958
9, Protocol de evidenţă al fundaţiei Pavel Ştir	1918
10, Protocol de evidenţă al fundaţiei Gheorghe Pantos şi Persida Morar	1918
11, Protocol de evidentţă al fundaţiei Lazăr Bognariu	1918
12, Protocol de evidenţă al fundaţiei Lazăr Bognariu	1919
13, Protocol de evidenţă al fundaţiei Florea Bordaş	1919
14, Protocol de evidenţă al fundaţiei Teodor Precup	1919

Ca să ştim precis ce acoperă denumirea de fundaţia respectivă am avea nevoie de documentele fiecărei fundaţii unde donatorii au descris amănunţit ceea ce au dorit ei. După cum reiese şi din listă numele donatorilor se repetă.

Pe lîngă multele nelămuriri avem la îndemînă şi cîteva informaţii importante ca Fundaţia lui Pavel Ştir cel puţin pe baza protocoalelor de evidenţă a existat din anul 1903 şi pînă în anul 1970, a lui Florea Bordaş din anul 1914 şi pînă în anul 1950, sau cea a lui Teodor Precup din anul 1918 şi pînă în anul 1958, dar în afară, de cea a lui Pavel Ştir nu ştim precis data înfiinţării acestor fundaţii.

Înfiinţarea, existenţa şi totodată funcţionarea acestor fundaţii cum

am arătat – în unele cazuri acestea au funcţionat timp de peste o jumătate de secol – ce atestă că, deşi în general despre românii din sud-estul Cîmpiei Ungare, inclusiv şi despre cei din Giula s-a scris că au fost cu toţii iobagi, sau jeleri săraci – aceste scrieri nu corespund adevărului.

În general oamenii săraci nu au avut de unde să doneze mai ales sume atît de considerabile. Această concepţie că toţi românii aşezaţi în aceste părţi ale Cîmpiei Ungare au fost oameni săraci s-a introdus în istoriografia maghiară ca o generalitate absolut adevărată, care nu trebuie să fie acceptată în ansamblu. Rezultatele noilor cercetări din ultimii ani sînt argumente împotriva acestei concepţii.

În legătură cu istoria românilor din comunităţile noastre s-au produs mai multe asemenea concepţii care par a fi nişte concluzii absolut adevărate...

Dacă aceste concepţii nu ar fi fost greşite, atunci şi rezultatele noilor cercetări ar trebuie să ateste adevărul acestora, iar dacă sînt greşite trebuiesc eliminate.

Ca să depăşim aceste date eronate, trebuie să ne cercetăm istoria pe baza materialului arhivistic, fiindcă numai cu ajutorul cercetării vom găsi argumentele necesare împotriva greşelilor produse. Cele mai multe greşeli s-au produs din motivul că istoria minorităţilor, printre care şi a minorităţii noastre nu a fost cercetată, decît doar cu cîteva excepţii, numai în ultimele decenii.

NOTE

1. Káldy Nagy Gyula, *A gyulai szandzsák 1567 és 1579. évi összeírása*. Békés Megyei Levéltár. Békéscsaba, 1982, 3–30. p.
2. Teodor Misaroş, *Din istoria comunităţilor bisericeşti ortodoxe române din R. Ungară.* Cărţile „Dunărea" Tankönyvkiadó, Budapesta, 1990, p. 124.
3. Evlia Cselebi, *Magyarországi utazásai 1664–1666.* Fordította: dr. Karacson Imre, Budapest, 1968, MTA Kiadó. 226. p.
4. Evlia Cselebi, *Ibidem*, 226. p.
5. Teodor Misaroş, *Ibidem*, p. 124–136.

6. Implom József, *Olvasókönyv Békés megye történetéhez*. II. kötet, Békéscsaba, 1971, 14. p.
7. Dr. Scherer Ferenc, *Gyula Város története.* I. kötet, Gyula 1938, 298. p.
8. Magyarország Történeti Statisztikai Helységnévtára. 3. Békés megye, Budapest, 1992, 61–62 p.
9. Teodor Misaroş, *Ibidem*, p. 124–136.
10. *Ibidem*, p. 124–136.
11. Arhiva Oraşului Gyula, Dosarul 40 din 1772.
12. Scherer Ferenc, *Gyula város története,* Budapest, 1938, I. kötet, p. 330–333 p.
13. Scherer Ferenc, *Ibidem*, p. 330–333.
14. Magyarországi Történeti Statisztikai Helységnévtára, 3. Békés megye, Budapest, 1992, p. 61–62.
15. A Gyulai Gör. Kel. Ének és Dalegylet Alapszabályai. Gyulán Nyomtatott Dobay János Könyvnyomdájában, 1892, p. 1–10.
16. *Ibidem*, p. 1.
17. Maria Berényi, *Aspecte naţional-culturale din istoricul românilor din Ungaria 1785–1918,* Cărţile „Dunărea" Tankönyvkiadó, Budapesta, 1990, p. 156–160.
18. Maria Berényi, *Ibidem,* p. 160.
19. Csobai Lászlóné, *Román nemzetiségű művelődési egyesületek a Dél-Alföldön.* Hozzájárulás. Tanulmányok a magyarországi románokról. Állami Gorkij Könyvtár, Budapest, 1988, 61. p.
20. Colecţia Bisericilor Ortodoxe Române. Arhiva Oraşului Giula. Acte din anii 1900–1910.
21. În Capela Ortodoxă Română din Giula Oraşul Mare Românesc.
22. Colecţia Bisericilor Ortodoxe Române. Arhiva Oraşului Giula. Protocoalele de evidenţă a fundaţiilor.

Gheorghe Petruşan

Coordonatele concepţiei naţionale a lui Ioan Slavici

În ziua de 18 ianuarie 1998 se vor împlini 150 de ani de la naşterea lui Ioan Slavici. Totuşi, comunicarea de faţă îşi are punctul de plecare nu în acea categorie a lucrurilor pe care obişnuim s-o numim „omagiu" adus unui mare scriitor şi gînditor al trecutului nostru, ci într-o curiozitate care mă preocupă din anii studenţiei, cînd mi-am dat seama de discrepanţa care mi se părea că există între aprecierile extrem de pozitive ale profesorilor mei de la Budapesta şi a cercetătorilor din Ungaria cu privire la viaţa şi activitatea lui Ioan Slavici şi rezervele românilor de „dincolo" faţă de atitudinea gînditorului transilvănean pentru poziţia pe care a adoptat-o faţă de problema naţională. Că este ceva la mijloc, devenise pentru mine tot mai evident cînd am elaborat studiul despre *Iosif Vulcan şi revista Familia*. Atunci, prin anii 1960–62, m-am izbit întîia dată de problema „renegaţilor". În revista *Amicul şcolei* din Sibiu, redactată de Visarion Roman, începe Vulcan lupta împotriva aşa-zişilor „renegaţi", chestiune mult discutată în epocă. Acelaşi subiect revine şi în romanul *Ranele naţiunii* şi în poezia *Către renegaţi* (1893), care este de fapt un blestem adresat „fiinţelor necurate" şi are menirea să condamne pe „trădătorii" intereselor naţionale:

Cînd aş putea, aş scrie p-a cerului-nălţime
Cu litere neşterse, cu fulger lucitor,
Aş scrie-al vostru nume, să nu vă uite nime,
Să ştie toată lumea că furăţi trădători.

Din romanul lui Vulcan aflăm că în acea epocă, mai ales în zonele ungurene, erau mulţi „renegaţi", „vînzători" sau „trădători" de neam. Printre ei se numără şi Grigore Moldovan, profesorul de limbă şi literatură română de la universitatea maghiară din Cluj.

„Vina" lui Grigore Moldovan a fost, printre altele, că se considera un adept al convieţuirii paşnice a celor două popoare în cadrul „Ungariei istorice", din care făcea parte şi Ardealul. Profesorul clujean, îndemnat de dorinţa de a arunca o rază de lumină asupra cauzelor care au generat conflictele dintre unguri şi români, în 1894, în cărticica *Magyarok, románok*, nu ezită să spună cîteva lucruri dureroase, dar nu lipsite întru totul nici astăzi de semnificaţii. Să-l ascultăm:

„Kijelentem, mi románok nem szeretjük és nem szerettük a magyart! Oly reális valóság ez, amit sem elmagyarázni, sem elpalástolni nem lehet... A mi füleinkben ez a szó „ungur" sajátosan hangzik. Jelentése: nem véred, nem vallásod, nem jóbarátod; ellentéted erkölcsben, hitben, gondolkodásban; olyan valami, aminek szelleméből semmit sem szabad átvenni, amellyel vegyülni vérfertőzés, bűn. Az „ungur" szóból a román fül kiérezte a fenyegetést, a bajt; annak hallatára szívében nyilalt az átélt szenvedés. Sok századnak a szenvedése, keserűsége és fájdalma összefoly ebbe a szóba. 1848-ig a jobbágyrendszernek összes kínszenvedéseit az „ungur" számlájára írtuk fel. A szenvedés majdnem ezer esztendőn át tartott; lehet képzelni, mily hosszú lehet a számla, mennyi sok minden lehet felírva, mennyi könny áztathatta a papírt! Mit tudtunk mi, hogy a jobbágyrendszer nem magyar találmány? Európai látkörünk nem volt...

Hiába szabadított fel minket 1848-ban a magyar. Nem hittük, hogy új nép álljon előttünk, új eszmékkel, új rendszerrel, egészen új világgal; hogy a szabadság igaz fáklyáját lobogtassa előttünk... mi összes szenvedéseinket az „ungur" számlájára írtuk fel, mert a nemesség magyar volt, a földesurak kiváltságaikat magyar kézből nyerték...

Ilyen csordultig megtelt pohárral a kezünkben, ilyen romlott erkölcsökkel számoltunk le 1848-ban a magyarral... Mi 1848-ban születtünk újjá, örökre, kár, hogy születésünkkel megöltük az édesanyát, a hazát." (5–8. 1.)

„A két nép hosszú történetében talán ez volt (1848 n.n.) a legalkalmasabb pillanat arra, hogy egymással örök, őszinte frigyet kössenek..., váll-vetve küzdjenek az ország függetlenségének harcában egy szabad, önálló, alkotmányos állam megteremtéséért. Ha így egyesülve győztünk volna, minő más állapotaink volnának ma?" (34. 1.)

„Elismerem, hogy ezt a helyrehozhatatlan hibát mi követtük el, s ezzel mi vetettük meg alapjait a mai szeretetlen állapotoknak, surlódásoknak." (35. 1.)

„A nemzetiségek nem sorakoztak fel a „szabadság" és „jogegyenlőség" zászlaja alá, ezért a magyarság a nemzetiségek iránti megvetéssel érkezett 1867-hez, mellyel új korszak kezdődik az ország életében. Adva volt azonban a lehetőség, „hogy mindnyájan egy szívvel és egy lélekkel dolgozzunk az álam felvirágoztatásán.... Az újkor kezdetével kezdődnek azonban a hibák és mulasztások is, melyeknek hosszú láncolata lenyúlik a mai kormányig." (36. 1.)

„Minket Bécs nevelt. Budapest sohasem vonzott. 1693-tól mi Bécstől nyertünk minden biztatást, Budapesttel nem volt semmi összeköttetésünk. Vérünkbe ment át az „împărat", a „császár" fogalma, akihez a földesurak önkénye ellen gyakran panaszkodtunk, sokszor sikerrel.

A nép gyakran felkiáltott:

Împărate fă dreptate,
Dacă crezi în Zeitate!

1867-ben mindennek meg kellett volna változnia. Nem a mi hibánk, hogy a magyar állam nem lett független, s hogy az udvartartás és hadsereg a nemzetiségek utját biztosították, nyitva hagyták Bécs felé." (10. 1.)

„Mi '67-ben is Béccsel kacérkodtunk, Budapestet rossz talajnak tartottuk aspirációinkra nézve, levegőjéhez tüdőnk hozzá nem szokott. A magyar törvényhozás nem vizsgálta meg ütőerőnket. Meg se fontolta, mit adhat nekünk, mit vehet el tőlünk, mit bír el az állam szuverenitása, mit nem? S már 1868-ban megalkotta a nemzetiségi törvényt...

Bár soha se alkotta volna meg! Mert ha megalkotta, meg kellett volna tartania, de nem tartotta meg." (11. 1.)

„Növelte a szerencsétlenséget a további tapintatlanság, hogy román férfiainkat az addig elfoglalt hivatalukból a kormány felmen-

tette; akiket tehát meg kellett volna nyerni az új rendszernek, akik hivatva lettek volna közöttünk az új rendszer elfogadását prédikálni, azokból csináltak ellenséget, akik aztán gyűlöletet hirdettek minden irányban." (13. 1.)

„A magyarság, aki 1867-ben ismét ura lett hazájának, nem tudott felejteni, fátylat borítani a múltra és a múlt hibáiból okulni, kíméletlenül felszaggaták a heggedő sebeket, nemhogy ezek valaha begyógyuljanak. De nem okultak a románok sem, eltávolodtak a magyarságtól, a hazától. De az úr a magyar volt, tehát neki kellett volna tapintatosnak, óvatosnak lennie.

Elismerem, hogy a királyhágóntúli részek magyarsága egészen elüt az erdélyiektől; a nemzetiségekkel való érintkezésben tapintatosabb, türelmesebb, szeretetreméltóbb. Meg is van az eredménye, mert ott a románság is türelmesebb, hajlékonyabb és érintkezéseiben gyöngédebb a magyarokkal szemben. A magyar alkotmányosság iránt pedig több érzékkel bír". (32. 1.)

În acest context politic apare, la începutul anilor 1870, pe scena luptei naţionale Ioan Slavici, Mihai Eminescu şi alţii. De altfel, acesta este anul debutului ca jurnalist al lui Mihai Eminescu, inaugurat cu cele trei articole publicate în *Federaţiunea* pestană a lui Al. Roman şi care, fiind îndreptate împotriva ungurilor şi a dualismului austro–ungar, au avut un mare răsunet în epocă. Ioan Slavici intră în arena politică tot în aceşti ani, fiind la curent cu disputele aprinse care s-au încins şi în rîndul românilor o dată cu încheierea, în 1867, a pactului dualist austro–ungar.

Pentru intelectualitatea română de dincolo de Piatra Craiului, anularea tradiţionalei autonomii constituţionale a Ardealului a provocat un adevărat coşmar, constituind principala piatră de încercare a convieţuirii celor două popoare. Principalele revendicări ale românilor din Ungaria erau în această epocă următoarele:

1. Independenţa Transilvaniei;
2. unitatea culturală a tuturor românilor (cu un termen preferat de către istoricii contemporani: conştientizarea ideii de *naţiune culturală*);
3. asigurarea drepturilor politice (de vot, de întemeiere a partidelor politice, a asociaţiilor culturale etc.);

4. dreptul de folosire a limbii române în viaţa politică şi socială (în faţa legii, în administraţie);
5. dreptul de înfiinţare şi susţinere a şcolilor confesionale şi de stat;
6. autonomia bisericii ortodoxe şi greco-catolice.

O bună parte a istoricilor români mai adaugă la aceste revendicări recunoaşterea românilor din Transilvania ca o *individualitate politică,* ca *o naţionalitate,* ca o *naţiune* aparte cu drepturi egale. În această ordine de idei vreau să fac **două precizări. 1.** *Proiectul de împăciuire,* semnat de Kossuth şi Bălcescu, la Seghedin, în ziua de 14 iulie 1849, recunoaşte şi respectă o bună parte a revendicărilor românilor, inclusiv acceptarea faptului că ei constituie „o naţionalitate desclinită" (în varianta franceză „un naţionalitaté á part", în textul maghiar „külön népiség"), cum rezultă din textul acestui document.

Proiect de împăciuire

1. Românii formînd o naţionalitate desclinită vor fi însemnaţi d-aci înainte de actele publice supt numele lor de români.

2. Guvernul unguresc, dorind libera desvoltare a tuturor naţionalităţilor ce fac parte din Ungaria, acordează garanţiile naţionale următoare:

3. Întrebuinţarea diplomatică a limbei ungureşti netrebuind a se întinde fără numai asupra legislaţiei, a administraţiei treburilor publice şi guvernamentale şi într-atît numai încît ea este neapărat necesarie pentru menţinerea unităţii statului Ungariei, prin urmare *limba cu care se va sluji în administraţia comunităţilor va fi a majorităţii lăcuitorilor.*

4. În comitate sau alte jurisdicţii esclusiv române sau mai bine acolo unde majoritatea este de această naţie, se vor putea sluji pentru discuţii cu limba română, precum şi cu cea maghiară. Protocolul se va face asemenea cu textul în ambele limbi. Corespondiţiile cu dieta, guvernul şi cu jurisdicţiile se vor face în limba maghiară, deosebit însă de corespondenţia între jurisdicţiile unde se întrebuinţiază ambele aceste limbi. În acest ceas se va putea corespunde în limba română.

5. În toate şcolile, acele ce ecsistă acum, precum şi acele ce statul va trebui a întemeia în viitor pentru români, limba învăţăturii va fi limba română.

6. În casul cînd se va introduce jury sau procedura verbală în tribunalurile de gios, principiul însemnat în art. 4-lea se va întinde asemenea la procedura judecătorească pentru jurisdicţiile coprinse în acest articol.

7. Orice român liber va fi d-a da petiţii în limba sa proprie.

8. Românii de ritul grec vor avea aceleaşi drepturi de care şi cei de celelalte religii se bucură în privinţa administraţiei autonome a bisericilor şi a şcolilor lor. Ei vor fi, prin urmare, *independinţi de ierarhia sîrbească* şi vor putea liber a-şi alege pe episcopii lor, a căror cap va purta numele de patriarh.

9. Se va întocmi la Ministeriul Instrucţii Publice o secţie deosebită pentru pricinile celor de legea grecească, compusă în totalitate de români dă acest rit.

10. Şcolile şi bisericile acestui rit se vor împărtăşi de toate foloasele ce se va acorda la acele de orice altă religie.

11. Ca şi pîn-acum, ei vor putea în viitor să administreze însuşi fundaţiile bisericilor şi a şcolilor lor.

12. Se va aşeza la Universitatea din Buda-Pesta o facultate teologică deosebită pentru dînşii.

13. Românii, după o notificaţie făcută mai-nainte (preliminară) şi o ordonanţă a guvernului, vor putea să se adune în fiecare an în sinoduri parţiale şi generale pentru trebile lor de biserică şi şcoale, supt priveghierea unui comisar a guvernului.

14. În comunităţile unde limba română este mai întinsă (peste celelalte), comanda Gardei naţionale se va face în româneşte.

15. Ei vor fi deopotrivă primiţi, ca şi ceilalţi cetăţeni, la toate dregătoriile statului şi trecutul nu va putea niciodată a forma o stavilă în această privinţă pentru nimeni.

16. Românii răsculaţi în contra Ungariei vor depune armele în doă săptămîni după conclusia şi suscrierea acestui tratat la cea mai aproape autoritate civilă sau militară.

17. Se va acorda de guvernul Ungariei o amnestie completă şi generală pentru toţi românii compromişi în toate aceste trecute evenimente, care vor împlini condiţia stipulată în articolul precedent.

18. Românii răsculaţi, după ce vor depune armele, vor jura asupra independinţii Ungariei; cine va face acest jurămînt doă săptămîni după închierea tratatului de împăciuire, sau care nu va depune armele pînă la termenul însemnat în art 16[a] va fi exclus din amnestie.

Este însă neapărat a adăoga întru ceea ce priveşte pe ţerani

I. Iobăgia şi toate dările feodale sunt rădicate în sensul legii cu totul, atît pentru ţeranii „curealişti[i]" cît şi pentru „hurubas[ii]".

II. Satele arse cu teritoriul lor care a fost al ţeranilor se va da acestora îndărăt ca să se poate aşeza fiecare în casa sa.

III. Contractele silite ce să pretinde că domnii pămîntului au smuls cu sila de la ţerani de la recoprinderea Transilvaniei, dacă fapta se va dovedi, să se declareze desfiinţate şi ca cînd nu s-ar făcut de loc.

(Text publicat de Cornelia Bodea în **„1848 la români"**, Bucureşti, 1982 II. p. 1097 şi urm.)

Cele cuprinse în *Proiectul de împăciuire* apar, în esenţă, şi în proiectul de lege cu privire la minorităţi, aprobat tot la Seghedin, la 28 iulie 1849, de către guvernul condus de Szemere Bertalan. Luarea de poziţie a guvernului maghiar în favorarea reconcilierii cu românii şi celelalte naţionalităţi a venit prea tîrziu şi din această cauză a rămas izolată, dar tot pe aceste principii şi drepturi (selective) se bazează şi legea naţionalităţilor din 1868, considerată de istoricii maghiari drept o cucerire unică a epocii şi respinsă de la bun început de către reprezentanţii minorităţilor, deşi aceasta nu oferea mai puţin decît diploma din 20 octombrie 1860 a Curţii vieneze. E adevărat că aceasta a restabilit autonomia constituţională a ţărilor şi ţinuturilor istorice ale Imperiului habsburgic, dar nu cu scopul de a „satisface" revendicările „naţionalităţilor, stărilor şi religiilor" sau pentru a recunoaşte românitatea din Transilvania ca naţiune cu drepturi egale cu celelalte naţiuni regnicolare", cum afirmă Stefania Mihăilescu (vezi *Transilvania în lupta de idei,* Silex, Buc. 1996, I. P. 16–17), ci, dimpotrivă, pentru a-şi reface statutul de dominaţie de

[i] denumire (în Transilvania) a iobagilor care trăim pe domenii (care aparţin aceleiaşi curii)

[ii] (în Trans.) iobagi care nu aveau locuinţe proprii

dinainte de revoluţia patruzecioptistă, întreruptă de unguri pentru o scurtă perioadă. Politicienii şi istoricii români din perioada postdualistă nu au învăţat aproape nimic din tragedia lui Avram Iancu. Că austriecii urmăreau restituirea dominaţiei lor în Transilvania şi alte provincii ale imperiului reiese tocmai din pactul pe care erau nevoiţi să-l încheie, în 1867, cu ungurii, în detrimentul celorlalte naţionalităţi, spulberînd iluziile pe care naţionalităţile nemaghiare le nutreau faţă de ei, de „împăratul" idealizat pînă la absurd. Că în acel context politic revendicările românilor cu privire la autonomia Ardealului şi a altor ţinuturi habsburgice constituiau doar o iluzie era un fapt destul de evident pentru intelectualitatea mai bine informată, căutînd o soluţie trainică a problemei naţionale. Din această grupare de gînditori făcea parte şi Ioan Slavici. Ei vedeau în pactul dualist „un rău inevitabil", recunoscîndu-i-se meritul că timp de o jumătate de secol a asigurat pacea şi progresul economic şi spiritual al popoarelor din centrul Europei.

2. Planurile lui Aurel Popovici, de exemplu, care vizau reformarea Austro–Ungariei, transformarea ei într-o monarhie federală îşi au punctul de plecare în adevărul că sub dominaţia unei naţiuni, într-un stat naţional, dar poliglot, e imposibilă asigurarea egalităţii în drepturi a tuturor grupurilor etnice, că modelul francez statnaţiune nu se poate aplica în Europa centrală şi de sud-est. Monarhia nu era o formaţiune statală potrivită pentru asigurarea egalităţii în drepturi a tuturor popoarelor conlocuitoare, deoarece, în ciuda caracterului ei bicefal, se manifesta ca un stat naţional, care, vrînd-nevrînd, tinde spre omogenizarea etniilor. De aici eforturile de a o transforma într-o formaţiune statală federală, în care accentul se pune nu pe ideea de *stat-naţional,* pe *naţiunea politică,* ci pe *naţiunea culturală*. Această teorie constituie esenţa ideologiei naţionale a lui Ioan Slavici, care evoluează de la zicala celebră „salvarea poporului să fie legea supremă", la ideea de unitate culturală, ca apoi să devină „robul şi victima unor idei fixe" (P. Marcea **Ioan Slavici**, Timişoara, 1978, p. 9), cum ar fi, bunăoară, obstinaţiile filogermane şi filohabsburgice, opunîndu-se, pînă la urmă, intrării României în primul război mondial pentru „întregirea" neamului alături de Antanta, fapt pentru care a fost ignorat, supus unui îndelungat şi nemilos dispreţ public, considerat „vînzător de neam", un fel de renegat, fenomen despre care am vorbit la începutul comunicării. Aceasta pentru că a fost un om de caracter, a spus adevărul, care, nu o dată, se izbea de orgoliul naţional al politicienilor români de dincolo de Carpaţi. Însuşi faptul că a îndrăznit să aibă opinii proprii, deosebite de cele oficiale, a fost un motiv pentru a fi acuzat de atingerea imaginii României.

Ioan Slavici a suferit mult din cauza decalajului dintre civilizaţie de tip germano–austriac şi împrejurările mizerabile din ţara balcanică. De aceea, el a dat prioritate nu „cauzei naţionale", ci „cauzei sociale, culturale". Avînd o stimă deosebită pentru civilizaţia germană, Slavici era convins să românii trebuie să se integreze în imperiul habsburgic şi nu în Regatul României pentru a avea şansa de a se ridica din mizeria în care zăceau, unde, ca şi lui Eminescu, „i se păreau toate putrede". În cartea *Închisorile mele* (Buc. 1921) mărturiseşte: „S-a mai întîmplat că unii dintre ţăranii veniţi de peste Carpaţi la Expoziţiune (expoziţia de la Bucureşti, din 1906 n.n.) mîhniţi de cele ce văzuseră, au făcut o plimbare prin satele de prin apropierea Bucureştilor. Ei s-au întors uluiţi, şi mai unul, mai altul dintre dînşii mi-a făcut imputarea că-n coloanele *Tribunei* din Sibiu şi-n ale celei din Arad i-am amăgit spunînd mereu că pentru toţi românii soarele la Bucureşti răsare. – Adevărul e – ziceau dînşii – că noi stăm în toate privinţele mai bine decît fraţii noştri din România" (p. 350–351). Acelaşi Slavici spunea după unirea tuturor românilor într-un singur stat: „Trăgînd pe ici, pe colo, cu urechea, m-am încredinţat... că nu sunt puţini cei ce susţin că în Basarabia, în Bucovina, în Ardeal, în Banat şi pe Crişuri starea românilor e mai bună decît în fostul regat român." Iar mai apoi: „Stau pe gînduri, mă uit în pregiurul meu şi nu-ndrăznesc să mă bucur de norocul cel mare, ba cîteodată jale adîncă mă cuprinde-n faţa temerii ca nu cumva mîne ori poimîne la Chişinău, la Cernăuţi, la Braşov, la Cluj, la Oradea-Mare, la Arad, la Timişoara, ba pînă chiar şi la Sibiu să fie cum e azi la Bucureşti. Pentru ca să mă pot bucura, ar trebui să văd petrecîndu-se-n România Mare faptele în vederea cărora am scris noi toţi cei ce am stăruit pentru refacerea moravurilor în România încă nu mare." (p. 520–521).

Concluzia lui Slavici sună în felul următor: „Sînt astăzi mai mult decît oricînd pătruns de sîmţământul că am luat asupra noastră o sarcină pe care nu sîntem în stare să o purtăm.” Iată de ce este considerat de toţi contemporanii săi un trădător. Goga scrie o poezie cu titlul *Un scriitor vîndut*. De cel mai mare diletantism dă dovadă G. Călinescu cînd crede că Slavici este un „înfeudat în filo-maghiarismul lui”. Riposta lui Slavici este: „Cei mai haini duşmani ai neamului românesc sînt cei ce îndeamnă să facem ce au făcut maghiarii şi să nu le lăsăm cea mai deplină libertate acelora dintre concetăţenii noştri care nu sînt români.”

Cei care vor citi nu numai nuvelele, romanul *Mara,* ci şi studiile istorice, sociale, tot ce a scris, şi a scris foarte mult şi cu o rară înţelepciune şi obiectivitate despre convieţuirea naţionalităţilor, despre necesitatea „schimbării la faţă a românilor”, îşi vor da seama că este nu numai cel mai mare prozator al românilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ci şi un gînditor, un politolog de talie europeană, ideile lui continuînd să fie extrem de actuale şi azi. „Grija faţă de naţionalităţi”, spune Slavici, este „prima îndatorire a unei naţii civilizate”.

Demni de umanismul primului mare scriitor şi gînditor al Ardealului putem fi numai dacă îi vom citi cărţile *Lumea prin care am trecut* şi *Închisorile mele*, tot ce a scris despre destinul românilor, cu intenţia de a-l înţelege. Românii din Ungaria de azi trebuie să ştie că despre trecutul lor scrierile lui Ioan Slavici oferă cele mai multe şi obiective informaţii, chiar dacă ele nu sînt, uneori, măgulitoare.

Gheorghe Santău

Colegiul Mocsáry Lajos

1. Împrejurările înfiinţării Colegiului Mocsáry Lajos

a) Asociaţia Maghiaro–Română (1945–1947)

Gîndul de a face cunoscută, românilor din Ungaria, istoria Colegiului maghiaro–român Mocsáry Lajos din Budapesta, de a scrie despre această instituţie, mă preocupă de mult timp. Totuşi, a fost nevoie să mi să atragă atenţia asupra acestei teme pentru a mă apuca de treabă, ca unul dintre cei care s-au folosit de beneficiile acestui aşezămînt în calitate de student pe acea vreme.

Înfiinţarea Colegiului Mocsáry Lajos din Budapesta este strîns legată de Asociaţia Maghiaro–Română, astfel se cuvine, dar este şi necesar să cunoaştem această asociaţie. S-a format în luna septembrie a anului 1945, deci abia la patru luni după terminarea celui deal doilea război mondial. Concomitent cu formarea Asociaţiei Maghiaro–Române din Ungaria, a luat fiinţă şi Asociaţia Româno–Maghiară din România.

Societatea maghiară şi cea română au întîmpinat cu mare bucurie formarea celor două asociaţii, iar personalităţile distinse ale celor două popoare, în frunte cu preşedintele Republicii Ungare Zoltán Tildy şi premierul României dr. Petru Groza, au oferit tot sprijinul celor două asociaţii, pentru a-şi putea desfăşura activitatea cu succes şi cu rezultate satisfăcătoare.[1]

Adunarea generală de constituire a asociaţiei s-a ţinut la 21 septembrie 1945, în aula Colegiului Györffy István din Budapesta. A prezidat istoricul Szekfü Gyula, au luat cuvîntul Gyöngyösi János, Szentgyörgyi Albert, Tamási Áron, Darvas József, Kosáry Domokos şi Kardos László.

La început asociaţia s-a putut sprijini doar pe munca însufleţită şi devotată a membrilor. Sarcina cea mai de seamă şi de urgenţă a fost pe de o parte, procurarea unui sediu şi organizarea adminis-

traţiei, iar pe de alta, expunerea şi dezbaterea problemei maghiaro–române, lămurirea marelui public prin anchete, publicaţii, prelegeri radiofonice. Secretarul general al asociaţiei, Balázs T. Béla a luat legătura, în decembrie 1945 la Bucureşti, cu diferite organe culturale române, invitînd patru savanţi români pentru o călătorie de studii de cîte un jumătate de an la Universitatea din Budapesta, cu sprijinul Ministerului Culturii din Ungaria, predînd totodată un valoros cadou de cărţi al Academiei Române, Asociaţiei Româno–Maghiare din Bucureşti şi altor instituţii culturale. La rîndul său, Radiodifuziunea Română a donat Radiodifuziunii Maghiare o colecţie completă de plăci cu muzică populară românească.[2]

În lunile următoare au urmat diferite programe, anchete, prelegeri ale asociaţiei. În luna februarie a anului 1946 a fost organizat un serial radiofonic, inaugurat de Kodály Zoltán, preşedintele asociaţiei, în cadrul căruia s-au ţinut prelegeri despre muzica şi literatura românească, trecînd apoi la prezentarea poeţilor şi scriitorilor mai de seamă: Eminescu, Creangă, Coşbuc şi alţii.

În primăvara lui 1946 s-a pornit o acţiune puternică în scopul obţinerii unui sediu autonom al asociaţiei. Ca rezultat, s-a ajuns la procurarea unei clădiri în cartierul de vile din jurul şoselei Andrássy, aproape de Piaţa Eroilor, la numărul 15 de pe strada Munkácsy. Clădirea fiind ruinată în timpul războiului, a fost nevoie să fie restaurată.[3] Despre această vilă se spunea pe atunci că anterior a fost proprietatea unui fabricant de zahăr.

La 25 octombrie 1946 asociaţia a organizat o serbare comemorativă cu ocazia împlinirii a 120 de ani de la naşterea lui Mocsáry Lajos. Participant la această serbare, preşedintele Republicii Tildy Zoltán în cuvîntarea sa de deschidere, printre altele, a spus următoarele: „... În lupta seculară, care a fost iniţiată şi aţîţată deseori din afară, e timpul să ne oprim. Să ne îndreptăm privirile unul spre altul, să sesizăm reciproc umanitatea celuilalt şi să ne strîngem mîna...", „Am convingerea că Asociaţia Maghiaro–Română cu această convingere îşi desfăşoară activitatea în interesul înţelegerii şi respectului celor două popoare şi naţiuni, pentru propăşirea activităţii comune....". După aceasta, Kosáry Domokos a ţinut o prelegere şi a luat cuvîntul Molnár Erik, Bognár József şi Szalai Sándor, elogiind

amintirea marelui pionier maghiar al colaborării dunărene.

La 11 decembrie 1946 adunarea generală a asociaţiei a ales noua conducere, Kodály Zoltán devenind din nou preşedinte, ca vicepreşedinţi fiind aleşi primarul Bognár József şi deputatul în parlament Farkas Mihály, iar ca secretar general Balázs T. Béla.

La 17 decembrie a susţinut program la Budapesta Constantin Silvestri, dirijorul Filarmonicii şi al Radiodifuziunii Române din Bucureşti, întreg venitul seratei fiind destinat pentru reconstruirea Colegiului maghiaro–român Mocsáry Lajos.

La 22 ianuarie 1947 asociaţia a organizat o serată românească, în serialul „Cultura mondială", în cadrul căreia Vargyas Lajos a ţinut o prelegere despre muzica românească, iar profesorul universitar dr. Gáldi László despre lirica românească modernă.

La 28 ianuarie s-a organizat o serată, la fel în folosul Colegiului Mocsáry, cu participarea cîntăreţilor de operă din Bucureşti Dora Massini şi Mihai Ştirbey.[4]

Între 29 aprilie şi 6 mai 1947 asociaţia a organizat, la Budapesta, Săptămîna Culturii Române. Cu această ocazie din România a sosit o delegaţie de 80 de persoane, în frunte cu premierul dr. Petru Groza şi scriitorul Mihail Sadoveanu, preşedintele Adunării Naţionale din România. Din delegaţie au făcut parte numeroase personalităţi de seamă ale vieţii artistice, ştiinţifice şi politice române. Evenimentul proeminent al acestei săptămîni a fost inaugurarea festivă, la 3 mai, a Colegiului maghiaro–român Mocsáry Lajos, cu participarea preşedintelui Republicii Tildy Zoltán şi a premierului dr. Petru Groza.

La concertul din aer liber, ţinut la 13 iulie în grădina colegiului, au participat cîntăreţii de operă Arta Florescu şi Mihai Ştirbey, la fel Cserfalvy Aliz şi alţi artişti maghiari cu renume.

La 30 iulie Kemény G. Gábor a ţinut prelegere, în aula colegiului, despre viaţa lui Mocsáry Lajos.

La 30 iulie Szegő Julia, profesoara Şcolii Superioare de Muzică din Cluj, a ţinut o prelegere ilustrată despre „Muzica populară maghiară şi română în Ardeal", în organizarea asociaţiei.[5]

Tot în vara anului 1947, asociaţia a organizat colectă pentru ajutorarea şi aşezarea la familii a 1500 de copii din România, în urma

secetei ce bîntuia pe acolo. Dintre aceşti copii unsprezece au fost aşezaţi la Colegiul Mocsáry din Budapesta. Dintre aceştia trei au fost orfani de război. Asociaţia a hotărît ca pe aceştia să-i adopte şi să-i crească în spiritul prieteniei maghiaro–române şi al colaborării dunărene.[6]

La invitaţia asociaţiei, la 12 august 1947 au sosit la colegiu nouă scriitori şi artişti români pentru timp de o lună, cu scopul de a face cunoştinţă cu poporul şi cultura maghiară. Grupul de artişti români, în frunte cu scriitorul Eugen Jebeleanu şi sculptorul Eugen Ciuca, s-a exprimat cu cea mai mare recunoştinţă despre rezultatele vizitei lor.

În octombrie 1947 a sosit la Budapesta, la invitaţia asociaţiei, un grup de opt artişti şi savanţi români într-o călătorie de studii pe un an, fiind aşezaţi la Colegiul Mocsáry.

Printre publicaţiile asociaţiei s-au găsit următoarele:

– *„Váradi Hídverés"* (Pionierii de la Oradea), a apărut în ianuarie 1946, s-a editat şi în limba română. Această publicaţie a cuprins convorbirile şi declaraţiile care au fost rostite la congresul comun al scriitorilor maghiari şi români din 1934 la Oradea.

– *„Moldvai mesék"* (Basme moldoveneşti) de Kovács Ágnes. A apărut în martie 1946.

– *„Eminescu válogatott versei"* (Poeziile alese ale lui Eminescu), ediţie maghiară, 1947.

– *„Mai román líra"* (Lirica română contemporană) 1947.

Iată, deci, pe scurt înfiinţarea şi activitatea Asociaţiei Maghiaro–Române.

b) ***Înfiinţarea Colegiului Mocsáry Lajos***

Deci, Colegiul maghiaro–român, numit după Mocsáry Lajos, oficial s-a înfiinţat la 3 mai 1947, cînd a fost inaugurat. Înfiinţarea se datorează Asociaţiei Maghiaro–Române, care s-a trudit mult pentru a realiza acest plan.

Colegiul s-a stabilit pe strada Munkácsy, la numărul 15, în cartierul VI al capitalei maghiare. Mobilierul colegiului a avut un caracter reprezentativ şi a fost instalat în aşa fel ca să fie potrivit, pe

lîngă studenţi, şi pentru primirea savanţilor, artiştilor şi politicienilor. Programul şi activitatea colegiului a ridicat acest institut la rangul de cel mai important factor al politicii externe maghiare.

Biblioteca maghiaro–română a colegiului a fost înfiinţată încă în toamna anului 1946, cuprinzînd cele mai de seamă opere ale literaturii şi ştiinţei române şi maghiare.[7]

În colegiu au muncit împreună tineri elevi şi studenţi, artişti, savanţi şi specialişti maghiari şi români, pentru rezolvarea problemelor comune ale celor două popoare. La început, numărul acestora a fost de 45, dintre care 18 au fost români din Ungaria.[8]

Întreţinerea colegiului a fost asigurată de o corporaţie protectoare, al cărei preşedinte a fost Tildy Zoltán, preşedintele Republicii Maghiare, iar ca participanţi au fost largile pături ale societăţii maghiare, în frunte cu membrii guvernului maghiar.

Ajutoare au fost primite şi din România, astfel premierul dr. Petru Groza a trimis colegiului trei vagoane de lemne pentru încălzit.

Colegiul Mocsáry, imediat după formare, s-a implicat în organizarea anului centenar de la 1848. Membrii săi, printr-o muncă de asalt de 5 luni, au renovat şi reconstituit castelul lui Mocsáry de la Andornak, din apropierea oraşului Eger. Tineretul colegiului, împreună cu Asociaţia Maghiaro–Română, s-a hotărît să realizeze un Loc de Întîlnire pentru artiştii şi savanţii popoarelor dunărene în acest castel al lui Mocsáry, care a fost marele apostol al colaborării popoarelor.[9]

2. Cine a fost Mocsáry Lajos?

a) ***Date personale***

Mocsáry Lajos nu şi-a scris autobiografia. În Memoriile sale politice, rămase fragmentar în ultimii ani ai vieţii sale, intenţionat a evitat toate referirile personale, biografice. În mod unic, doar în prefaţa cărţii sale intitulată *„Bilanţul sistemului treburilor comune"*, editată în anul 1902, ne-a rămas schiţa biografiei sale, de valoare literară, care înregistrează pentru vremurile de apoi, pentru posteritate modul cum a văzut atunci Mocsáry, la vîrsta sa de aproape

optzeci de ani, retrospectînd din pragul noului veac, toată viaţa sa de pînă atunci.[10]

Mocsáry s-a născut la 26 octombrie 1826 în localitatea Kurtány din apropierea oraşului Filakovo (Fülek) şi nu departe de oraşul Lucenec (Losonc), azi această localitate se găseşte în Slovacia. Cu trei generaţii mai tîrziu, la 8 ianuarie 1916, a decedat la Andornak (atunci comitatul Borşod, azi judeţul Heves) la vîrsta apropiată de nouăzeci de ani.[11] Andornak azi poartă denumirea de Andornaktálya, în urma unirii localităţilor Andornak şi Tálya.

*b) **Viaţa şi activitatea lui Mocsáry***

Mocsáry a fost un politician originar dintr-o familie nobilă cu proprietate mijlocie şi una din figurile proeminente maghiare ale politicii de independenţă din secolul al XIX-lea. Studiile universitare le-a făcut la Pesta. În timpul revoluţiei şi al luptei pentru libertate, din cauză de boală, s-a întreţinut în staţiunea balneară din Gräfenberg (Austria). În 1851 s-a căsătorit cu Ana Lux, văduva lui Wesselényi Miklós. După 1861 a revendicat, în calitate de reprezentant al aşa numitului „Felirati Párt", restabilirea legilor din 1848. În 1865 a luat atitudine împotriva încheierii compromisului cu imperiul habsburgic. La sfîrşitul anului 1874 a jucat un rol de seamă în înfiinţarea Partidului de Independenţă (Függetlenségi Párt); al cărui preşedinte a fost timp mai îndelungat. Mocsáry a fost adeptul uniunii personale a Ungariei cu Austria, totodată însă a fost adversarul afacerilor comune austro–ungare. A simpatizat cu năzuinţele federative ale cehilor şi polonezilor din Monarhie, considerînd necesară autonomia acestora din punct de vedere al independenţei maghiare.

S-a distins dintre contemporanii săi prin cinstita sa poziţie referitoare la problema naţionalităţilor. A reprezentat o echitabilă politică de naţionalitate, care – pe lîngă păstrarea unităţii de stat a Ungariei istorice – permitea considerabile concesiuni culturale, administrative şi de limbă pentru naţionalităţi. A revendicat punerea în aplicare a legii pentru naţionalităţi din 1868, s-a pronunţat împotriva politicii de maghiarizare a guvernului. După ce s-a izolat complet şi s-a confruntat cu partidul său, în 1888 a ajuns din nou în parlament, cu ajutorul Partidului Naţional Român şi al alegătorilor români din Caransebeş. Intoleranţa opiniei publice şovine însă l-a constrîns în 1892 (tocmai în anul Memorandumului românilor din Transilvania) să se retragă din viaţa politică. Numele lui a devenit simbolul împăciuirii cu naţionalităţile conlocuitoare.[12]

*c) **Luptătorul pentru drepturile naţionalităţilor***

Mocsáry a luat apărarea drepturilor de naţionalitate cu o îndrăzneală extraordinară. Naţionalităţile s-au îndreptat spre el cu încredere şi i-au fost recunoscătoare. Din rîndul propriului său popor a primit doar ură.

În tinereţe, Mocsáry pare a fi fost un om calm şi sensibil. Apoi a devenit convingător şi viguros. După mărturisirea sa, studiile le-a făcut în limba latină. Pedagog i-a fost Johann Zöllner din Slovacia. A vorbit bine germana.

De timpuriu a început să se îndrepte spre publicitate. Experienţele cîştigate l-au convins că problema naţionalităţilor trebuie rezolvată în spirit democratic şi şi-a dat seama că această problemă va deveni sarcina sa, ajungînd totodată la convingerea că egalitatea în drepturi a naţionalităţilor se poate înfăptui doar la nivelul autoguvernărilor judeţene.

Cu privire la proiectul legii pentru naţionalităţi din 1868, care era în curs de dezbatere, şi-a exprimat părerea că ar fi mulţumit dacă acesta ar conţine doar atît: cetăţenii ţării pot să se folosească în mod liber de limba lor maternă în administraţia publică şi în faţa legii. Dar legea de împăciuire din 1867 a asigurat un avantaj exclusiv limbii maghiare în Ungaria multinaţională. Mocsáry ar fi dorit ca folosirea liberă a fiecărei limbi să fie asigurată prin lege, fără prejudiciul administraţiei publice şi a jurisdicţiei, adică Ungaria să rămînă stat unitar. Deci, Mocsáry a dorit rezolvarea problemei naţionalităţilor în cadrul unui stat maghiar unitar şi independent. De altfel, el a propus ca în proiectul de lege în loc de „naţiune politică maghiară" să se spună „naţiunea politică a naţionalităţilor din Ungaria". După 1849 şi deputaţii români din parlamentul maghiar au

cerut ca în loc de „naţiune" să se folosească expresia de „stat", evident voind a împiedica ca cuvîntul „maghiar" să se refere şi la naţionalităţi.[13]

În cartea sa intitulată *„Program în tema naţionalităţii şi a naţionalităţilor"*, Mocsáry publică programul său de bază, compus din patru puncte:

– În Adunarea de Stat limba de consfătuire este: maghiara.

– La adunările de comitate (judeţene) se poate folosi oricare limbă cunoscută şi folosită în comitat.

– Limbile de guvernare şi de administraţie pot să fie toate limbile vorbite în patrie.

– Şcoli separate pentru toate naţionalităţile.[14]

Mocsáry s-a şi expus pentru principiile sale, astfel şi-a cîştigat mulţi duşmani, pierzîndu-şi funcţia din Partidul de Independenţă, la fel şi din circumscripţia sa electorală. Dar s-a consolat, fiindcă românii din circumscripţia Caransebeş l-au ales deputat al lor în anul 1888.

Mocsáry nu a protestat împotriva răspîndirii salutare şi naturale a limbii maghiare în învăţămînt, ci numai împotriva intervenţiei violente şi nelegiuite care se aplică. Această atitudine curajoasă, neasemuită, a îndemnat pe scriitorii şi redactorii popoarelor nemaghiare din ţară la cea mai sinceră recunoştinţă. Bunăoară, Iosif Vulcan, membrul de onoare al Asociaţiei Kisfaludy, în numărul din 8 mai al anului 1879 al revistei române pestane *Familia,* îl felicită pe Mocsáry într-un articol de fond, decorat cu imaginea lui Mocsáry. „Patriotismul lui Mocsáry – a scris atunci Vulcan – îmbrăţişează toate naţionalităţile din patrie."

Pentru Mocsáry, în primul rînd, a fost foarte importantă menţinerea integrităţii statului maghiar. Tocmai din acest motiv s-a străduit pentru convieţuirea paşnică cu naţionalităţile, prin respectarea drepturilor acestora credea a fi asigurată independenţa şi integritatea statului.

Prin scrisoarea adresată Partidului de Independenţă, la 16 decembrie 1907, îşi exprimă părerea că minciuna a demoralizat acest partid, anunţînd totodată şi ieşirea sa din partid.

Mocsáry a fost primul scriitor maghiar de specialitate, care – în

lucrările sale, editate prin anii cincizeci ai secolului trecut – a totalizat *caracteristicile sentimentului de naţionalitate,* identificate de el însuşi. „Sentimentul de naţionalitate – scrie – este o simţire instinctiv adîncă şi naturală. Viaţa adevărată a unui popor. În timp ce poporul trăieşte, sentimentul de naţionalitate îl are în sinea sa într-un fel inconştient. Dar, îndată ce în viaţa poporului se produce o însufleţire mai mare, îndată ce se deşteaptă dorul de propăşire ... imediat începe să crească ataşamentul faţă de naţionalitate. Susţinerea şi dezvoltarea acestui sentiment şi ataşament se consideră prima îndatorire. Fiindcă simte că aceasta îi dă putere, capacitate pentru marea muncă de propăşire."[15]

După părerea lui Mocsáry, fundamentul tuturor sentimentelor naţionale îl constituie instinctul natural, iar scopul acestuia este conservarea.[16]

Prin argumentare clară Mocsáry respinge teza pronunţată despre subjugarea altora. „Libertatea – accentuează (ca principiu de bază, care e în vigoare şi azi) – se poate obţine şi fără oprimarea şi înfrînarea necontenită a altora, ba chiar garanţia principală a libertăţii unor popoare este libertatea altor popoare, libertatea generală. Iar civilizaţia e în contradicţie cu cucerirea şi genocidul."[17]

Nu se poate aprecia îndeajuns faptul că Mocsáry este primul scriitor maghiar în ordine cronologică, care, în 1858, ajunge la recunoaşterea existenţei „naţiunilor din Ungaria". Recunoaşte că în Patria Maghiară este o naţiune maghiară, dar totodată există aici şi naţiune slovacă, sîrbă, croată şi română.[18]

Mocsáry a rămas singur în apărarea naţionalităţilor din Ungaria. Degeaba a accentuat că transformarea slovacilor, românilor, sîrbilor şi a celorlalte naţionalităţi din ţara noastră în maghiari o consideră imposibilă, iar strădania în acest scop o priveşte ca o iluzie deşartă, care nu se poate considera ca bază a unei politici serioase.[19]

Irina Blüh, în revista slovacă Historická Revue din Bratislava, în trecutul apropiat a spus: Mocsáry a fost un om cu convingere fermă şi apărătorul naţionalităţilor, care a atras atenţia asupra acelor contradicţii, minciuni şi asupra acelor contururi ale viitorului, despre care conducătorii de atunci ai politicii maghiare nu au vrut nici să audă.

Totuşi, şi după 1918 naţionalităţile au fost excluse din procesul de realizare a constituţiei şi a noii ordini de stat. În noua constituţie nici nu au figurat drepturile naţionalităţilor, deşi ar fi trebuit incluse prescripţiile Ligii Naţiunilor cu privire la protecţia acestor drepturi.

3. Viaţa în colegiu

a) Locatarii colegiului

La înfiinţarea colegiului numărul locatarilor a fost de 45, dintre care 18 români din Ungaria. Acest efectiv apoi s-a ridicat. În colegiu s-au găsit tineri maghiari, români şi cîţiva sîrbi din comunele româneşti din ţară.

Lista românilor (după alfabet):

1. Alexandru Ardelean (Apateu): liceu, fac. de drept, diplomat.
2. Elena Ardelean (Bătania): şc. ped., profesoară (Chitighaz, Aletea).
3. Gheorghe Berbecar (Aletea); politehnică, inginer (Budapesta).
4. Aurel Bodîrca (Cenad): litere, decedat în 1948.
5. Ioan Bogdan (România): politehnică, inginer.
6. Lucia Borza (Chitighaz): litere, profesoară (Giula). (Scurt timp)
7. Aurelia Chişu (Cenad): şc. ped.
8. Paraschiva Fărcaş (Bătania): şc. ped., profesoară (Chitighaz).
9. Maria Gros (Chitighaz): şc. ped. (a stat scurt timp în cămin).
10. Ludmila Grunciti (Bătania): şc. ped.
11. Sidonia Lazăr (Bătania): şc. ped., prof. muzică (Debreţin).
12. Octavian Miscuţia (Chitighaz): veterinar (Gádoros), decedat.
13. Petru Popuţa (Aletea): prof. de matemat. (Giula şi Budapesta).
14. Hortensia Rus (Cenad): şc. ped., prof. şi direct. (Chitighaz)
15. Stela Rus (Cenad): şc. ped., măritată în România
16. Gheorghe Santău (Chitighaz): drept, profesor (Giula).
17. Olga Soldan (Bătania): şc. ped., prof. şi direct. (Chitighaz) Canada
18. Maria Taga (Săcal): şc. ped.

Aceşti români după origine:

– Bătania:	5
– Cenad:	4
– Chitighaz:	4
– Aletea:	2
– Apateu:	1
– Săcal:	1
– România:	1
	18

Lista maghiarilor:

1. Foris ... (România): politehnică.
2. Jakab György (Cluj): politehnică, inginer (Bp.)
3. Kovács Imre (România)
4. Kozma István (România): drept.
5. Lakatos Nándor: violonist.
6. Lengyel Rezső (România)
7. Makkay László (România): drept.
8. Márton Zoltán (România): pictor
9. Nagy Lajos (România): politehnică.
10. Sasi Erzsébet: şc. ped.
11. Sipos Boldizsár (România)
12. Sipos János (România): drept.
13. Varga Sándor (România): grafică.
14. Veress Péter (România): fac. comercială, fost ministru comerţului.

Orfani de război din România:

1. Ilia Olaru (5 ani)
2. Constantin Olaru (7)
3. Dumitru Ţapuc (11)

Oaspeţi (sosiţi pe un an din România, în oct. 1947):

1. Adrian Antonescu: inginer chimist.
2. Ilie Barbu: inginer chimist.
3. Maria Cardaş: pianistă.
4. Marius Giura: violonist.

5. dr. Paul Iacobini: medic (cu soţia).
6. Hilda Jerea: compozitoare.
7. Aurel Pop: pictor.

Directorul Colegiului Mocsáry, în anul şcolar 1947–1948 a fost Balázs T. Béla, care totodată a fost şi secretarul general al Asociaţiei Maghiaro–Române. Cînd m-am prezentat la el, în toamna lui 1947, recent reîntors de la Cluj, am fost admis imediat, fără nici o obiecţie.

Balázs T. Béla a fost un bărbat bolnăvicios, după cîţiva ani a şi decedat. A fost un om optimist, a crezut în tot ceea ce făcea. Optimismul său ducea pînă la naivitate. Pe la începutul lui 1948, în cadrul unui seminar ţinut la colegiu, a afirmat că motivul pentru care scriitorii nu mai produc opere literare constă în faptul că s-a realizat tot ce s-a dorit în viaţa socială şi economică a ţării, clasa muncitoare şi-a ajuns scopul. Mulţi dintre noi şi-au dat seama că motivul este cu totul altul.

Întreţinerea la colegiu era gratuită.

*b) **Activitatea în colegiu***

Locatarii colegiului – pe lîngă studiile lor şcolare, universitare – au participat în mod sistematic la anumite ocupaţii în cadrul colegiului, printre care cele mai de seamă a fost prelegerile unor profesori universitari despre literatura română, istoria relaţiilor ungaro–române şi multe alte probleme actuale ale vieţii publice. Bineînţeles ni s-au ţinut şi seminarii politice despre marxism şi orînduirea socialistă.

Colegiul a dispus de o bibliotecă maghiaro–română apreciabilă şi de reviste din ambele ţări. După sosirea mea la colegiu, eu am devenit bibliotecarul.

După restabilirea castelului lui Mocsáry din Andornak, ni s-a organizat o excursie cu autocar marfar, cunoscînd astfel şi regiunea din jurul oraşului Eger.

Colegiul maghiaro–român Mocsáry Lajos, credincios spiritului său, s-a încadrat în munca anului centenar 1848. La serbările din

martie 1948, cenădanul Aurel Bodîrca şi eu am fost solicitaţi să facem serviciu pe lîngă delegaţia guvernamentală română sosită la Budapesta pentru participare la serbările centenare. Tot noi doi am tradus în limba maghiară discursul conducătorului delegaţiei române, care s-a ţinut în parlament, şi am fost prezenţi la toate evenimentele, la care a participat delegaţia română.

4. Trecerea la Colegiul Nicolae Bălcescu

După prima parte a activităţii sale, caracterizată prin acte reprezentative, Asociaţia Maghiaro–Română s-a apucat de adîncirea şi lărgirea muncii de toate zilele, printre care a figurat prietenia maghiaro–română. Asociaţia a cultivat şi pe mai departe relaţiile culturii maghiare şi române, dar în planul său de muncă au primit un loc de frunte şi relaţiile dintre muncitorimea maghiară şi română. În acest scop s-a hotărît să se înfiinţeze un colegiu muncitoresc maghiaro–român, pentru întărirea legăturilor de specialitate ale muncitorimii celor două ţări.

Acest colegiu muncitoresc, avînd ca scop cultivarea relaţiilor cu muncitorimea popoarelor învecinate, a primit loc în imobilul fostei Fundaţii Gojdu, şi a primit numele lui Nicolae Bălcescu.[20]

Astfel, în primăvara anului 1948, tineretul maghiar şi român al Colegiului Mocsáry, în bună parte, s-a mutat în Colegiul Nicolae Bălcescu de pe strada Király. La acest colegiu au fost admişi încă următorii tineri:

1. Alexandru Chiorean (România): politehnică.
2. Emil Habalic (Bătania, sîrb).
3. Gheorghe Hoţopan (Micherechi): a devenit profesor. E decedat.
4. Ioan Hoţopan (Micherechi): meserie.
5. József Maróthy (Giula): drept.
6. Veturia Olah (Bedeu): şc. ped.
7. Petru Otlăcan (Chitighaz): meserie.
8. Petru Pantea (Giula): politehnică, inginer. Admis în 1949.
9. Gheorghe Radnóti (Roxin): contabil.
10. Cornel Roşu (Bătania): elev.

11. Gheorghe Roxin (Micherechi): elev.
12. Mihai Roxin (Micherechi): elev.
13. Dumitru Suciu (Cenad): elev.
14. Petru Tărian (Chitighaz): medicină. Azi medic la Szolnok.

Au fost locatarii Colegiului Bălcescu încă, pe timp mai scurt sau mai lung.

– Gheorghe Nădăban (Giula): politehnică şi secretar al Uniunii Românilor din Ungaria. Azi trăieşte în Canada.

– Gheorghe Cohan (Giula): pictor. Mai tîrziu posesor al premiului Kossuth, decedat în 1966. Mormîntul său se găseşte în cimitirul român din Giula, oraşul mare românesc.

– Gheorghe Otlăcan (Chitighaz): politehnică, s-a făcut inginer. Azi trăieşte la Paris.

Îmi mai amintesc de cîţiva, care probabil au stat doar puţin în colegiu: pictorul Keszi András şi tînărul Borşa (din Bedeu sau Pocei). Poate au mai fost şi alţii, pe care nu-i cunosc, sau nu îmi aduc aminte de ei.

Timpul petrecut la Colegiul Mocsáry şi Bălcescu ne-a oferit multe satisfacţii tuturora. Întreţinerea a fost gratuită. Între tinerii români şi maghiari s-a format o prietenie şi o convieţuire care promitea o deschidere pentru viitor, şi care putea fi caracterizată, în majoritatea cazurilor, ca sinceră.

Dacă nu ar fi existat Colegiul Mocsáry şi Bălcescu, cei mai mulţi tineri români din Ungaria nu s-ar fi putut cunoaşte reciproc în măsura în care s-a întîmplat aceasta. Tinerii români din comunele bihorene, bichişene şi cenădene cunoscîndu-se şi-au dat seama prin ce se aseamănă, care sînt asemănările şi deosebirile de limbă, de obiceiuri, de năzuinţe dintre ei.

Deci, s-a părut că românii şi ungurii vor putea trăi în pace pe viitor şi se vor putea elimina obstacolele de împăciuire dintre aceste două naţionalităţi. Dar ştim că au urmat ani grei pentru mulţi din această ţară. Multe formalităţi, contrare ordinii valorilor adevărate, nu au favorizat nici pe românii din Ungaria. Dar despre această temă eventual cu o altă ocazie.

NOTE

1. Magyar–Román Társaság – Asociaţia Maghiaro–Română, Budapesta, 1947, p. 2.
2. Idem, p. 3.
3. Idem, p. 4
4. Idem, p. 7.
5. Idem, p. 8.
6. Idem, p. 9.
7. Idem, p. 15.
8. Idem, p. 16.
9. Idem, p. 16–17.
10. Kemény G. Gábor: *Mocsáry Lajos (1826–1916) – Imaginea vieţii şi carierei* – Budapesta, 1977, p. 3.
11. Idem, p. 5–6.
12. Franz Hamm, *Un „corb alb" Mocsáry Lajos*, Revista Barátság, 15 octombrie 1996, p. 1448.
13. Idem, p. 1445–1446.
14. Idem, p. 1446.
15. Mocsáry Lajos, *Válogatott Irásai*, Budapest, 1958, Bibliotheca, p. 24.
16. Mocsáry Lajos, *Nemzetiség*, Pesta, 1858, p. 80–81.
17. Idem, p. 87–88.
18. Idem, p. 41–42.
19. E. Fehér Pál, *Močári şi Mocsáry,* Népszabadság, 19 aprilie 1996, p. 13.
20. Magyar–Román Társaság – Asociaţia Maghiaro–Română, Budapesta, 1947, p. 21.

Mihaela Bucin

Etic şi estetic în filozofia populară

Datorită sincretismului caracteristic societăţilor „prealfabetice", cum le numea Mircea Eliade, toţi acei cercetători care s-au ocupat cu categorizarea faptelor de folclor au observat că o delimitare a speciilor şi, în unele cazuri, chiar a genurilor folclorice literare, este needificatoare. Acest lucru este evident şi în cazul definirii proverbului. Folcloristul Voight Vilmos subliniază în studiul său „*A mondák műfaji osztályozásának kérdéséhez*", că fiecare creaţie folclorică trebuie abordată în afara categoriilor literare de referinţă şi studiată ca un caz aparte.

Genurile folclorice se diferenţiază în general din trei puncte de vedere: poetic, tematic şi de atitudine. În cazul proverbului este necesară luarea în evidenţă a unui nou punct de vedere, a celui pragmatic, după care o specie este activă sau pasivă, în funcţie de rolul pe care mesajul îl are în cadrul actului comunicării. Roger D. Abrahams consideră proverbul ca făcînd parte dintre genurile active, cu rol important în comunicarea dintre indivizi. Astfel, dacă genul fictiv (basmul, legenda) prezintă fapte deja întîmplate, genul ludic (ghicitoare, cimilitura) are în vedere prezentul, proverbul are funcţia orientată spre viitor. Pe de altă parte, proverbul nu este o specie de sine-stătătoare. El face parte dintr-un discurs folcloric sau cult, cu intenţie pragmatică sau retorică.

În „*Retorica folclorului*", Gheorghe Vrabie consideră proverbul şi zicala ca un discurs poetic sentenţios sau gnomic, şi îl analizează stilistic alături de categoriile lirice ale folclorului românesc. Autorul studiului ajunge la concluzia că proverbul este un microcontext *in prezentia*, ca faţetă a altui macrocontext *in absentia*, adică „un corolar la o experienţă de viaţă trăită sau care ar putea avea loc".

Toate creaţiile folclorice au un strat principal, universal şi conţin teme şi motive de circulaţie universală. Aici se poate aminti simbolistica cifrei trei în basme, caracterul asociativ al imaginii în ghicitori, tehnicile de memorare ale şabloanelor estetice în balade, deci universalitatea atît a unor părţi de conţinut cît şi a unor structuri formale.

Substratul comun proverbelor popoarelor este cel al filozofiei şi al înţelepciunii pragmatice populare, peste care este aşezat stratul specificului etnic, fiecare formulare paremiologică fiind proprie unui popor, unui spaţiu geografic. De aceea, deseori, deşi au fond comun, proverbele nu sînt traductibile, ci au variante specifice unui popor, unei limbi.

Vöő István în „*Dicţionar de proverbe român–maghiar*" (Bucureşti, 1978), caută corespondentul proverbelor româneşti în limba maghiară, şi dă o definiţie a acestui corespondent: „termenul de corespondent nu înseamnă, în cazul de faţă, o traducere *ad litteram*, ci un echivalent atît pe planul conţinutului cît şi pe plan stilistic". Dacă proverbul românesc micherechean, din culegerea lui Alexandru Hoţopan „Cine sapă groapa altuie, pică el în ie", are corespondentul maghiar „Aki másnak vermet ás, maga esik bele", se poate deduce că unul din proverbe este o traducere, sau că ambele au preluat un al treilea, dintr-o cultură de prestigiu, apropiată din anumite puncte de vedere. Proverbul „Face din ţînţar harmăsar", are varianta maghiară „A szúnyogból is elefántot csinál". Deşi imaginea din proverbul maghiar e mai frapantă, ea pierde efectul pe care îl creează în română rima *ţînţar/harmăsar*, ca să nu mai vorbim de faptul că „harmăsarul" este mai uşor de reperat în spaţiul geolingvistic în care ne aflăm, decît elefantul.

În alte cazuri, mesajul de bază este formulat prin propoziţii total diferite ca structură. De exemplu: „Cine intră-n horă, trebuie să joace" şi „Aki feltette a kalapot, köszönjön".

Problemele de traducere a proverbelor şi zicalelor sînt deosebite, fiindcă trebuie evitată traducerea calchiată, mai ales atunci cînd mesajul este particular, legat de un cod cultural restrîns. Sînt zicale care sînt înţelese la nivel de comunitate lingvistică de ordinul *popor*, ca de exemplu: „la paştile (vara) cailor", „e mînă largă", dar sînt zicale care sînt folosite de grupuri mult mai restrînse, în funcţie de un spaţiu geografic sau chiar administrativ. În cazul în care o localitate românească e „închisă" izolată lingvistic, iar exogamia e accidentală, zicalele create în acest tip de comunitate rămîn locale, folosite şi înţelese numai de membrii colectivităţii respective. Aceste zicale sînt de cele mai multe ori concluzia unei povestiri de cele

mai multe ori contemporană, realistă, ieşită din comun mai ales prin trăsătura caracteristică a eroului principal. Zicala include de obicei numele propriu al eroului, care este folosit în locul unei însuşiri: zgîrcenie, prostie, inteligenţă, nechibzuinţă, laşitate. Din această categorie a zicalelor locale face parte zicala chitighăzeană: „A dat o roată ca Gîrbu la Cănada" sau cea micherecheană: „Amu poci heverli ca Tinga...".

Întorcîndu-ne la problemele legate de specia folclorică a proverbului, observăm că titlul generic de „proverb" denumeşte livresc o categorie eterogenă, a cărei origine, circulaţie, răspîndire nu sînt încă elucidate. Termenul latin *proverbium* a fost propus de finlandezul Kuusi Matti pentru a denumi toate speciile cu valoare paremiologică. În limba română, termenul se generalizează odată cu apariţia culegerii alcătuită de A. Zane, între 1895–1912. Colecţia cuprinde în zece volume *„Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia. Proverbe, zicători, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme şi cimilituri*".

Ioan Pop şi Pavel Ruxăndoiu denumesc categoria în discuţie „literatură orală aforistică", cu specificarea că terminologia autohtonă ca şi cea internaţională, e variată: vorbe din bătrîni, vorbe adînci, cuvinte din bătrîni „vorba ăluia" vorba-aceea, vorbe proaste.

La sfîrşitul secolului al 18-lea, francezul J. P. Leroux consideră că proverbele au apărut ca urmare a setei de cunoaştere a omului: „... aceste cunoştinţe odată cucerite, s-au format judecăţi prin care s-au stabilit principii pentru ştiinţă şi pentru societate...". Vechimea proverbului este imemorială. Datorită universalităţii provenite tocmai din originea sa, acelaşi proverb, sau variante ale sale, a fost folosit în epoci diferite, de persoane diferite, fără legătură între ele, fără să folosească acelaşi cod lingvistic. Comune au fost însă împrejurările, starea de lucruri asemănătoare.

În *Revista de etnografie şi folclor* (1/1995), Al. Dobre analizează un proverb, singurul detectat în *Codex Sturzanus*, un codice religios de la sfîrşitul secolului al 16-lea: „Nu vede ştercul în ochiul altuia, ce vedzi bârna den ochiul tău". Autorul specifică faptul că acest proverb face parte dintr-un corpus de texte care au fost denumite „Cugetări în ora morţii". Autorul culegerii a fost, probabil, un călugăr

copist dintr-un sat din nordul Hunedoarei, iar în cuprinsul ei se găsesc atît traduceri cît şi creaţii originale.

Putem trage concluzia că un anumit tip de proverb a circulat pe arii întinse pe calea manuscriselor bisericeşti, reproduse unul după altul. Deşi acest fapt pare să nege propagarea folclorului aforistic pe cale orală, este vorba de fapt de un act echivalent cu culegerea de folclor. Este interesantă măsura în care acest manuscris bisericesc a introdus sau a repus în circulaţie acest proverb cunoscut şi folosit cu variante specifice fiecărei arii româneşti: „Nu vede ştercul din ochiul altuia, ce vedzi bârna den ochiul tău". *Şterc* este format din cuvîntul latin *stercus* şi înseamnă aşchie de lemn. Repetat probabil la multe înmormîntări şi cu alte ocazii, proverbul a fost preluat de mediile folclorice şi transformat după legile specifice tradiţiei orale. De aici, proverbul străbate două căi, una scrisă şi una orală, fără a ne mai putea pronunţa exact dacă provenienţa sa este folclorică sau livrescă. În *Codex Sturzanus* proverbul a fost preluat din Biblie, unde, în *Evanghelia după Matei,* apare: „De ce vezi paiul din ochiul fratelui tău şi bîrna din ochiul tău nu o bagi în seamă?". Desigur, toate întrebuinţările livreşti, cărturăreşti de mai tîrziu în limba română, pot fi considerate de provenienţă biblică. În 1845, proverbul apare, cu explicata aferantă, la Iordache Golescu, în *„Povăţuiri pentru buna cuviinţă".* Apare în *„Povestea vorbii"* a lui Anton Pann şi în toate culegerile de proverbe: Hinţescu, Zanne Tocilescu.

Desigur, proverbul este cunoscut şi de românii din Ungaria. Apare şi în colecţia *„Proverbe şi zicători din Micherechi*", întocmită de Alexandru Hoţopan, la cuvîntul – titlu *bîrnă: „Nu vede grinda-n uăchii lui, numai paiu-n uăchii altuie*."

Termenul *şterc*, folosit în urmă cu patru secole, a fost înlocuit cu una din variantele: *Grindă, goz, gunoi.*

Paremiologul Gabriel consemnează existenţa variantelor proverbului în aromână, franceză, italiană, spaniolă, portugheză. În limba latină, proverbul are mai multe variante, dintre care una, „In alio peduclum (vides), in te ricinum non vides", face parte din lucrarea *Satyricon*. (Autorul acesteia a fost Petronius, mort în anul 66, favorit al împăratului Nero şi numit *arbiter elegantie*). Deoarece Evanghelia după Matei a fost localizată în timp în secolul al 2-lea, rezul-

tă că proverbul circula înainte de alcătuirea Noului Testament. Acest lucru aruncă o lumină nouă asupra originii, circulaţiei, pătrunderii şi răspîndirii proverbului în diferite limbi ale Europei.

În lucrarea *Folclorul în Vechiul Testament,* George Frazer arăta că scrierile sfinte, Scripturile tuturor popoarelor se bazează pe credinţe şi tradiţii folclorice. Deci e posibil ca şi proverbul de mare circulaţie pe care îl discutăm poate fi de sorginte folclorică, orală, tradiţională şi universală, iar Biblia n-a făcut altceva decît să-l conserve şi să-l redea mediului care l-a creat.

În limba maghiară proverbul are forma „Más szemében a szálkát is meglátja, magáéba a gerendát sem". Atît în română cît şi în maghiară, proverbele apar în cărţile populare, în basme, în folclorul oral, în culegerile de folclor cît şi în literatura cultă. După cum am subliniat, proverbul nu este o categorie independentă ci apare ca o întărire sau o contrazicere a unei situaţii, a unui fapt, a unei atitudini.

Proverbele pot fi, în funcţie de contextul în care sînt folosite, indici culturali, etnici, istorici, şi pot purta în conţinutul lor astfel de indici nu au o funcţie intenţională în comunicare, ci sînt purtători de date decodificabile la o analiză expresă. Uneori, această analiză nu este în totalitate posibilă. În cazul zicalei micherechene: „Gîndeşti că-i Bucur", care se spune despre un om prost îmbrăcat, numele propriu Bucur poate deveni un indice istoric important, în cazul în care poate deveni cunoscută povestea genezei acestei zicale. (Se pare că acest Bucur nu era un autohton, ci, în secolul trecut colinda uliţele satului purtînd într-o desagă cărţi ortodoxe, pe care încerca să le răspîndească; date despre el se pot găsi în lucrarea Rodicăi Colta, din prezentul volum.)

În zicala „Nu-i prinde capul ca hîrbana", cuvîntul *hîrbană* este un indice lingvistic specific comunităţii micherechene. Acest indice lingvistic intră în ocurenţă cu un al doilea, întîlnit în proverbul „Capul îi mare şi gol ca o ludaie". În explicaţiile aflate în colecţia întocmită de Alexandru Hoţopan, cei doi indici lingvistici se află în relaţie de sinonimie parţială, fapt detectabil şi cu ajutorul traducerii în limba maghiară. Cuvintele *hîrbană* şi *ludaie* sînt traduse ambele prin maghiarul *tök*. Dar primul termen are sensul de *bostan,* dovleac pentru

alimentaţia animalelor (cuvîntul provine din *hîrb*, element de origine bulgară, care înseamnă *ciob, vas fără valoare;* din coaja unor specii de dovleci, pin uscare , se confecţionau vase de uz casnic), iar al doilea înseamnă *dovleac de copt,* comestibil.

Proverbul poate conţine indici lexicali, oglindind nivelul de calitate şi cantitate al limbii unei comunităţi, ca în cazurile: „Umblă cu capul în sus", în care cuvîntul subliniat reprezintă o parte a corpului omenesc, simbol, aici, al mîndriei. În construcţia: „Uomu-i capu căşii, muiere-i grumazu", cuvîntul subliniat are sensul de *conducător*, paralelismul are la bază o subtilă figură retorică, provenită din ambiguitatea creată prin contopirea sensului denotativ şi al celui conotativ al cuvîntului *cap*.

Tot aici putem adăuga expresia „Fie al tău capătul cel lung" în care cuvîntul subliniat a pierdut legătura de sens cu *cap,* deşi la origine are pluralul *capete.*

Dacă indicii din proverbe nu sînt decodaţi în mod corespunzător, adică după aceeaşi metodă după care au fost concepuţi, sensul mesajului este alterat, poate fi greşit înţeles. Acest lucru s-a întîmplat cu proverbul „Ai carte, ai parte", nelipsit din manualele şcolare şi din decoraţiile educative de pe pereţii şcolilor. *Proverbul* e cunoscut în toate limbile neolatine, cu diferenţa că indicele *carte* este înlocuit cu termenul *artă*. În varianta franceză extrasă din culegerea Vibraye, „*Trésor des proverbes francais anciens et modernes*" (Paris, 1934), proverbul este: „Qui art a, partout part a".

În limba română întîlnim două proverbe, al căror sens a devenit cu timpul acelaşi, deşi la origine aveau sensuri diferite. Primul este: „Omul care ştie carte de toate are parte". Expresia „a şti carte" înseamnă în limba română: „a fi învăţat, a avea şcoală, a şti să scrie şi să citească". „A şti carte" nu este sinonim cu „a avea carte". Şi în culegerea de proverbe din Micherechi, la cuvîntul-titlu *carte* avem exemplul: „Ai carte, ai parte,/ N-ai carte, n-ai parte", cu explicaţia „Numai acela izbuteşte în viaţă, care învaţă". Traducerea în limba maghiară este improprie: „Van könyved, nincs részed". În dicţionarul deja citat, Vöő István apelează la un proverb maghiar, din care rezultă că şi el consideră, în acest caz, cuvîntul *carte* sinonim cu *învăţătură:* „Tudomány a szegénynek is palotát rak". De fapt,

semnificaţia cunoscutului proverb este alta. *Carte* este în limba română un cuvînt polisemantic, care poate însemna:

- scriere tipărită, legată în volum,
- învăţătură, ştiinţă, cultură,
- bucată de carton, cu însemnări (carte poştală, carte de vizită)
- fiecare dintre cele 32 sau 52 de jetoane întrebuinţate la jocul de noroc.

În afară de aceste sensuri actuale, cuvîntul are şi trei sensuri învechite:

- scrisoare,
- act oficial, document, dovadă, diplomă,
- hotărîre, sentinţă judecătorească (carte de judecată).

Înţelesul iniţial al proverbului „Ai carte, ai parte" pare a fi cel menţionat de Gabriel Gheorghe, prin decodarea cuvîntul *carte* ca „hotărîre judecătorească", cu explicaţia: „În caz de litigiu, în faţa instanţelor judiciare, fac autoritate înscrisurile".

Înţelepciunea populară nu a conservat roadele experienţei umane în formule seci. Dacă limbajul filozofiei se apropie de limbajul de grad zero al ştiinţei, limbajul înţelepciunii populare e alcătuit din creaţii expresive, bazate pe metafore, alegorii, simboluri. Proverbele întrunesc în măsuri diferite calităţile mesajului literar. În proverbele micherechene: „Îi frig d-o-ngheţat şi coarnele la cai" şi „Îi frig d-o-ngheţat şi viţălu-n vacă", nu sînt deosebiri de esenţă, dar din punct de vedere estetic ele se află pe trepte valorice diferite. Folosirea spontană a unei anumite variante, poate fi determinată de mai mulţi factori, dintre care:

- atitudinea, atenţia sau memoria vorbitorului,
- necesitatea de adaptare la context,
- originea diferită a proverbelor sau creaţia lor prin analogie.

Deci, după cum consideră Gheorghe Vrabie, pe lîngă tradiţia modelului folcloric intervine şi factorul hotărîtor al mediului social şi al mediului lingvistic.

Indiferent de gradul de expresivitate, limbajul proverbelor are o funcţie proprie, dar nu cu caracter emotiv, ca în creaţiile lirice. Folosind un termen introdus de Roman Jakobson în lingvistica structuralistă, limbajul proverbelor este factic.

Formal, deseori proverbul este construit pe o singură propoziţie, predicatul are formă impersonală şi stă în poziţie iniţială. Acest fel de exprimare este specifică proverbelor şi zicalelor: „S-ascaldă-n bunuri", „Să ţîpă ca bou-n jug", „S-o băgat în gura satului", „Îi arde pămîntul su picioare".

Atunci cînd proverbul este o concluzie definitivă, verbul e folosit la perfectul compus, tocmai pentru a sublinia o stare încheiată, asupra căreia nu se mai poate reveni: „Aşa i-o fost rînduită", „S-o sculat cu fundu-n sus", „O murit dă sete lîngă fîntînă".

Cînd proverbul are înţeles de îndemn, de lozincă, verbul e folosit la modul conjunctiv, cu înţeles de imperativ: „Să fugi de omul însemnat". În general, românii din Ungaria folosesc în proverbele de acest tip, imperativul indicativ: „Fă bine -aşteaptă rău", „Atîta tendinde cît te-ajunje buhaiu", „Dă-i în cap, şi nu ştiopeze".

O altă caracteristică structurală a proverbului este elipsa parţială sau totală a predicatului, lucru care face inconfundabil stilul paremiologic. Elipsa predicatului apare la nivelul proverbului-frază, a alcătuit din două principale juxtapuse, în care întîlnim fie simetria, fie antiteza: „Cît în car, cît în căruţă", „Casa-n spate, masa-n pîntece", „Nici la mama, mai dăparte", „Dînt-o leacă, o leacă".

Alte formulări simetrice specifice sînt bazate pe coordonarea adversativă introdusă prin: *dar, ci, însă, ba,* iar ca specifice graiului crişean: *numa,* şi: „Cine cere, nu ptere/numa hulă bună nu-i mere", „Ficioru să spurcă-n clop şi tot ficior rămîne".

Din punct de vedere semantic, o importantă grupă a proverbelor are la bază o subordonată subiectivă, care precede principala. Subiectiva este introdusă prin pronumele ralativ *cine*, cu sens impersonal: „Cine, la ce işcoală umblă, aciie învaţă", „Cine leagă bine, şi dezleagă bine", „Cine lucră mult, n-are vreme şi coate".

Printre caracteristicile stilistice care fac din proverb o specie literară menţionăm armonia sunetelor, eufonia, rima. Deşi nu putem vorbi de o estetică absolut specifică proverbului, această categorie folclorică prezintă toate caracteristicile pentru a putea fi studiată ca şi creaţie literară: „Crăciunu-i ciul şi sătul,/ Paştile-s mîndre şi flămînde", „Cum traje dă sus/ Aşa mere pă fus", „Să gată sara patului/ Nu zuua satului", „Gîrdăneasa nu-i acasă,/ Gîrdan sare pesta casă".

Dintre figurile retorice care transmit optim mesajul proverbelor, remarcăm comparaţia cu doi termeni cunoscuţi: „Tăt una-i, ca cici", „Îi dă grabă, ca lui Kroll", „Îi cu poară, ca iapa Bircului", „Îi cu politică, ca viţaua Ciochii".

Graiul local îşi pune amprenta prin folosirea verbului „gîndeşti", cu înţeles impersonal: „Gîndeşti că-i crescut întră porci", „Gîndeşti că nu-i la rînd", „Gîndeşti că şi-o făcut dracu bal".

La nivelul lexicului se observă cu uşurinţă influenţa limbii maghiare dar modul în care a funcţionat trecerea proverbelor dintr-o limbă în alta, nu se mai poate verifica fără speculaţii. În proverbele românilor din Ungaria, apar expresii, cuvinte ungureşti unele adaptate limbii române, altele preluate ca atare. Împrumuturile ţin locul unui neologism necunoscut în graiul local, dar au şi un rol stilistic: „Îi bizonytalan ca cina cîinelui", „Cine nu biciuleşte fileru, nu merită coroana", „Tăt acela-i első la masă, care-i utolsó la lucru".

Apar şi cuvinte din alte limbi, ale naţionalităţilor convieţuitoare: „Şeţco-iedno, tăt on drac".

La analiza unui corpus de proverbe, indiferent cărei culturi populare aparţin acestea, ajungem la următoarele concluzii:

• proverbele sînt forme de însuşire estetică a realităţii, bazate pe o logică particulară;

• au o valoare estetică proprie, deoarece exprimă generalul cu mijloacele particularului, senzoriatului, fapt care dă naştere unor imagini poetice deosebite;

• proverbele nu sînt folosite izolat, ci încadrate într-un context verbal sau de situaţie, practic;

• proverbele şi zicalele conţin indici definitorii pentru o comunitate, o pot defini lingvistic, istoric, etnic, etic, cultural, social;

• zicalele sînt o subcategorie care se diferenţiază de proverbul propriu-zis prin faptul că, deşi semnificaţia lor poate fi generală, au uneori o formulare aproape criptică: „soare cu dinţi", „să topeşte-n săuu lui".

Literatura populară paremiologică se fixează în special pe comportamentul etic şi moral al omului în societate, de aceea pot fi considerate ca prime încercări de legislaţie ale societăţii, legi valabile pînă azi.

Ana Hoţopan

Influenţele literaturii apocrife asupra folclorului românesc din Ungaria

În primele veacuri ale creştinismului, din pana părinţilor bisericii, au luat naştere nişte cărţi sub numele unor personalităţi din Vechiul şi Noul Testament, care nu erau cunoscute pînă atunci, însă deţineau învăţături creştine. Această literatură este numită **apocrifă**, de la termenul grecesc apocrif şi care înseamnă manifestus, publicus, vulgatus. Nicolae Cartojan împarte literatura apocrifă în două mari categorii: literatura apocrifă a Vechiului Testament şi literatura apocrifă a Noului Testament.

Aceste cărţi, denumite şi cărţi populare, au fost răspîndite în întreaga lume, ajungînd şi la poporul român.

Cărţile populare au circulat mai întîi printre românii din Transilvania în formă de manuscris, începînd din secolul al XVII-lea, ca mai apoi, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea sau al celui de al XIX-lea, să fie tipărite şi răspîndite prin toate satele şi toate oraşele româneşti. Cîteva dintre aceste cărţi au ajuns şi pe meleagurile noastre, probabil prin intermediul bisericilor şi a preoţilor ortodocşi locali.

Cele mai multe cărţulii de acest gen au servit ca amulete care şi-au lăsat amprenta asupra folclorului nostru.

Credinţa că anumite obiecte, cum ar fi pietrele preţioase sau semipreţioase, au puteri oculte, care îndepărtează influenţa spiritelor necurate, feresc pe individ de nenorocire şi că ele aduc noroc asupra insului şi asupra colectivităţii, este veche, se trage din timpuri preistorice. Acest cult al amuletelor a fost cel mai dezvoltat la egipteni, caldeeni, asirieni. La ei chiar şi mortului i se punea în raclă astfel de obiecte, pentru a-i deschide drumul în lumea celor de jos. Influenţaţi de aceste popoare şi evreii, deşi ei erau monoteişti, se foloseau în acest scop de anumite formule de rugăciuni şi nume cabalistice. Odată cu răspîndirea creştinismului în Europa şi credinţa în amulete i-a naştere, fiind însă puternic influenţată de

biserică. La noi cea mai cunoscută şi cea mai răspîndită „cărticică amulet" a fost şi a rămas pînă în zilele noastre, **Visul Maicii Domnului**. Textul relatează visul Maicii Domnului pe cînd se afla aceasta în cetatea Betleemului. La întrebarea fiului său, ce a visat, îi povesteşte visul straşnic: în Ierusalim şi-a văzut fiul răstignit pe cruce între doi tîlhari. Necredincioşii l-au chinuit în fel şi chip însă după moarte el a înviat din morţi, împreună cu Adam şi Eva şi s-a ridicat la ceruri şi s-a pus de-a dreapta Tatălui ceresc. După ce a terminat cu povestirea visului, Iisus Hristos i-a mărturisit că visul este adevărat şi că se va împlini întocmai. Textul cărţii a fost transcris în caieţele de credincioşii români, el circulă din mînă în mînă, crezînd că cei ce îl copiază şi îl citesc în anumite momente ale vieţii, pot scăpa de suferinţe, vor fi apăraţi de nenorociri, adică vor fi intagibili. Această credinţă este alimentată de altfel, chiar de textul cărţii: *„Şi de va scrie cineva visul tău şi îl va ţine la sine, îl va purta în casa sa şi îl va păstra, de acea casă dracul nu se va mai apropia şi pe duhul cel necurat îl va goni; şi îngerul lui Dumnezeu va sta totdeauna lîngă dînsul de-a dreapta şi de năvălirile şi supărările dinspre oamenii cei răi va fi mîntuit şi la drum de va călători şi va avea acest vis pe lîngă sine acel om nu se va teme de grindină, de tunet, de fulger şi de toată moartea grabnică va fi ferit. Arhanghelul Mihail va fi lîngă dînsul, îndreptînd calea lui ori încotro va merge. La dreapta judecată va afla milă şi la ieşirea sa din viaţă mă voi arăta acelui om dimpreună cu tine, Maica mea, şi îngerul meu va lua sufletul lui, ducîndu-l în împărăţia cerurilor, veselindu-se acolo cu toţi drepţii, care din veac bine au plăcut Mie. Amin."*

Conform credinţei în viaţa fiecărui om sînt momente cînd poate să cadă cel mai uşor pradă forţelor malefice. Un astfel de moment este femeia în timpul naşterii. La românii din Chitighaz în aceste momente se citea această rugăciune de către membrii familiei. Ei se adunau în camera alăturată o citeau cu glas tare sau o spuneau din auzite tot timpul cît dura naşterea. După naştere cărţulia trebuia pusă sub perna mamei sau a copilului nou-născut *„că şi grîjească Iisus Cristos dă el"*. Erau convinşi că Visul Maicii Domnului ajută la alungarea oricărei primejdii.

Un alt moment nefast era acela cînd omul îşi dădea sufletul. Şi cu această ocazie se adunau membrii familiei şi stînd în jurul muribundului rosteau această rugăciune, îndrumîndu-l şi prin acest mod pe „calea cea bună". Rugăciunea şi aici uşura suferinţele iar în momentul cînd sufletul se despărţea de trup îl ajuta în drumul său, să nu se rătăcească prin văzduh, ci să se îndrepte spre Dumnezeu.

Că această cărţulie este populară şi azi printre românii din Ungaria demonstrează şi faptul că a fost retipărită în anul 1993 din iniţiativa şi cu sprijinul Vicariatului Ortodox al Românilor din Ungaria.

O altă cărţulie care a servit la fel ca amulet a fost **Epistola Domnului Nostru Iisus Hristos**, cunoscută şi sub titlul **Legenda Duminicei**. Această cărţulie, la fel ca şi Visul Maicii Domnului, a circulat printre românii din Ungaria sub formă de manuscris. Credinţa în puterea sa divină a supravieţuit pînă în zilele noastre. Pe la sfîrşitul anilor 1980, o tînără mamă din comuna Micherechi, care născuse un copil şi în urma căreia se îmbolnăvise grav, a primit de la bunică-sa acest manuscris, pentru a-l citi, a-l copia şi a-l pune sub perna ei, în scop de a se putea însănătoşi şi de a fi şi pe mai departe ferită de diferitele boli. Textul este copiat dintr-o carte mai veche decît cele care circulă azi prin biserici şi prin librăriile de cult, deoarece este împărţit în versuri care sînt enumerate. Interesant este faptul că ce-l ce a copiat textul, nu a acordat atenţie titlului, deoarece acesta lipseşte complet, doar la sfîrşit menţionează că *„aciasta ăi carte sfîntă ascultaţi deia. epistolie"*. Din felul cum este transcris: greşeli de ortografie, ici colo lipsa cîtorva cuvinte, lasă să bănuim că textul a circulat în formă de manuscris, nefiind copiat direct dintr-o carte tipărită.

Epistolia se pare că ar fi luat naştere din primele veacuri cînd în locul zilei de sîmbătă (de tradiţie mozaică) se propunea să se sărbătorească ziua de duminică. Se ştie că din epoca apostolilor ziua de duminică, ziua învierii Domnului, era sărbătorită de către creştini în mod deosebit. În această zi se adunau laolaltă, la răsăritul soarelui, şi rugau împreună şi cîntau imnuri de slavă. În această perioadă ziua duminicii nu se putea încă sărbători ca zi de odihnă deoarece majoritatea creştinilor erau săraci. Cînd creştinismul a fost recunoscut ca fiind religie de stat, s-a introdus oficial ziua duminicii ca zi de sărbătoare. Însă, nici după acest eveniment nu toţi sărbătoreau această zi. Pe la sfîrşitul secolului al VI-lea pentru a-i obli-

ga într-un fel oarecare pe creştini să cinstească această zi, un cleric fanatic ai bisericii latine a plăsmuit această epistolă, pe care au atribuit-o drept Mîntuitorului. Epistolia are următorul cuprins: în cetatea din Ierusalim a căzut din cer o piatră mică, dar atît de grea încît nimeni n-o putea ridica. După ce s-au adunat în jurul ei preoţii şi călugării şi au vegheat trei zile şi trei nopţi spunînd rugăciuni, un glas din cer le-a zis: *„luaţi piatra"*. După ce au luat piatra, în mijlocul ei s-a găsit cartea. În această carte Domnul îi sfătuieşte pe credincioşi să cinstească sfînta duminică. Îndeamnă pe fiecare om să meargă duminica la biserică. Apoi urmează pedepsele ce vor fi trimise asupra celor care nu se ţin de lege. Din text reiese că această carte trebuie citită şi altora şi că ea aduce binefaceri asupra celor cu care vine în contact. *„Vai de cei care nu o va ceti naintea oamenilor, şi să o scrie, să o aibă tot anul în casa sa şi să o trimită şi pe unde nu va fi, că de mare folos este în casa omului; iar ferice de cel ce va cumpăra această sfîntă epistolie, şi o va da de pomană, acelor oameni li se vor ierta păcatele, şi vor moşteni împărăţia ceriului, de vor face poruncile lui Dumnezeu, cu Avram şi cu Isac, şi cu Iacov; iar ferice de acela care o va asculta cu toată inima..."*

Românii din Ungaria avînd frică de pedepsele enumerate în această epistolie, întîmpină ziua de duminică ca şi pe sărbătorile de peste an, ce-i drept, cu mai mică amploare. Oamenii se duc la biserică, nu lucrează şi se ospătează cu bucate mai delicate decît în celelalte zile ale săptămînii. *„Duminica oamenii îmbrăcau hainele de sărbătoare"*. Cel ce nu respectă legile şi munceşte îşi primeşte imediat răsplata. La întrebarea de ce nu e voie de exemplu, să coşi duminica, răspunsul a fost următorul: *„Că te vede Dumnezo, şi-i păcat. Aciie care coseşte, biztoş că s-a împunje la jejet"*. Duminica erau interzise şi alte deletniciri, de exemplu, tunsul părului, făcutul vrăjilor etc.

Cărticica **Viaţa Sfîntului Vasilie cel Nou** este cea mai populară dintre vieţile de sfinţi. A fost cunoscută de întreaga comunitate românească din Ungaria. Ea se găseşte şi azi în biserici, ce-i drept într-o ediţie mai nouă, datată din anul 1930. Nu viaţa Sfîntului stîrneşte curiozitate în cazul nostru, care nu se deosebeşte cu nimic de viaţa celorlalţi sfinţi care şi-au mărturisit credinţa lor în Dumnezeu, ci partea a doua a cărţii, unde se povesteşte despre ceea ce se

petrece dincolo de moarte, adică despre drumul spre rai. Aici se amintesc vămile cereşti prin care trece sufletul muribundului. Această parte i-a asigurat textului o extraordinară circulaţie în masele populare. Pentru a înţelege raportul ei cu credinţele populare, vom reda pe scurt conţinutul acestei părţi din Viaţa sfîntului Vasilie.

Sfînful Vasilie cel Nou a fost un ascet care a avut darul de a vindeca pe cei în suferinţă. Dar într-o zi murise bătrîna care avea grijă de el iar ucenicul său, Grigore, vroia neapărat să afle unde s-a dus sufletul femeii atît de mult iubită. Deranjîndu-l mereu pe Sfînt cu întrebările lui, acesta îi promise că o să-i destăinuie taina. Nu peste mult, în vis, Grigore o întîlneşte pe Theodora, fosta lor îngrijitoare, care îi povesteşte moartea sa. Astfel, în ceasul morţii sale, s-au adunat în jurul său dracii ca să-i răpească sufletul. Dar la un moment dat, doi îngeri cu părul alb, au chemat moartea. Aceasta şi veni. Ea apăru în chipul unui schelet, cu coasă în mînă îi dezlipi sufletul de trup şi îl predă îngerilor. După ce îngerii au adunat toate faptele bune a răposatei şi porniră cu sufletul său spre cer, trecînd prin cele 24 de vămi.

Credinţa în vămile văzduhului la creştini îşi are sursa ei în Biblie. În urma viziunii din valea Damascului, Apostolul Pavel a fost răpit la al treilea cer şi tot el povesteşte despre *„duhurile răutăţii răspîndite în văzduhuri"*. Aceste texte biblice au fost dezvoltate de către scriitorii patristici cu elemente din credinţele populare, astfel a luat naştere partea a doua a Vieţii sfîntului Vasilie cel Nou.

Credinţa în vămile văzduhului încă mai persistă la românii din Ungaria. Celui decedat i se pune în mînă o luminare de ceară, pentru a-i lumina drumul întunecat, „bănuţ de drum" pentru a avea cu ce plăti pentru vămile celuilalt tărîm, cu cruciuliţă, pentru a-le înspăimînta duhurile necurate care vor să-i curme sufletul răposatului. Multe alte secvenţe din ceremonialul funerar cum ar fi, de pildă, trecerea peste sicriu a colacilor sau a găinii, de preferinţă neagră, au menirea de a înspăimînta şi de a îndepărta diavolii în drum spre vămi.

Din carte reiese că vămile văzduhului sînt despărţite prin ape mari. Tocmai de aceea românii din Ungaria mai numesc vămile şi poduri. Dar nu numai răposatul trebuie să treacă podurile ci şi

mireasa în anumite momente în cadrul spectacolului nunţii. O analogie la podurile ce leagă vămile văzduhului, la românii din Bătania, era obiceiul să se aşterne o pînză albă în poarta mirului, ca peste aceea să treacă întîi mireasa apoi tot alaiul. Podul în acest caz servea ca o trecere a individului dintr-o stare socială într-alta.

Tot din partea aceasta aflăm că Dumnezeu trimite fiecărui om odată botezat, un înger păzitor care-l îndreaptă spre fapte bune şi care le adună faptele acestea. Şi acest fragment a lăsat urme în folclorul nostru. Se crede că fiecare om are un înger păzitor. În diferite situaţii ale vieţii se pomeneşte despre acest înger. Se crede că adesea copiii mici îşi văd îngerul păzitor în vis, care, jucîndu-se cu ei, îi fac pe copii să rîdă. Ba mai mult, despre omul care rîde fără nici un rost, se zice că „*rîde de parcă şi-ar vedea îngerul*", în caz de cineva este fricos i se spune că este „*slab de înger*" iar despre cei care au de suferit o tragedie că „*i-au părăsit îngerii*".

În **concluzie** punem spune că în folclorul românilor din Ungaria este întipărit profund fundalul acestor cărţi ceea ce demonstrează că ei au venit în contact încă de timpuriu cu această literatură populară, apocrifă, atît prin contactul direct, adică prin forma lor de manuscris, ce a circulat din mînă-n mînă în zona Bihorului, servind în primul rînd ca amulete, cît şi prin intermediul bisericii şi al preoţilor, care mai tîrziu au adus aceste cărţi în forma lor deja tipărită. Dacă prin Bihor erau foarte răspîndite încă din secolul al XVII-lea, putem să bănuim că şi românii stabiliţi în Ungaria le-au întîlnit cam tot pe atunci. Precum am putut constata din exemplele aduse, conţinutul acestor texte au influenţat folclorul nostru. Dar nu numai folclorul le poartă amprenta ci şi limba vorbită de zi cu zi mai ales în anumite împrejurări. Aceasta se explică prin faptul că ele sînt scrise într-un limbaj apropiat de graiurile vorbite prin zona noastră. Cei ce luau cuvîntul în biserică sau se angajau să predice la serviciu divin al oastei domnului, se foloseau de un limbaj apropiat de limbajul acestor cărţi sfinte, de limbajul Bibliei şi a cărţilor de cîntări. La fel procedau şi în cazul cînd scriau hora morţilor sau cîntecul miresei ş.a.m.d.

Românii din Ungaria, deşi aparent trăiau izolaţi, în comune autarhice, ţineau o oarecare legătură în primul rînd cu românii de

peste graniţa Ungariei ceea ce a dus la acceptarea şi asimilarea noilor curente. Aceasta se explică prin faptul că vorbeau cu mai mare uşurinţă limba română, unii chiar nu vorbeau deloc altă limbă şi prin apartenenţa lor la biserica ortodoxă. Această asimilare demonstrează şi faptul că era puternică conştiinţa de apartenenţă la etnicul românesc.

BIBLIOGRAFIE

Nicolae Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I, Vol. II, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1974.

Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, Bucureşti, 1940.

Erdélyi Zsuzsanna, *Boldogasszony ága, Tanulmányok a népi vallásosság köréből*, Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1991.

Florian Dudaş, *Manuscrisele româneşti din Bisericile Bihorului,* Partea a II-a, Literatura medievală şi catalogul manuscriselor, Oradea, 1986.

Cele 24 vămi şi viaţa Sfîntului Vasilie cel Nou, Cultura românească, S.A.R. Institut de editură, arte grafice şi confecţiuni de hîrtie, Bucureşti, 1930.

Epistolie Domnului Nostru Iisus Christos, fără date editoriale, pusă în comerţ de Biserica Ortodoxă Română.

Visul Maicii Domnului, Rugăciune către Prea Sfînta Născătoare de Dumnezeu, ediţie fără date editoriale, pusă în comerţ de Vicariatul Ortodox Român din Ungaria.

Manuscrisul Epistoliei Domnului Nostru Iisus Christos, Maria Marc, n. 1908 la Micherechi, în posesia Muzeului Erkel Ferenc, din Gyula.

Emilia Martin Nagy, *Date etnografice despre românii din Ungaria*, Publicaţie a Secţiei pentru naţionalităţi şi minorităţi etnice din Institutul Maghiar de Cultură, Giula, 1995.

Emilia Martin, *Curăţirea, spălatul şi călcatul hainelor,* Izvorul, Revistă de etnografie şi folclor, Publicaţia Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria, Giula, 1989, nr. 2.

Alexandru Hoţopan, *Înmormîntarea la românii din Bătania,* Izvorul, Revistă de etnografie şi folclor, Publicaţia Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria, Giula, 1982, nr. 2.

Maria Botea, *Corpul omului, Credinţe şi superstiţii*, Izvorul, Publicaţia Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria, Giula, 1983, nr. 1.

Maria Petruşan, *Obiceiuri şi credinţe legate de naştere la Micherechi*, Izvorul, Publicaţia Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Editată de Editura NOI, Giula, 1997, nr. 18.

Emilia Martin

Funcţia imprecaţiei în societatea tradiţională

Magia cuvîntului are la bază credinţa că toate dorinţele exprimate prin cuvintele rostite se vor împlini, astfel textele pronunţate cu diferite scopuri în cadrul anumitor obiceiuri, practici, pot avea efecte pozitive sau negative. Credinţa în puterea magică a cuvîntului întreţese multe dintre domeniile vieţii din comunităţile tradiţionale.

Sensul pozitiv al cuvintelor îl întîlnim de exemplu în descîntecele de boli, în care formulele au rol de purificare, se concentrează la trimiterea, izgonirea, nimicirea bolii sau a pricinuitorilor acestora. Trebuie să remarcăm, însă, că textele de imprecaţie din descîntece sînt pozitive numai din punctul de vedere al bolnavului, fiind însă negative formele de exprimare referitoare la boli şi la fiinţele malefice.

Printre textele cu sens pozitiv se enumeră diversele urări din creaţiile populare, rostite în versuri sau în proză în cadrul obiceiurilor, ca de exemplu urările de Anul Nou, textele colindelor şi ale jocurilor dramatice menite să asigure fecunditate, formulele rostite în scopul influenţării spre bine a anumitor activităţi, munci gospodăreşti, expresiile cu rol preventiv din cadrul credinţelor legate de nou-născuţi sau cele rostite pentru asigurarea măritişului, etc.

În schimb ***cuvintele rostite cu scop negativ*** pomenesc în variate chipuri sărăcia, mizeria, răul persoanelor, animalelor, obiectelor vizate. Atît textele de sens negativ cît şi cele pozitive îşi au efectul doar dacă ele sînt întărite de celelalte elemente – mişcări, gesturi, acţiuni, piese întrebuinţate – aparţinătoare procedeului.

Imprecaţiile bazate pe credinţa în puterea magică a cuvîntului apar în diferite creaţii populare, în basme, balade, cîntece, strigături, povestiri despre fiinţe mitice, texte rostite cu prilejul practicilor magice, bineînţeles în forma caracteristică genurilor de folclor. Această însă, în urma unor sentimente intensificate, cum sînt ura,

supărarea, mînia, sînt utilizate în viaţa zilnică a comunităţilor, avînd ca scop avertizarea, ameninţarea, dezaprecierea, satirizarea, provocarea unor fapte neplăcute şi dăunătoare, intenţia de a determina nenorocire asupra acelor persoane cărora le sînt adresate.

În lucrarea de faţă doresc să vă prezint repertoriul imprecaţiilor propriu-zise adunate la Micherechi, unde aceste producţii existente în forme variate se moştenesc de la o generaţie la alta, chiar dacă unele motive ale lor şi-au pierdut semnificaţia şi funcţia originară. Sînt rostite aproape în exclusivitate în limba română şi în cadrul discursurilor în limba maghiară.

Publicaţiile referitoare la această temă sînt foarte puţine la număr, probabil din motivul că acestea conţin multe elemente dure, vulgare, obscene, forme directe, plastice în scabrozitate. Subiectul poate fi prelucrat sub diverse aspecte, ţinînd seamă de particularităţile celor circa 200 de blesteme şi înjurături (*„blăstămuri şi sudalme"*) notate în cadrul anchetei executate în cercul românilor din Micherechi.

Feluritele imprecaţii pot fi prezentate din mai multe puncte de vedere, ca de exemplu: a) noţiunea blestemului şi a înjurăturii în concepţia comunităţii, b) credinţa în eficacitatea blestemului, consecinţele imprecaţiilor, c) mentalitatea comunităţii, părerile despre oamenii care utilizează aceste mijloace de expresie, d) jurămîntul ca un fel de „autoblestem", e) funcţia imprecaţiilor, transformarea semnificaţiilor formelor de imprecaţie, f) simbolurile, g) lexicul, formele semantice şi structurile gramaticale specifice blestemurilor şi înjurăturilor, etc.

Delimitarea noţiunii de blestem şi înjurătură este dificilă, fiindcă aceasta depinde printre altele şi de funcţia, cauza, modul şi situaţia întrebuinţării. Trebuie să menţionăm, însă, că nu cele mai vulgare formule conţin blestemele cele mai grave. Comunitatea consideră ***blesteme*** acele expresii, care se referă în mod direct la nimicirea fizică şi morală, la provocarea bolilor grozave, şi la degradarea economică a persoanei vizate. Ura, duşmănia blestemătorului se exprimă prin batjocorirea, dezaprecierea maximă a adversarului, blestemîndu-l cu tot ce poate fi mai umilitor pentru om, cu scopul de a-l umili, a-l înjosi, a-l ruşina, a-l degrada. Tocmai pentru aceasta, motivele principale ale blestemelor sînt moartea, sănătatea şi mersul gospodăriei.

În imprecaţiile în care se exprimă dorinţa ca persoana blestemată să fie nenorocită, să ajungă într-o stare mizerabilă, într-o situaţie înjositoare suferind fizic şi moral, sînt frecvente atît motivele mitice cît şi cele creştine. Formulele de imprecaţie care conţin denumirile astrelor şi ale fenomenelor naturale – deci simbolurile arhaice fundamentale şi întruchipările fertilităţii – sînt considerate ca cele mai grozave blesteme. *(Trăzni-te-ar Dumnezo; Bată-te cel dă sus; Bată-te Dumnezo; Tune-te Dumnezo, Pomnească-te Dumnezo; Doamne bate-l; F...-te Dumnezo; Mînce-te dracu; Băga-te-ar dracu-n mă-ta; F...-te Sîntetru; F...-l cruce; Mînce-te zvîrcolacii; Mînce-te buhele; Mînce-te lupii; F...-te luna; F...-te norii, F...-te stelele, Bată-te ploaie.)*

Victima asupra căreia să se abată răul poate să fie persoană prezentă, dar blestemul se poate referi şi la o persoană care nu e de faţă. În general textele scurte conţin diverse verbe folosite în general la modul imperativ, care deseori se şi repetă cu scopul întăririi efectului (Mînce-te cîinii şi te mînînce).

Marea majoritate a blestemelor sînt cunoscute – dar nu şi utilizate – de aproape toţi membrii comunităţii. Conform credinţei de odinioară, dorinţele pronunţate în formă de blestem într-adevăr îşi au efectul asupra persoanei vizate. Deseori spuneau despre omul nenorocit că: *„Vez, că rău l-o bătut Dumnezo; L-o globit Dumnezo; S-o prins blăstămu pă iel"*. Pentru prevenirea consecinţelor cauzate de blestem, dacă în prezenţa copiilor vorbeau despre boli grave, pronunţau forma preventivă a magiei cuvîntului zicînd: *„Dăparte fie dă iel"*. Pe omul care blestema îl avertizau cu: *„Nu blăstăma, că s-a prinde"*; *„Dumnezo te-aude iel ţ-a plăti"*.

Ca dovadă a ***împlinirii celor exprimate în blestem*** localnicii cunosc diverse întîmplări. (O femeie şi-a blestemat rudele spunînd: „Ieie-vă Dumnezo ce aveţi mai drag". În urma blestemului a decedat singura fată din familie; O altă femeie şi-a înjurat soţul ani de-a rîndul cu „Lovască-te Dumnezo tă dă pămînt". Blestemul s-a împlinit, fiindcă pe acest bărbat l-au găsit mort în curtea casei; Un bărbat a hoinărit mult, soţia l-a blestemat cu „Rupă-ţ dracu picioarele", ca urmare la 75 de ani i-au amputat piciorul.)

Povestiri asemănătoare există şi în legătură cu credinţa că blestemul se poate împlini asupra blestemătorului. Conform credinţei, dacă cineva atunci rosteşte blestemul cînd îngerii în cer spun Amin, premoniţia exprimată îi revine lui însuşi. (Un bărbat suferă de hemoragie cerebrală din cauza că în toată viaţa lui a blestemat cu „Lovască-l vîntu"; O altă persoană care a înjurat totdeauna cu „Vinit-ar hiru" a murit departe de satul natal în împrejurări neclare.)

Întîmplările de acest fel deseori sînt considerate ca dovadă că blestemul poate să provoace nenorociri. Generaţia mai tînără însă explică acest fenomen prin faptul că dacă de cîteva ori se împlineşte dorinţa exprimată în blestem, comunitatea este predispusă să-i asigure o importanţă deosebită. În ultimii ani a început să slăbească din ce în ce mai tare credinţa în efectul blestemelor. Multe forme de imprecaţie au încetat să aibă semnificaţia originară devenind simple expresii înjurioase. Unele cuvinte, expresii ale formelor vechi şi-au pierdut sensul sau au primit cu totul alt sens, prin urmare au cauzat transformarea semnificaţiei şi funcţiei blestemelor.

Un important punct de vedere este ***judecarea din partea comunităţii*** a oamenilor care încalcă normele de comportament. Pe de o parte, blestemul se folosea pentru pedepsirea oamenilor care au încălcat normele nescrise ale vieţii comunităţii, pe de altă parte însă, era judecată şi persoana care blestema, fiind considerată dăunătoare pentru că ofensează interesele comunităţii sau al indivizilor.

În acest context, trebuie amintit şi ***jurămîntul*** (ca un fel de „autoblestem"), al cărui scop nu este influenţarea negativă, ci se întrebuinţează pentru dovedirea adevărului. În caz că cel care se jură nu spune adevărul, el va putea fi pedepsit de către fiinţe cu putere supranaturală prin împlinirea evenimentelor înjositoare pentru el. Jurămîntul fals, deci, poate să cauzeze împlinirea blestemului („*Dacă te jori pe strîmb, atunci poţ păţî*"). Conţinutul jurămîntului depindea întotdeauna de situaţia în care era rostit, cuprinzînd în sine de cele mai multe ori şi cauza jurămîntului. („*Cure-m uătii dacă...; Rupă-m Dumnezo brîncile...; Şi nu-m văd cale...; Şi nu-m văd nepoţî...; Trăznească-mă Dumnezo...; Doamne ie-m sănătate*.)

Diferenţierea blestemului de înjurătură nu este totdeauna posibilă, după cum s-a exprimat o femeie din localitate: „Blăstămu şi

sudalma tă cam sore-s aşte". În privinţa formei şi conţinutului, ***înjurăturile*** caracteristice situaţiilor şi discursurilor violente pot fi considerate specii ale blestemului, care au multe asemănări şi cu proverbele şi zicătorile. În ceea ce priveşte însă funcţia pe care o îndeplinesc, acestea nu au scopul împlinirii celor exprimate, sînt doar forme de texte stereotipe. Sudălmile folosite pentru exprimarea urii şi a mîniei şi-au pierdut semnificaţia magică, devenind formule goale, uneori mostre de vulgaritate. Substratul magic s-a diminuat treptat, întărindu-se rolul injurios faţă de cel magic. Pe lîngă variantele înjurăturilor vulgare care reprezintă o culminaţie a scabrozităţii, unele variante conţin elemente comice, caraghioase, satirice, iar altele prezintă formule familiare, de amabilitate sau respect.

Înjurăturile pot să cuprindă şi improvizaţii, în funcţie de situaţie. Persoanele mînioase se înjură reciproc în variate înjurături dure, vulgare, pomenind familia, rudele celuilalt, numele lui Dumnezeu şi ale Sfinţilor. Familiile şi persoanele care aveau obiceiul de a înjura groaznic – mai cu seamă femeile – erau cunoscute şi judecate de către comunitate. Modul înjurării şi formele de imprecaţie utilizate de obicei sînt în raport cu gradul de inteligenţă a persoanelor. Cei de pe treapta de jos a ierarhiei sociale foloseau cele mai dure expresii. Comunitatea ţine în evidenţă unele forme private, sudălmi specifice anumitor persoane. Înjurătura ca mod de exprimare a nervozităţii era caracteristică mai cu seamă bărbaţilor: Despre femeile care înjurau se spunea că: „*re gură are; îi ţîgană la gură; îi tăietă su limbă*".

De obicei se înjurau bărbaţii între ei, dar se înjurau reciproc şi bărbaţii cu nevestele. Blestemele nu se adresau niciodată copiilor, pentru mustrarea, dojenirea lor utilizau mai cu seamă formulele de amabilitate sau înjurăturile cu sens magic dispărut. Rareori se întîmpla că şi copiii să-şi înjure părinţii, fiindcă aceştia se izbeau de judecata severă a comunităţii. Nu înseamnă însă că aceştia nu au însuşit formele de înjurare, dimpotrivă, cunosc şi folosesc între ei multe variante ale sudălmilor.

Pentru oamenii religioşi nu era caracteristică înjurătura în caz de nevoie ei foloseau variantele cele mai blînde. Ca o formă des utilizată de către baptiştii din localitate este amintită înjurătura „*Bată-te*

deguţu" (din cuvîntul maghiar dög). La fel ca şi sudălmile adresate copiilor, şi aceasta este lipsită de sens, cuprinzînd în sine o formulă a imposibilului. Bineînţeles unele înjurături sînt mai frecventate, altele mai rar folosite. În general cele mai blînde sînt considerate sudălmi femeieşti, iar cele mai dure erau rostite de bărbaţi.

În ceea ce priveşte ***conţinutul imprecaţiilor*** putem afirma că cel mai frecventat subiect al acestora este ***moartea,*** ca o punte de trecere din viaţa pămîntească spre cea eternă. Moartea în blesteme desemnează sfîrşitul a ceva pozitiv, trecerea într-o altă formă de existenţă necunoscută, înfricoşătoare. Cuvîntul moarte apare rar în blesteme (*de exemplu: „Mînce-te moarte"; „Mînce-te moarte ce curată"*), el este exprimat prin diverse eufemisme. Sînt unele variante de exemplu, în care blestemătorul îşi exprimă dorinţa de a nici nu să fi născut persoana la care se referă blestemul. (*„Vu-tu-ţ-o-vu peri foaita; Fi-ua-r măta fată şi tată-to ficior; Băga-te-ai d-înde-ai ieşit"*.)

Expresia „*Peri-u-ai tu şi tătă felegăzie ta*" se referă la stingerea din viaţă a întregului neam (felegăzie – felekezet – confesiune) a persoanei. Formele „*Mînce-te focu*" şi „*Mînce-te jaru*" sînt adresate împreună cu explicaţia lor îndeosebi animalelor (*„Mînce-te focu, da dîr ce ţ-ai băgat flitu aci*"). Aceste două imprecaţii nu sînt de aceeaşi gravitate, jarul desemnînd o stare încheiată, irevocabilă. Evitarea cuvîntului moarte se observă şi în imprecaţiile „*Mînce-te pustuşagu*" (de la verbul maghiar pusztulj), „*Mînce-te pămîntu*" sau „*Mînce-o putrădu acolo inde-i*", cel din urmă referindu-se la o persoană decedată, care în viaţă a cauzat rău blestemătorului. În unele imprecaţii moartea este exprimată printr-un mod degradant al decedării. Femeile îşi înjurau deseori bărbaţii beţivi rostind blestemele „*Vini-ţ-ar hiru*" (în sensul să mori în depărtare), „*Mînce-te cioarăle*" (să nu ai cine să te îngroape), „*Izidi-u-ai*" (să mori ca un animal). Bărbaţii vagabonzi sînt înjuraţi cu „*Mere-ai cu picioarele-nante*", imprecaţie care nu este considerată foarte gravă, deşi are sensul explicit, referindu-se la modul în care este scos mortul din casă. Blestemul „*Bată-te musca-n lipideu*", sau „*Facă-te Dumnezo stan dă teatră*" evocă trupul rece, nemişcat, nesimţitor al decedatului, iar expresia „*Bată-te noapte*" original s-a referit la întunericul etern. Printre înjurăturile, care în ceea ce priveşte sensul lor se referă la moarte, sînt şi

unele umoristice (*„Ave-u-ai zîle cîte ureti; Mînca-u-ai ce pă urmă*"). Imprecaţiile „*Trăi-u-ai pînă a fi o cioară neagră*"; sau „*Dumnezo te trăiască pînă a fi on bulgăr*", se folosesc atît în sensul pozitiv, cît şi pentru exprimarea dorinţei de a nu se putea elibera de suferinţe, de a nu avea renaştere. Acest motiv de fapt este prezent şi în credinţele legate de fiinţele malefice, de strigoi.

Specia de blesteme cea mai răspîndită şi frecventată este aceea, în care ***bolile*** sînt invocate să-l atace, să-l contagieze pe cel blestemat. (*„Bată-te muscuţa; Bată-l muştele; Rupe-ţ-ar dracu brîncile; Scutura-te-ar frigurile; Tremura-u-ai pînă-i asuda; Pica-ţ-ar uătii; Cure-ţ uătii; Bată-te nevoie; Bată-te atomu; Calce-te zetoru; Calce-te roata; Crepa-u-ai dă ciudă; Surzî-u-ai; Surzască-te Dumnezo; Dracu spargă-ţ maţăle; Doamne, rupe-i picioarele; Orbască-te Dumnezo; Sări-ţ-ar uătii; Arde-ţar tălpile; Facă-ţî-să buboi pă cur; Lovască-te vîntu; Mînce-te freanţa; Mînce-te beteşigu; Prindă-te boala ce re; Mînce-te boluţa ce re; Lovi-te-ar calu; Mînînce-te colera; Mînce-te sclepţele; Scuture-te boala ce re tă roată după casă; Mînce-te ciuma; Lovască-te sîta; Mînce-te fene; Mînce-te racu.*")

Blestemele cu subiectul bolilor prezintă forme variate adresate persoanelor, animalelor sau obiectelor. În acestea sînt amintite cele mai cumplite boli, ca: fene (lépfene – boală molipsitoare care atacă splina), freanţa (francia kor – sifilis), sclepţele (criză de plîns care produce moarte), colera (holera), beteşigu (betegség – boală), racu (rák – cancer), ciuma, boluţa ce re (convulsie), boala ce re (cea mai cumplită boală nedefinită).

În această specie sînt utilizate cele mai diverse forme ale verbelor, pentru a întări sau chiar a reduce gravitatea cuvintelor rostite. Caracteristica acestor imprecaţii este că acestea cuprind cele mai multe cuvinte împrumutate din lexicul maghiar. Blestemele care pe vremuri erau considerate cele mai grave, în marea majoritate şi-au pierdut semnificaţia, în zilele noastre funcţia acestora depinde mai cu seamă de situaţia în care sînt folosite. (*„Mînce-te beteşigu, că tare te-ai îmbătat; Ce te faci cu fire, pomni-u-ai dă ciudă; Nu te tă strofoca aci, scutura-te-ar frigurile; Lovite-ar calu, nu mă tă piscăli; Mînce colera ghinele aşte că tă su picior îs; Mînce-te ciuma pruncuţu mneu, dapu iară ai căpătat punt negru?; Inde m-aţ pus pipa, calce-vă nevoie; Rupă-ţ dracu brîncile da dîce-ai meşterit dacă nu te-nţelej; Bată-te nevoie,*

da nu fii aşe hămisîtă; Noa, da iară-ai băut, dracu spargă-ţ maţăle; Văzut-ai tu pă dracu, orbască-te Dumnezo; Sară-ţ uătii, da n-ai văzut?; Mînce-te freanţa, da dî ce te tă baj aci?)

A treia categorie a repertoriului blestemelor este cea menită să provoace sărăcie, mizerie. Dintre imprecaţiile în care se exprimă dorinţe, porunci referitoare la ***starea economică*** a persoanei blestemate prezint doar cîteva exemple: „*Muri-i-ar calu dîn ham*" (calul simbolizînd averea), „*Mînca-ţ-ar puii pita*" (în sens că numai atîta pîine să ai), „*Umple-ţ-ar piru ograda*" (se spune către omul leneş în sensul să aibă multă muncă), „*Arde-ţ-ar casa*" (către omul cu multe bunuri materiale, care este totuşi invidios), „*Bată-te postu*" (cu două semnificaţii, să nu ai de mîncare sau să se ţină post după tine), „*Nu-i deie Dumnezo moale-n gură*" (să nu aibă de mîncare), „*Mînce-te rîie*" (boala semnalizînd sărăcia, necurăţenia), „*Umplă-te pădutii*" (se foloseşte în cazul oamenilor leneşi, să aibă suferinţe ruşinoase), „*Mînce-te pustie*" (se exprimă dorinţa de a deveni sărac şi a rămîne singur), etc.

Merită să fie amintite şi formulele înjurioase ***care exprimă regret,*** şi care sînt utilizate în caz de necaz sau atunci cînd cineva a comis o greşeală neintenţionat, din nebăgare de seamă, cîteva dintre acestea fiind folosite chiar şi la singular persoana întîi. („*Bat-o vina ii; Bată-te focu tău; Doamne aibe-l; Alduiască-te Dumnezo; Doamne ai ştire dă iel; Bată-te norocu; Bată-mă focu mneu; Bată-mă norocu*".)

Localnicii cunosc multe înjurături ***prin care se exprimă bucurie, surpriză, amabilitate,*** şi care conţin unele elemente umoristice. Acestea se pronunţă mai cu seamă în familie, fiind adresate de cele mai multe ori copiilor. („*Mînce-te broscoii; Mînce-te pepe; Lovască-te pîrţa; Lovască-te cufureala; Mînca-ţ-ar gura plăcintă; Mînce-te binele; Mînce-te purecii; Mînce-te cînii; Bată-te pita; Strîca-ţ-î-s-ar befőtturile; Pica-u-ai în cur; Bată-te ţiţi; Creşte-ţ-ar nasu cît vasu; Deie dracu d-a dura cu tine; Ducă-te Dumnezo la tîrg la Pil; Mînce-te curu ca pă mîţă*"; etc.). Dacă aceste cuvinte se refereau la comportarea persoanei rostindu-se cu scop de mustrare, de ruşinare, se foloseau formele de ocară. („*Mînce-te ocara; Nu ţ-î ruşine la faţa obrazului; Arde-ţ-ar faţa obrazului*".)

Sudălmile dure, vulgare, scabroase se puteau rosti oricînd, în orice situaţie, neavînd o semnificaţie deosebită. În aceste mijloace

de exprimare lipsite de orice eficienţă pe lîngă verbele de mare varietate figurează cel mai frecvent cuvintele următoare: *tată-to, mă-ta, cine te-o făcut, sora, mătuşe-ta, ioie* (desemnînd persoana întîia şi a treia, deci eu şi ea), *Dumnezo, Zoatya* (de la cuvîntul unguresc Tatăl cu articol hotărît – az Atya), *dracu, mnenţîî, cînii, iepurii, boii, ţucuru, scloii, pichetu, bleascu, norocu*, etc.

Materialul prezentat dovedeşte că imprecaţiile sînt elemente de circulaţie vie întrebuinţate în limba română, care cuprind multe curiozităţi privind funcţia, conţinutul, semnificaţia şi forma lor. Marea majoritate a imprecaţiilor şi-a pierdut semnificaţia, nemaiavînd la bază credinţa în magia cuvintelor, serveşte doar la descărcarea animozităţii. Cu toate că substratul magic nu îşi mai are rolul originar, unele elemente ale credinţei populare s-au păstrat pînă în zilele noastre, precum nu s-a schimbat nici mentalitatea oamenilor faţă de diversele forme ale imprecaţiilor şi faţă de persoanele care le întrebuinţează. Pe lîngă vechile blesteme şi înjurături apar variante noi, în care sînt implicate în număr mai mare expresiile, cuvintele împrumutate din limba maghiară.

În cadrul acestei lucrări nu este posibilă analiza din toate aspectele a formelor de imprecaţie ale românilor din comuna Micherechi. Ar merita o deosebită atenţie analiza simbolurilor prezente în blesteme şi înjurături, precum şi prelucrarea din punct de vedere lingvistic a acestora, fiindcă ele conţin multe forme arhaice privind nuanţele semantice, lexicul şi structurile gramaticale.

Anexă

„Sudălmi şi blăstămuri”
(Micherechi)

Alduiască-te Dumnezo!

„Să zîce şi dîn părere dă bine şi dîn supărare. Alduiască-l Dumnezo pă pruncu aista, că okos îi, uă Alduiască-te Dumnezo, da iară ai spart on păhar!”

Arde-ţ-ar casa!

„Blăstăm. Şi-n faţă da şi-n spate să zîce. Dacă m-o făcut uarecine rău, uă are mai multe decît mine, şi tă să laudă, pedig nu cu sudoare lui şi-o făcut casa.”

Arde-ţ-ar tălpile!

„Îi arde tălpile însamnă că-i năastîmpărat. Tăt ar mere. Îi ard tălpile. Aşe-i blăstămu. Şi fii năastîmpărat, şi n-ai linişte.”

Ave-u-ai zîle cîte ureti!

„Mai rar să zîce. Pă la spate. Numa doauă zîle şi mai trăiească.”

Bată dracu p..a-n tine!

„Asta dăloc îi pă limbă. În familiile mai rămasă, inde tă să sfădesc, zîc aşe oamenii cătă muieri.”

Bată-l muştele!

„Şi n-aibă hodină. Aşe-l voroveşte pă la spate. Şi fie beteag şi să prindă muştele dă iel, şi nu să poată apăra dă iele.”

Bată-l noapte!

„Asta-nsamnă şi n-ai videre, uă şi mori. Nu tare zîc amu. Mai inkább pă uariceva lucru: Oa, bată-l noapte scauănu-acela, da nu-l vez?”

Bată-mă focu mneu!

„Dacă am zmintit uarice fără vrere. O curs zama cînd am fert. Oa, bată-mă focu mneu, că n-am băgat dă samă!”

Bată-mă norocu!

„Şi asta atunci dacă am zmintit. Oa, bată-mă norocu că rău am păţît!”

Bată-te atomu!

„Aişte mai tînări zăc aşe. Şi să potrocească. Asta-nsamnă.”

Bată-te bată, ce roşie şi crepată!

„Numa on uom dîn Micherechi u-o zîs, a Ciochii. Tăt aşe zîce dîn glumă. N-o vrut băsamă şi zîcă urît.”

Bată-te boala ce re!

„Boala ce re îi ce mai gre boală. Aista-i blăstăm mare”

Bată-te cel dă sus!

„Zicei dacă ţ-o părut rău pă uarecine. Blăstăm dă Dumnezo, da nu-l spune pă nume, că aşe nu-i aşe tare blăstămu.”

Bată-te deguţu!

„Nu-i aşe tare sudalmă. Mai ales pocăiţîî o zîceu. Deguţu, acela-i iosag mort, nu te poate bate.”

Bată-te dracu în p...ă la mă-ta!

„Asta numa aşe-i, dă cufire, zîceu oamenii. Nici că nu u-o vu fi zîsă. Nu-i blăstăm, numa sudalmă urîtă.”

Bată-te Dumnezo!

„Nu ştiu dî ce le-o plăcu la oameni şi suduiască tă dă Dumnezo. Asta cu Dumnezo zîceu tădauna. Şi uoamenii da şi muierile ţîgane la gură.”

Bată-te focu tău!

„Cînd îi nănorocit uarecine. O păţît uarice rău. Ne şinălem dă iel. Oa, bată-te focu-to, că rău ai păţît!”

Bată-te musca-n lipideu!

„Uarecînd însămna şi mori. Cînd îi astupat mortu, atunci îi în lipideu. Musca să pune pă mort.”

Bată-te musca!

„Dacă îţ pofteşte boală, atunci zîce. Da, amu nu-i aşe mare blăstăm.”

Bată-te nevoie!

„Cătă cel care-i ideges să zîce că-i cunevoie. Cînd îţ faci dă cap, te faci dă rîs, te hîrjeşti cînd jeleşti, atunci zîc: Bată-te nevoie da nu fii aşe dă lud.”

Bată-te noapte!

„Amu numa aşe o zîce, da uarecînd însămna moarte.”

„Bată-te norocu!

„Dacă ai făcut uarice rău la altu fără vrere, uă ai păţît uarice rău.”

Bată-te pita!

„Tăt în părere dă rău zîcei, dacă n-ai vrut şi-l ocărăşti tare."

Bată-te ploaie!

„Nu-i on lucru tare rău. Tă cam aşe îi şi aista, că nu vrei şi păţască rău, da tăt îţ pare rău."

Bată-te postu!

„Mai dămult iera că să ţîneau zîle pă uom şi-l strîce. Ţîne post pă iel. Asta-nsămna că şi să prindă postu cel ce s-o ţînut pă iel. Da poate-nsămna şi şi n-ai ce mînca. Şi trăbuiască tă şi posteşti. Că acile mîncăruri, cile dă post tă n-or fost aşe dă cu saţ."

Bată-te ţiţi!

„Cătă prunci zîcem. Cînd ne ierau draj. Ţiţi acie mîţă ar însămna. Nu-i rău, că nu bate mîţa pă nime. Să pute zîce şi în părere dă rău. Cînd vrei şi-l ocărăşti, da nu vrei şi-l sudui."

Bată-te, uşte-te!

„Care ierau tăiete su limbă, le plăce şi blastăme. Dacă nu ieram acole. Bată-te, uşte-te, şe şi şe..."

Bată-te vina ta!

„Dac-o făcut uarice rău şi să-ntoarcă răuu pă cel ce l-o făcut. N-o bată Dumnezo, ce vina ii. Da zîcem şi cînd ne bănuiem dă ie c-o umblat rău, i-o murit uomu, uă aşe."

Bate-l Doamne!

„Şi dacă ne bănuiem: Bate-l Doamne că iute-o murit! Da şi dacă o fost harnic, uă o avut noroc: Bate-l Doamne că bine-o umblat!"

Băga-te-ai d-înde-ai ieşit!

„Zîce oumu cătă pruncu lui, cînd nu mai vre şi-l vadă, aşe-i pare dă rău. Să satură dă iel. Însamnă că n-ai mai fi altu."

Băga-te-ar dracu-n mă-ta!

„Asta bărbaţîî o zîc unu cătă altu. Îi tare spurcată sudalmă. Sărăcie i-o făcut pă uoameni şi suduiască."

C..e-să dracu pă cap la tine!

„În părere dă rău zîceu, mai ales în familie cînd să sfădeu. Tumna pă cap."

C..u-mă pă iel!

„Fetele zîceu dacă nu le-o plăcut dă ficior. Da şi dacă te-ai sfădit cu uoarecine, şi nu mai vrei şi voroveşti cu iel."

Calce-te nevoie!

„Nu-i mare blăstăm, da c-oace cătă prunci niciodată nu zîceu aşe."

Calce-te roata!

„N-ar fi bine şi te calce roata dî la cocie. Da nu-i aşe grozavă. Nu-i cu Dumnezo, nu-i cu boli..."

Calce-te zetoru!

„Asta-i mai noauă. Mai dămult zîceu cu roata, astăz zîc cu zetoru. Tă dă cufire o zîci."

Crepa-u-ai dă ciudă!

„Dacă ai uarice mîndru, apu vez că-i irigy. Atunci gîndeşti şi crepe dă ciudă."

Creşte-ţ-ar nasu cît vasu!

„Asta numa aşe dîn ciufele o zîce."

Cure-ţ uătii!

„Uă, Doamne feri. Aista-i blăstăm mare."

Deie dracu d-a dura cu tine!

„Pă prunci. Cînd ţ-îs în cale. Fac uarice rău. Însamnă că dracu şi te durgălească. Uă dacă uarecine prinde gura cu tine: Oa, deie dracu d-a dura cu tine, da taci amu!"

Doamne aibe-l!

„Dîcît şi suduiesc mai bine zîc că: Doamne aibe-l, iecoa cît dă cufire să face! Să strofoacă."

Doamne ai ştire dă iel!

„Şi cînd ieşti cătrănit o zîci voarba asta, şi cînd face ce nu-ţ place."

Doamne bate-l!

„Asta tare des să zîce dacă-ţ pare rău pă uarecine."

Doamne ie-i sănătate!

„Asta-i tare urîtă. Mare blăstăm. Aşte-s tare grele voarbe."

Doamne rupe-i picioarele!

„Şi asta-i blăstăm mare. Muierile zîceu cătă uoameni dacă mereu la crîjmă."

Doamne trăzneşte-l!

„Cînd ieşti tare cufire zîci. Şi-l trăznească Dumnezo."

Dracu mînce-ţ maţăle!

„Cătă băutori zîc şi-ţ mînce dracu maţăle, şi nu mai poată be."

Dracu spargă-ţ maţăle!

„Şi asta tă cam aşe-i. Dă cufire zîceu muierile, da nu le-o gîndit tumna aşe. Doamne feri şi să spargă maţăle."

Ducă-te dracu la tîrg la Pil!

„Dacă te aşteaptă uarecine, da tu tă nu vii. Uomu mneu zîce aşe, dacă merem uarindeva, apu iera cunevoie că nu mai vin. Aşe ştiu că la Pil n-o fost tîrg dă cînd îi."

Dumnezo te trăiască pînă a fi on bulgăr!

„Păsulaş zîce aşe cînd vine la borbil. Trăieşti Toadere, Dumnezo te trăiască pîn-a fi on bulgăr, şi p-acela tu şi stai! Băsamă dî ce bulgăr tăt a fi."

Du-te naibii!

„Dacă uarecine tă te-ncîlceşte cînd faci uarice. Du-te naibii, lasă-mă-n pace."

Facă-te Dumnezo stan dă teatră!

„Şi aciie poate fi că şi-ncremeneşti. Şi fii ţapăn ca mortu."

Facă-ţî-să buboi pă cur!

„Asta numa aşe dîn glumă o zîcem, pedig n-ar fi fost bine şi să-mplinească, că buboiu-i tare rău."

Fie-ţ ruşine la faţa obrazului!

„La care spune uarice minciună. Pă acela îi ocărem aşe."

Fi-u-ai a dracului!

„Zîc cătă cel ce nu să poartă bine."

Fi-u-ar mă-ta fată şi tată-to ficior!

„Nu zîci şi moară, ce şi nu să fi născut. Cătă pruncu tău zîcei, dacă te făce cufire."

F..ă dracu pă sora mătuşe-ta!

„Dacă n-ai vrut şi pomineşti pă mă-sa. Că sora mătuşe-sa îi mă-sa. Io aşe zîcem dîn glumă cătă fetele mele."

F..ă-l cruce!

„O fost on uom care aşe suduie. Bace Mihai a Sfătului. Dîn ură zîce.

F..ă-l dracu!

„În părere dă rău zîcei. Nici aşe nu să poate întîmpla asta."

F..ă-te boii!

„Cătă prunci zîcei din dragoste."

F..ă-te broscoii

„Ieste că numa meri şi-l mîngîi pă prunc şi zîci: Oa, f..ă-te broscoii, că mare-ai crescut."

F..ă-te cînii!

„Şi asta tă cătă prunci. Dac-o făcut uarice, uă şi numa aşe zîcei. Că ţ-o fost drag."

F..ă-te cine te-o făcut!

„Nu vrei şi zîci că mă-ta, tată-to, părinţîî, ce cine te-o făcut. Aşe barem îi pomineşti pă amîndoi. N-or fost aşte aşe mare blăstămuri. Le zîcei numa aşe. Asta-i la mulţ uoameni pă limbă. Nici că nu u-ai zîce."

F..ă-te Dumnezo!

„Dumnezo tă pă limbă le iera la uoameni cînd să făceau cufire. Da şi muierile ţîgane la gură suduieu aşe."

F..ă-te iepurii!

„Iepurii, cînii, broscoii, boii, tă cătă prunci să zîceu, că ştiei că nu s-a pune pă ii blăstămu. Că nu să poate întîmpla şi-l f..ă iepurii."

F..ă-te ioie în tătă joie!

„Dîn glumă. Nu ştiu ce-i ioie, numa poate însămna io şi ie."

F..ă-te luna!

„Aici la Micherechi cii mei rămaşi uoameni suduieu cu lună şi cu soare. Aşte-s mare voarbe."

F..ă-te mă-ta!

„Noa asta să zîce mai des. Sudalma dă mamă te doare mai tare."

F..ă-te mnenţîî!

„Şi asta numa cătă prunci zîci. Tăt aşe ca cile cu iepurii şi cu broscoii."

F..ă-te norii!

„Nu-i aşe dă mare ca ce cu luna."

F..ă-te pichetu!

„Să zîce. Pichetu cotune-nsamnă. Multe cotune. Doamne feri."

F..ă-te scloii!

„Cătă prunci zîcem cu drag. Scloii nu-s buni, că-s rece."

F..ă-te Sîntetru!

„Să zîce acărcînd şi asta cu Sîntetru, da nu aşe des ca ce cu Dumnezo."

F..ă-te stelele!

„Spusu-ţ-am, aşte-s tare grozave, cu luna şi cu stelele."

F..ă-te tată-to!

„Oa, asta în tătă zî o auzei, nu-i aşe mare ca sudalma dă mamă."

F..ă-te ţucuru!

„Hortacii zîceu întră ii: Ţ-ai luat outău nou, f..ă-te ţucuru, şi nu m-ai spus! Asta numa cu f..ă-te ieste, bată-te ţucuru nu să zîce."

F..ă-te Zoatya!

„Mai nou zîc. Dă Dumnezo. Ungureşte."

F..u-i bleascu lui!

„Mai dămult zîceu aşe. Da nu ştiu ce-i acela: bleasc. Dacă ţ-î s-o-ntîmplat uarice. Numa aşe ţîie ţ-ai zîs, nu cătă altu: F..u-i bleascu lui, că tare m-am închinat."

F..u-i norocu lui!

„Am avut io on văr. Bace Locuţîî. La care tăt a doauăle voarbă iera: oa, f..u-i norocu lui că frig îi! F..u-i norocu lui că bine m-am îmbătat asară, zîce."

F..u-ţ ghinţîî!

„Iera care zîce dîn părere dă rău, dacă iera tare-tare cunevoie. Urîte voarbe!"

Ieie-te dracu pă p..a lui!

„Asta-i tare urîtă, da nu-nsamnă nimica. Nu-i blăstăm mare. Că dracu nu poate face aşe."

Ieie-ţ dracu hazna!

„Şi nu-ţ ieie nime hazna. La care-i uom dă nimică, nu lucră. Cătă acela zîceu: Ieie-ţ dracu hazna, că nu ieşti bun dă nimică!"

Izidi-u-ai!

„Iosagu izideşte, uomu moare. Ca ş-on animal şi mori. Cînd îţ pare tare rău pă uom uă pă animal."

Lovască-te boala ce re!

„Aista-i blăstăm. Boala ce re aciie-i mare."

Lovască-te cufureala!

„Dacă-i aşe rău, năastîmpărat pruncu. Nu dîn inimă doreşti."

Lovască-te dracu tă dă pămînt!

„Sînt uoameni, care dacă-s cufire tare, ţîpă taljeru dă pămînt. Pă tine dacă te-ar lovi aşe cum ai făcut tu. Uă dacă loveşti on cîne: Nu-l lovi, lovască-te dracu tă dă pămînt şi te lovască!"

Lovască-te pîrţa!

„Cînd să face cufire. Aşe-i asta numa ca Doamne-alduieşte."

Lovască-te roata!

„Nu-i tumna aşe. Nu le gîndeşte uomu aşe şi să-ntîmple, da cătă prunci nu să zîce."

Lovască-te sclepţele!

„Cînd ierau pruncii cii mici, îi love on plîns. Pînă nu mureu nu-i lăsa. Aciie iera sclepţele. Mure dîn plînsu acela. Nu tare o mai zîc asta."

Lovască-te sîta!

„Şi te lovască sîta ăi moarte, nănorocire mare. Cînd suduieşti nu gîndeşti că-i aşe mare. Îi numa aşe pă vîrvu limbii."

Lovască-te trăznetu!

„Nu tare des să zîce. Nu-i aşe mare ca: Trăznească-te Dumnezo!"

Lovască-te vîntu!

„Greu blăstăm. Tăt aşe o blăstămat on uom dîn Micherechi. Iel o păţît, s-o-ntors blăstămu pă iel. Dacă s-o-ntîmplat dînt o sută dă uări odată, zîceu că o prins blăstămu."

Lovi-te-ar calu!

„Calu loveşte aşe că poţ şi şi mori. Oa, lovi-te-ar calu, da ce tă mă bîzîieşti aci!"

Mere-ai cu picioarele-nante!

„Şi mori, că cu picioarele-nante te duc în temeteu. N-o gîndeşte cel care zîce voarba asta, că asta însamnă moarte. Dacă tă mere, ciovărgăleşte uarecine: Mere-ai cu picioare-nante, da inde tă meri?"

Mînca-u-ai ce pă urmă!

„Cîn mîncă mult, n-are răbdare, mîncă iute, uă nu-i aleghedit, uă îi mai trabă. Atunci să zîce."

Mînce-o focu Salontă!

„On uom o mărs la tîrgu dîn Salonta. Ş-o vîndut vaca, şi banii tăţ i-o teltuit. Nevasta tăt aşa zîce cătă iel cînd ş-o adus aminte: Mînce-o focu Salontă. Asta apoi o zîceu în sat cînd o avut uarecine pagubă mare."

Mînca-te-ar beşina!

„Cătă pruncaşi cînd ţ-îs draj."

Mînca-te-ar buhele!

„Să zîce cătă cel care-i place noapte şi umble, şi ciovărgălească."

Mînca-ţ-ar gura plăcintă!

„Dacă uarecine tăt ar mînca, tăt ar rumăga. Da şi cătă prunci: Uă, că dragu-mi ieşti, mînca-ţ-ar gura plăcintă!"

Mînca-ţ-ar puii pita!

„Şi n-aibă pită. Dacă-ţ pot mînca puii pita, însamnă că ieşti sărac, că numa atăta pită ai. Zîci cînd plînje uarecine: Noa, da dîr ce plînji, doară ţ-o mîncat puii pita?"

Mînce-le colera ghinele aşte!

„Numa cătă ghine, colera îi o boală."

Mînce-l sărăcie!

„Dacă ţ-o făcut ţîie rău, îi vrei şi tu rău. Sărăcie-i re. Şi fie sărac. Numa mînce-te, bată-te sărăcie nu ieste."

Mînce-te beteşigu!

„Asta-i sudalma muierilor. Beteşigu-i boală, betegség. Oa, mînce-te beteşigu, că tare te-ai îmbătat."

Mînce-te binele!

„Dă părere dă bine: Mînce-te binele, că bine coţ afară! Mînce-te binele că dămult nu te-am văzut!"

Mînce-te boala ce re!

„Însamnă şi fii tare, tare, tare beteag. Ce mai re boală. Să zîce în tăt tipu: mînce-te, bată-te, lovască-te, prindă-te..."

Mînce-te boluţa ce re!

„Pă pruncii cii mici, cînd să scutură, zîceu că-i prinde boluţa ce re. Da asta le trece la prunci. Nu-i aşe mare blăstăm ca cel cu boala ce re."

Mînce-te broscoii!

„Mai mult cătă prunci. Cătă fete nu. C-oace să zîce, că ştii că asta nu să poate. Nu-i aşe mare sudalmă. Mai zîci şi f..ă-te, ducă-te broscoii. Broscoii nu-nsamnă moarte."

Mînce-te cînii!

„Nu-i blăstăm, că doară n-o mîncat cînele pă nime. În părere dă rău, cătă prunci zîcem. Şi ştie că-m pare rău."

Mînce-te curu ca pă mîţă!

„Cătă acile fete zîceu, care nu să purtau bine."

Mînce-te cioarăle!

„Doamne feri şi-l mînce cioarăle, că-nsamnă că i-or mînca carne. N-a fi îngropat. Şi n-ai pă cine şi te-ngroape. Da astăz să spune acărcînd."

Mînce-te ciuma!

„Uarecînd asta o fost gre boală. Astăz să zîce numa aşe cătă prunci. Îi ocăreşti olecuţă."

Mînce-te dilazu!

„Asta-i ca fene şi naiba. Cătă lucruri. Dacă cot uarice: Oa, mînce-l dilazu d-ande l-am pus?"

Mînce-te dracu!

„Asta o zîci desuţ. Numai mînce-te. Bată-te dracu nu pre."

Mînce-te fene!

„Numa aşei. Şi l-ai blăstăma, şi nu. Nu-i nimica dînt-asta. Şi io tă u-am zîs."

Mînce-te focu!

„Aista-i blăstăm. Mai ales pă animale."

Mînce-te freanţa!

„Dacă uarecine te tă zovorleşte, te-mpedecă în lucru: Mînce-te freanţa, da dî ce te-ai băgat aci, că ia amu am gătat dă murluit."

Mînce-te jaru!

„Mai mare blăstăm dîcît focu. Focu să poate astînje. Cînd îi jar, acela-i gata."

Mînce-te lupii!

„Cătă prunci. C-aici nu ierau lupi, aşe că nici aşe nu să pute întîmpla. Ca şi mînce-te cînii."

Mînce-te moarte!

„Pă vreme cînd am fost noi prunci, tare-njurau şi mamele. Mînca-l-ar moarte pă pruncu aista. Cînd o făcu rău. Iera greu şi ai prunci mulţ. Le păre bine la mulţ cînd cîte unu mure d-întră ii. Astăz nu să zîce."

Mînce-te moarte ce curată!

„Şi mori dă moarte curată. Şi nu te lovască nimica, şi nu te-aspînzuri."

Mînce-te nevoie!

„Mînce-te nevoie, uă calce-te nevoie, tăt una-i."

Mînce-te ocara!

„Dacă te-o vorovit dă rău uarecine. Îl ruşinez: Cum zîci tu asta, mînce-te ocara!"

Mînce-te pădutii!

„Şi ai năcaz mare dă care nu poţ scăpa. Să mai zîce şi: Umplă-te pădutii."

Mînce-te pămîntu!

„Şi mori. Mînce-te moarte-i mai greu dîcît mînce-te pămîntu. Pămîntu te-a mînca odată. Mînce-te moarte însamnă şi mori amu."

Mînce-te pepe!

„Moarte însamnă, da dîrt-ace n-ai vre şi moară. Zîc cătă pruncii cii mici. Cătă a tăi. Uarecînd zîcem că: Mai bine m-ar duce amu pepe. Adecă aş vre şi mor."

Mînce-te purecii!

„Cătă pruncaş mai ales. Uarecînd ii grîjeu dă iosag. Nu-i lucru grozav, da tă nu-i bine şi ai pureci."

Mînce-te pustie!

„Şi fii sîngur, şi n-ai pă nime. Zîcem şi că: Du-te-n pustie d-aci!

Mînce-te pustuşagu!

„Însamnă şi mori. Pusztulj!. Mai ales cătă animale, cîne, mîţă."

Mînce-te rîie!

„Boală. Te mîncă. Uarecînd ierau care aveu rîie. Şi te mînce, şi n-ai hodină, şi nu poţ durmi. Mai rei dîcît ce cu purecii."

Mînce-te sclepţele!

„Tă ca lovască-te sclepţele-i. Să zîce şi şe şi şe."

Mînce-te zvîrcolacii!

„Pă soare, pă lună ieste aţe că să mistuiesc. Apu zîce că zvărcolacii le mîncă. Asta-o fost, da astăz n-o mai zîce nime."

Mînînce-o putrădu acolo inde-i!

„Dac-o fo re cînd o trăit ce ce-o murit amu. Atunci zîcem. Nu-i aşe mare lucru, că mortu tă putrăzeşte."

Muri-i-ar calu dîn ham!

„Uarecînd uoamenii ierau săraci. Calu o fost avere mare. Aista blăstăm însamnă că şi n-aibă cu ce şi-şi crească cilediu."

Nu-i deie Dumnezo moale-n gură!

„Şi n-aibă nimica dă mîncat."

Orbască-te Dumnezo!

„Dacă te faci că n-ai văzut. Uă dacă: te-am văzut cu ciie. Văzut-ai tu pă dracu, orbască-te Dumnezo!"

Păţî-u-ai ce-o păţît topanca me!

„Asta-i tare urîtă. Cătă fete. Şi fie trasă cum s-o tras topanca."

Peri-u-ai tu şi tătă felegăzîie ta!

„Şi moară tătă foaita, tăt neamu."

Pica-ţ-ar uătii!

„Asta-i blăstăm urît. Blăstămi aşe dacă-ţ pare rău tare. Doamne feri."

Pica-u-ai în cur!

„Dacă mere pe iute, să sîleşte uă vre şi te-ntreacă. Atunci zîci. Uă cătă pruncaş cînd pică. Da zîci şi cînd te mniri. Aşe-i dă mîndru acolo, că numa pici în cur. Uă: Pica-u-ai în cur dac-ai vide ce împroşcătură îi la ie."

Pomnească-te Dumnezo!

„Cînd vez că cu care voroveşti îi cunevoie. Vrei şi-l idegeşitleşti. Îl mai încarci. Pomnească-te Dumnezo!"

Pomni-u-ai dă ciudă!

„Şi asta tăt atunci, dacă-i cufire."

Prinde-te-ar zgîrciu!

„Asta-i blăstăm. Tare rău. Şi în spate şi în faţă zîceu."

Rupe-ţ-ar dracu brîncile!

„Dac-o făcut uariceva rău cu brîncile. O strîcat. O meşterit şi o strîcat. Nu că şi-l tomnească. Să prinde, apu nu să-nţeleje."

Rupe-ţî-s-ar picioarele!

„Cătă uamenii beţăi. Dăr ce măr ga crîjmă."

Sări-ţ-ar uătii!

„Sară-ţ uătii îi blăstăm, da tă nu-i aşe mare ca: Orbască-te Dumnezo! Oa, sare-ţ uătii, da ce-ai făcut? N-ai văzut? Dacă o-mburdat uarice."

Scutura-te-ar frigurile!

„Dacă să scutură dîr acărce. Dacă-i cufire. Îi dîndămînă şi zîci: Scutura-te-ar frigurile!"

Strîca-ţî-s-ar befőtturile!

„Asta mai nou u-am auzît la on focimeccs. Băsamă şi lucri-n zadar."

Surzască-te Dumnezo!

„Dacă să face că nu te aude, apu tu ştii că te aude. Uă dacă ai auzăt c-o zîs c-o auzît de tine uariceva. Voarbe rele."

Trăi-u-ai pînă a fi o cioară neagră!

„Şi trăieşti mulţ ai. Cioară neagră tăt a fi şi cioară trăieşte mult. Însamnă şi nu poată muri, şi n-aibă hodină."

Trăznească-te Dumnezo!

„Nu-i aşe dă mare ca Pomnească-te Dumnezo!"

Tremura-u-ai pînă-i asuda!

„Uă şi tremure dă beteag, uă dă cufire. Cînd ii frig, uă cînd îi cufire atunce zîci."

Tune-te Dumnezo!

„Ş-asta-o zîc dă cufire. Tăt aciie-nsamnă."

Umple-ţ-ar piru ograda!

„Şi ai mult, mult dă lucru. Că piru numa aşe ptere, dacă-l scoţ dîn rădăcini. Cătă uomu leneş. Care nu lucră nimic. Şi cătă care să laudă că lucră, apu nu lucră: Ai şti ce-i lucru! Umple-ţ-ar piru ograda!"

Vini-ţ-ar hiru!

„Dîn bătaie o vinit hiru, dac-o murit uomu. Şiţ- vină hiru c-ai murit. Blăstămau nevestele pă bărbaţîî băutori. În părere dă rău. Şi să potrocească. Şi moară. Şi nu ştie nime inde şi cum o murit, numa o fo şi nu-i."

Vu-tu-ţ-o vu peri foaita!

„Dîn supărare. Dacă să face cufire Toader zîcem io Vu-tu-ţ-o-vu peri foaita, şi nu te fi cunoscut. A noşti n-o suduit aşe ca a lor."

Ana Borbély

Menţinerea limbii române la Micherechi

În comunicarea mea voi aborda schiţat ansamblul procedeelor cu ajutorul cărora se poate descrie limba română vorbită în localitatea Micherechi, şi voi fixa factorul social care, în prezent, influenţează cel mai puternic *menţinerea limbii române* în această comunitate de limbă. Cercetarea s-a făcut pe baza anchetelor efectuate în Micherechi în anii 1984, 1994 şi 1997. Locutorii au fost în număr de 45, cărora, cu această ocazie, doresc să le mulţumesc pentru sprijinul acordat. În timpul anchetei am folosit atît metoda de cercetare dialectologică, cît şi cea sociolingvistică. Pe teren (1) am efectuat o conversaţie dirijată, cuprinzînd întrebări despre viaţa socială şi culturală din trecut şi prezent, (2) am cules material onomastic şi toponimic, (3) am folosit un chestionar, cuprinzînd întrebări în legătură cu folosirea limbii române şi a celei maghiare în localitate, atitudinea faţă de limbă a locutorilor etc. (4) la sfîrşit am aplicat şi un test lexical conţinînd 100 de cuvinte. Întregul material a fost înregistrat pe casete. Am aplicat, pe lîngă aceasta, observaţia directă a participanţilor, metodă de cercetare de teren din antropologie. Deoarece chestionarul nu surprinde toate variaţiile de limbă ale locutorului, se recomandă şi observaţia directă.

Din datele culese în localitatea Micherechi voi prezenta pe acelea legate de conversaţia dirijată, materialul obţinut prin aplicarea chestionarului şi observaţiilor directe. Ca apoi, şi celelalte date lingvistice din satul anchetat să fie prelucrate într-un studiu mai cuprinzător.

Dar pentru înţelegerea fenomenului de menţinere a limbii române la Micherechi este necesară o prezentare succintă a localităţii şi a limbii române vorbite aici.

În trecut, localitatea a aparţinut comitatului Bihor (Fényes 1851/III: 79), iar în prezent face parte din judeţul Bichiş. În documente,

numele localităţii apare pentru prima dată în 1359 (Jakó 1940: 300). Numele satului Méhkerék – după lingvistul Kiss Lajos – este compus din cuvîntul *méh* (albină) şi *kerek* (’pădure [sub formă de cerc]’). Probabil că această denumire se referă la un sat care s-a format pe locul unei păduri distruse, unde locuitorii s-au ocupat cu apicultură. Denumirea românească Micherechi s-a realizat din forma maghiară (Györffy 1942: 302; Jakó 1940: 300 Kiss 1980: 416). După opinia unor săteni, localitatea a fost înfiinţată de către şapte familii, care au venit din satul şi împrejurimea Inandului (Inand azi este situat în România, judeţul Bihor).

După recensământul din 1990, în Micherechi trăiesc 2290 de locuitori, dintre care 1848 români, 430 unguri, 7 romi, 4 slovaci şi o persoană nedefinită (categoria a fost denumită „restul”). O statistică efectuată în localitate în ultimele patru decenii arată în procente, cîţi locuitori s-au declarat de naţionalitate română:

1960	1970	1980	1990
94,5%	-	90,6%	80,6%

şi cîţi locuitori s-au declarat cu limba maternă – limba română:

1960	1970	1980	1990
95,3%	95,5%	90,5%	83,5%

După cum rezultă din datele recensământului, localitatea a rămas românească, iar limba română este limba maternă a celor mai mulţi locuitori.

Limba vorbită aici are două variante: *graiul arhaic local (graiul micherechean)* şi *varianta suprapusă locală (varianta literară din Micherechi)*. Dar, pe lîngă acestea de la o situaţie formală pînă la una informală, se pot stabili mai multe stiluri de vorbire. Aceasta înseamnă că limba română vorbită în localitate nu este omogenă, ea variază de la o situaţie la alta şi, într-o anumită măsură, de la un vorbitor la altul.

Graiul micherechean (GM) este vorbit de toţi românii din localitate, în aproape toate sferele de comunicare ale satului. Domeniile

de folosire ale graiului sînt: familia, locul de muncă, vecinătatea – prietenia, cumpărăturile, casa satului (în anumită măsură, alături de limba maghiară, de ex.: cununie), şcoala (în anumită măsură, alături de varianta literară.) GM variază relativ puţin de la un vorbitor la altul. Această diferenţiere este influenţată mai cu seamă de variabilele vorbitorilor, cum ar fi: vîrsta, sexul, instrucţia şcolară.

Particularităţile graiului din Micherechi pot fi puse în evidenţă dacă acesta este comparat cu (1) limba română standard, sau/ şi cu (2) alte graiuri româneşti din Ungaria.

GM poate fi considerat ca o **subdiviziune a subdialectului crişean**, iar faţă de limba română standard prezintă anumite similitudini, dar şi diferenţieri fonetice/fonologice, morfologice, lexicale, diferenţe în modul de comunicare etc.

Graiul micherechean în comparaţie cu limba română standard (LRS)

Dintre *diferenţele fonetice/fonologice* amintim: rostirea fonemului *e*, ca *ă*: dă (de), *dăsculţ* (desculţ); rostirea lui *î* pentru *i*: *dîn* (din), *găsît* (găsit), *zîle* (zile). Sistemul vocalic mai cuprinde şi vocalele: *ę, ǫ, ö/ő* şi *ü/ű*. Vocala *e* şi diftongul *ea*, uneori, sînt rostite *e* (deschis): *duręre* (durere), *lęmńele* (lemnele); *a mę* (a mea), *rę* (rea), *vrę* (vrea). Diftongului *oa* se pronunţă *ǫ* (deschis): *cǫje* (coajă), *mǫră* (moară). Vocalele maghiare *ö* şi *ü* precum şi perechea lor lungă (*ő* şi *ű*) sînt adaptate diferit *Ö/ő* a devenit *i, eu̯* sau *ău̯:* KÖBÖL –k’ibęle, HŰTŐ – *hüteu̯;* LEPEDŐ – *lipid’eu̯,* ÉLESZTŐ – *ilistău̯; ü* se pronunţă *e*: (ÖSSZE)KERÜLNI –*k’ereti.* În unele cuvinte însă aceste sunete maghiare au rămas neschimbate: ISMÉTLŐS – *işmetlőş*, HŰTŐ – *hüteu̯.* Iar în toponimul maghiar VÉSZTŐ *ő* final dispare: *Vest*.

Şi sistemul consonantic al graiului s-a întregit cu sunete noi, prin palatalizarea dentalelor *t, d, n* la *t’, d’, ń: tăt’e* (toate), *ad’ică* (adică), *ńimică* (nimic), iar africata *ĝ* se pronunţă *j*: *înţăleje* (înţelege), *împunje* (împunge) *traje* (trage).

Dintre diferenţele morfologice între graiul local şi limba română standard amintim formarea pluralului substantivelor, în cuvinte ca: *căs, glăs, holduri, sore,* faţă de *case, clase, holde, surori.* Verbul *sunt*

predicativ şi copulativ la indicativ prezent se rosteşte *îs: nu le ţîn cînd îs a nọşt'e, le ţîn cînd îs a ungurilor.* Se schimbă accentul la verbele de la indicativ prezent, persoana 1 plural: *coĉém, făĉém, merém. Conjunctivul* se construieşte cu conjuncţia *şi* în loc de *să* din limba standard: *cum şi ferbem.* În lexicul local apar numeroase regionalisme: *crestată, dos, motroşcă, strămuta,* dar şi multe împrumuturi din limba maghiară: *cău̯aĉ, haba, zẹtore, zibzar* etc.

Cea mai importantă diferenţă în modul de comunicare între cele două idiomuri este fenomenul lingvistic, frecvent în situaţie de bilingvism, şi anume schimbarea de cod, care „desemnează capacitatea individului de a trece de la o limbă, un dialect sau un stil la altele, în cursul interacţiunii verbale" (Ionescu-Ruxăndoiu – Chiţoran 1975: 290). Un exemplu pentru trecerea de la limba română la limba maghiară: *Şi u̯-o da' în arîndă, HASZONBÉRBE.*

Graiul micherechean în comparaţie cu graiurile româneşti din Ungaria (Chitighaz)[1]

Dintre graiurile româneşti vorbite în Ungaria, graiul românesc din judeţul Hajdú-Bihar (din Apateu, Bedeu, Săcal etc.) este cel mai asemănător graiului vorbit în Micherechi. Dintre trăsăturile comune voi aminti: *conjunctivul* construit cu *şi*, folosirea formei arhaice a verbului *tau* (tai). Graiul din Micherechi diferă mai mult de graiurile româneşti vorbite în judeţul Bichiş (Aletea, Chitighaz, Otlaca-Pustă, Bătania etc.) şi Csongrád (Cenadul-Unguresc).

Vom prezenta, în continuare, diferenţele fonetice/fonologice, morfologice, lexicale şi de comunicare între graiul din Micherechi (M) şi Chitighaz (C).

Diferenţe fonetice/fonologice:
Þ fẹt'ele (M) – fẹt'ilẹ (C) – fetele (LRS)

1 Tratarea fenomenului s-a făcut mai pe larg în cartea Ana Borbély: *Cercetări asupra graiurilor româneşti din Ungaria (Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă),* Budapesta, 1990.

Þ cruscă (M) – cuscră (C) – cuscră (LRS)
Þ preved' (M) – privet'/prived' (C) – priveghi (LRS)
Þ g'inţ (M) – d'inţ (C) – dinţi (LRS)

Diferenţe morfologice:
Þ holduri (M) – hold'e (C) – holde („iugăre") (LRS)
Þ şi făĉém (M) – să fáĉem (C) – să făcem (LRS)

Diferenţe lexicale:
Þ vorovẹu̯ (M) – vorbẹu̯ (C) – vorbeau (LRS)
Þ i̯arba soreluj̯ (M) – ruje (C) – floarea soarelui (LRS)
Þ ńip (M) – popor (C) – popor (LRS)
Þ înt'ipuj̯eşt' (M) – pingăleşt' (C) – a face poză, fotografie (LRS)
Þ dăscăţat (M) – dăspărţît (C) – despărţit („separat", „divorţat") LRS)

Diferenţe în modul de comunicare:
Þ note de discurs:
beń (M) – bińe (C) – bine (LRS)
i̯ecọ (M) – uj̯tit'e (C) – vez (LRS)
Þ unele sunete nu se rostesc:
fo (M) – fost (C) – fost (LRS)
dîcî' noj̯ (M) – dîcît noj̯ (C) – decît noi (LRS)
ń-am cota' unu pă altu (M) – cotat (C) – căutat („ales") (LRS)

Varianta literară din Micherechi (VLM)

Alături de graiul local, în Micherechi este folosită şi o variantă literară locală românească. Această variantă spre deosebire de limba română standard, are şi anumite particularităţi dialectale; este folosită în şcoală, în biserică, la întîlnirile cu românii din România (într-o mai mare măsură decît graiul local). În interviurile dirijate la faţa locului, locutorii, în cazul anumitelor teme de conversaţie, schimbă codul, adică trec de la vorbirea în grai la varianta literară. Ca temă de conversaţie a fost aleasă religia, dar şi o discuţie cu nepotul interlocutorului născut în anii '80, care folosea limba litera-

ră la şcoală: *Şcǫlă româneşte, i̯acă că vorbeşte mai̯ prefect româneşte.*

Varianta literară diferă de la un vorbitor la altul. Aceste diferenţe apar în funcţie de vîrsta, instrucţia şcolară sau/şi ocupaţia vorbitorilor. Altfel foloseşte varianta literară românească un pastor baptist sau un predicator la oastea domnului, un profesor de limba română sau de matematică, sau un profesor tînăr faţă de unul mai în vîrstă. Diferenţele lingvistice care apar la acest tip de vorbitori sînt în funcţie de numărul elementelor dialectale folosite în vorbire.

Vom ilustra această variabilitate lingvistică cu cîteva exemple înregistrate în timpul interviului.

- Evitarea regionalismelor:
pă străz (VLM) – *pă uliţă* (GM) – *pe străzi* (LRS)
frumǫsă (VLM) – *fai̯nă* (GM) – *frumoasă* (LRS)

- Evitarea palatalizării dentalelor:
ne vindecă (VLM), *ńe vind'ecă* (GM) – *ne vindecă* (LRS)

- Folosirea formelor hipercorecte:
tote (VLM) – *tăt'e* (GM) – *toate* (LRS)

La cei mai învîrstă predomină graiul local şi numai rareori ei recurg la termeni din limba standard: *Cînd nu-s bolnavă – cum zîce.* „Cum zîce" este sintagma (marca) pe care o foloseşte locutorul mai în vîrstă cînd în locul cuvîntului din grai *bet'ag* foloseşte termenul literar „bolnav". Trebuie să adaugăm aici şi un alt element, cel de *corectare.* După ce vorbitorul îşi dă seama că a folosit un element dialectal, se corectează şi pronunţă varianta literară: *ţucur – zahăr.* Adeseori, se corectează chiar unul pe altul. Un bărbat, născut în 1929, şi-a corectat soţia astfel: *Nu rămâńęşt'e îi ro-mâ-neş-te*, iar soţia reacţionează în felul următor: *Nǫ beń*. De aici rezultă că localnicii îşi păstrează destul de bine graiul pe care îl folosesc în cele mai multe împrejurări şi numai arareori recurg la unii termeni din limba română standard.

Menţinerea limbii române la Micherechi

De-a lungul secolelor, comunitatea românească din Micherechi a fost monolingvă, adică se vorbea numai româneşte. Această comunitate monolingvă, în decursul ultimelor decenii, a devenit bilingvă. Competenţa vorbitorilor în cele două limbi, română şi maghiară, prezintă grade diferite: unii le stăpînesc în egală măsură, alţii folosesc, în mod curent, o limbă şi o cunosc numai superficial pe cealaltă. Într-o comunitate de limbă, bilingvismul poate fi stabil sau de tranziţie. Aceste două tipuri de bilingvism se realizează sub influenţa unor factor legaţi de schimbările sociale, economice, demografice etc. Bilingvismul românilor din Ungaria, în general, pare a fi un bilingvism de tranziţie. Opinia publică a românilor din Ungaria este că la Micherechi s-a păstrat mai bine limba minoritară, limba română. Cercetările de teren confirmă pe deplin această opinie. Limba română este vorbită de cea mai mare parte a comunităţii. Care sînt factorii care au contribuit la menţinerea limbii române la Micherechi?

Factorii care favorizează menţinerea limbii, în general, nu sînt constanţi, deoarece pot avea efecte diferite în diversele comunităţi de limbă sau în diferitele perioade de timp.

Factorii care au contribuit la menţinerea limbii române în Micherechi au fost:

(1) proporţia de 100% a locuitorilor români din Micherechi;

(2) societatea închisă: în care oamenii lucrau pămîntul, creşteau animale, mergeau la biserica românească, se căsătoreau numai cu români din sat (endogamie);

(3) situaţia laterală geografică a satului.

Factorul nou care condiţionează menţinerea limbii române la Micherechi este ocupaţia nouă a locutorilor (4) *grădinăritul* în sere. Acesta a adus satului bogăţie şi, concomitent cu aceasta, un prestigiu pentru localnici. Această faimă este recunoscută şi de către cei din localităţile vecine. Prin grădinărit, localitatea şi-a găsit o stabilitate socială, iar tinerii din sat, lucrînd cu părinţii la sere, nu mai sînt nevoiţi să plece la oraş! Trăind împreună, în sat, generaţia mai tînără

nu a fost influenţată de limba oraşului, ci numai de limba părinţilor, adică de limba română. Astfel, comunitatea românească a devenit solidă. Chiar şi o parte a păturii intelectuale, avînd locul de muncă într-un alt sat sau oraş învecinat, lucrează în sere separat de părinţi sau împreună cu ei. Ca atare, limba pîinii a rămas limba română. Limba română se menţine în Micherechi pentru că şi copiii născuţi în familii mixte vorbesc româneşte (situaţie care nu se întîlneşte în alte comunităţi româneşti din Ungaria). Menţinerea limbii într-o comunitate se poate realiza şi prin educarea copiilor în spiritul de a păstra limba maternă, atît în familie, cît şi în întreaga comunitate. Prin observaţii directe am cules următoarele date: în magazin vînzătoarea, care are vreo **douăzeci** de ani, vorbeşte cu o fetiţă de vreo şase ani, care face cumpărături. Vînzătoarea a întrebat-o româneşte iar fetiţa i-a răspuns ungureşte. Vînzătoarea reacţionează în felul următor: *Dă ce vorbeşt' ungureşt'e nu ļeşt' tu ungurǫļe*. O altă observaţie directă. Mama şi copilul circulă pe stradă cu bicicleta. Copilul de vreo opt ani a vorbit ungureşte, mama îl educă în felul următor: *Răspund'em rămâneşt'e dǫră rămân ļeşt'*.

Creşterea prestigiului micherechenilor poate fi sesizat şi prin comportamentul schimbat al „străinilor", adică al oamenilor care au o oarecare relaţie cu cei din Micherechi, deci nu s-au născut în sat. În trecut, căsătorii cu tinerii din Şercad, cînd micherechenii erau săraci, nu prea s-au făcut. Ungurii din Şercad îi priveau cu dispreţ pe românii din Micherechi. Azi, astfel de probleme nu mai apar. Chiar cînd eram în sat (în 1997) s-a căsătorit o fată din Micherechi cu un băiat din Şercad. Un astfel de eveniment e tot mai frecvent în sat. Ba chiar, prin observaţie directă, pe stradă, am auzit un fecior ungur vorbind unei fete din Micherechi, la telefon, în felul următor: *Te iubesc! HALLOD ROMÁNUL MONDTAM: Te iubesc!*

Semnalez, în acest sens, şi faptul că prestigiul graiului local este puternic şi pentru românii veniţi din România să lucreze în serele din Micherechi, deoarece ei nu-i corectează pe localnici dimpotrivă folosesc şi ei particularităţi ale graiului. Această situaţie este un exemplu excelent pentru a dovedi că **statutul participanţilor influenţează uzul limbii**. Voi aminti aici că unii informatori mi-au mărturisit cît le este de greu să se-nţeleagă cu rudele din România:

informatorul 1 (i1): *Că nu ńe-nţelejém cu românńi. Nu ńe-nţelejém dacă vin dî la Rămâńiįę. Nu-nţălej. C-acî la fata mę tă vin dî la Rămâńiįe. Pu mult'e cuvint'e nană. Nană ce-į asta spuńe-ń-o ungureşt'e c-aşę ń-om înţăleje, da ce spuį dumńeta nu-nţelejém. Apu s-o supărat. Puuu haba că t'e superį, nu şt'im. Întrebam că feţ'ele ce ăăă serviî aų, ųă ce işcolį. Nu ńe-nţălejęm. Ab-įę nu ń-o şt'iįę spuńe întramint'e. Nǫ d-ap-atunî vorovim d-alt'icilę. Amu dă pildă noį merem la bold. Nu zîcem că męrem la coparativă, merem la bold. Apu zîce că-į ungureşt'e şi că-į rămâńeşt'e: bold – bold. [Rîd]. Apu mă duc, mă duc la bold şi în įeų ţucur, nu zîc că dă-m zăhár – dă-m ţucur. AKÁR ROMÁN AKÁR MAGYAR. Nu zîc ųă drojd'iį nu zîc că dă-m drojd'iį, c-am-acela-į AZ ÉLESZTŐ. Dă-m ilistăų. Nǫ ş-ap-atunčę şi ungureşt'e CSAK EGYREMEGY. Apu cătă uloį dă lampă nu zîcem că fotografiįe – dă-m uloį dă lampă.*

Informatorul 2 (i2): *Fotoghin zîc.*

i1: *Da' cătă porodică cum să zîce?*

Ceilalţi în cor: *R-o-ş-i-į.*

În încheiere, doresc să precizez că factorii care condiţionează menţinerea limbii nu sînt constanţi. Şi la Micherechi odată cu schimbarea vieţii sociale se vor schimba şi aceşti factori. Schimbările se arată deja. Menţinerea limbii române în localitate este ameninţată de mentalitatea negativă a unor vorbitori faţă de limba lor maternă, de graiul local. După părerea lor, graiul este un „corî, corîtură", un idiom intermediar între limba română şi limba maghiară. Este regretabil faptul că în afară de şcoală şi biserică prin intermediul cărora pătrunde limba română standard în graiul local, alte mijloace şi căi de pătrundere nu există. Cei din sat urmăresc foarte rar emisiunile de la radio şi televiziune transmise în România (cu excepţia unor programe religioase şi de cîntece populare) şi, de asemenea, călătoresc foarte rar în România, situaţie despre care locutorii au ţinut să precizeze: *n-am fost amu dămult.* Odată cu creşterea numărului familiilor mixte şi dată fiind posibilitatea tinerilor de a urmări emisiunile în limba maghiară, treptat, această limbă cîştigă teren pe zi ce trece. În familiile mixte, spre exemplu, copilul cel mare vorbeşte mai mult/bine româneşte decît cel/cei mic/mici, iar soţiile mai tinere de naţionalitate maghiară, cunosc mai puţin

limba română sau nu o vorbesc deloc. Aş putea spune că pînă şi formulele de salut, care pînă în urmă cu zece ani erau exclusiv în limba română (chiar şi copiii foloseau formula de Bună zuua!), sînt astăzi înlocuite cu cele din limba maghiară (CSÓKOLOM! sau SZIA!).

Bibliografie

Borbély, Ana, 1997. *Cercetări asupra graiurilor româneşti din Ungaria (Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă)*, Budapesta: Tankönyvkiadó.

DEX, Dicţionarul explicativ al limbii române 1996. Ediţia a II-a. Bucureşti: Editura univers enciclopedic.

Fényes Elek, 1851. *Magyarország geographiai szótára.* Mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik. I–VI. kötet, Pesten, Nyomatott Kozma Vazulnál.

Györffy István, 1942. *Magyar nép – magyar föld.* Budapest.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana–Chiţoran, Dumitru (ed.) 1975. *Sociolingvistică.* Bucureşti: Editura didactică şi pedagogică.

Jakó Zsigmond, 1940. *Bihar megye a török pusztítás előtt.* Budapest.

Kiss Lajos, 1980. *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Stella Nicula

Supranume la românii din Chitighaz

Onomastica este o ramură a ştiintei care se ocupă de studierea numelor proprii. Ea are două subdiviziuni:

– **toponomastica** şi

– **antroponomastica.**

Prima studiază toponimele, adică numele de aşezări omeneşti şi de forme de relief, care sînt produsele unor comunităţi date cu scopul de a se orienta mai bine în mediu. A doua se ocupă de studierea numelor de persoană şi ale animalelor. Cele două ramuri ale onomasticii stau desigur în strînsă legătură.

Numele a apărut odată cu necesitatea de a identifica persoane, locuri, pentru a desemna obiecte. Orice nume propriu provine dintr-unul comun, de care după regulile ortografiei se deosebeşte prin faptul de a fi scris cu majuscule. Fiecare nume de persoană şi fiecare toponim cîndva a avut un sens, care însă avînd o vechime de mai multe milenii sau secole, cu timpul devenise indescifrabil.

Unele forme ale antroponimelor – numele de familie – însă sînt de o provenienţă mai tînără, astfel ca o parte a acestora poate fi mai uşor înţeleasă, cealaltă însă poate fi descifrată numai de specialişti, deoarece acestea provin din expresii dialectale sau cuvinte dispărute, desemnînd ocupaţii vechi, obiecte sau denumiri ale unor popoare demult dispărute. Numeroase sunt însă şi cele împrumutate din alte limbi.

În cazul nostru obiectul studiului de faţă îl face cercetarea unei ramuri ale antroponimelor, adică a numelor de persoană. Antroponimele, a căror istorie este strîns legată de evoluţia societăţii, pot fi grupate în 8 categorii:

– nume de botez (adică nume mic sau prenume),

– nume de familie (adică nume de grup sau cognomen),

– porecle,

– supranume,

– colective
– femenine,
– pseudonime
– antroponime literare (adică nume de personaje literare).

Pentru a ne familiariza mai bine cu tema propusă în titlu vom efectua o mică călătorie în lumea antroponimelor, pentru a face cunoştinţă cu acestea.

Numele de botez

Numele de botez a apărut odată cu necesitatea de a identifica persoanele. Acestea desigur au avut cîte un înţeles, deoarece erau alese după unele criterii prin care acestea desemnau caracteristicile fizice sau psihice ale purtătorului, obiceiuri sau ocupaţii ale acestuia etc. Înţelesul acestor nume cu timpul a fost dat uitării şi numai sensul a puţinelor dintre ele mai poate fi perceput.

ex.: **Floare (care provine din numele zeiţei florilor şi a primăverii), Gheorghe (adică ţăran).**[1]

Aceste formule de denominaţie vechi, păgîne, odată cu biruinţa creştinismului fuseseră înlocuite de prenume de origine creştină, găsite în Biblie.

ex.: **Avram (adică părintele mulţimii), Maria (sens indescifrat).**[2]

Prenumele era şi este dat copilului de părinţi, bunici sau naşi, moştenindu-se deseori de la tată la fiu, de la mamă la fată. În trecut unele familii mai înstărite apelau chiar şi la folosirea unor formule duble de denominaţie, obicei atît de îndrăgit de familii şi în ultimii ani.

ex.: **Ana Maria, Gheorghe Liviu** etc.

În familii deseori erau întrebuinţate şi forme diminutivate ale acestor nume de botez, care cu timpul deveniseră bazele unor nume de familii.

ex.: **Petrişor**, de la **Petru**,

sau **hipocorisme,** adică formule de denominaţie provenite din trunchierea formei diminutivate a numelui de botez.

ex.: **Nuţu,** de la **Ionuţ,** adică **Ion**.

Fan'ę, de la **Fanuţ**, adică **Ştefan.**

Cele mai multe prenume sunt de origine latină, greacă, ebraică sau slavă. În ultima perioadă însă putem observa o înnoire a gamei numelor de botez prin împrumuturi luate şi din sistemul numelor de botez al altor limbi – în cazul românilor din Ungaria cu împrumuturi luate din cel al limbii maghiare.

La românii din Ungaria majoritatea numelor de botez sunt de provenienţă creştină. Cele mai des întrebuinţate sunt:

– în cazul bărbaţilor: **Gheorghe, Ion, Iosif, Mihai, Ştefan, Vasile**,
– în cazul femeilor: **Ana, Ecaterina, Maria**.

De menţionat este faptul că utilizarea numelor de botez se face prin forma lor articulată.

ex.: **Ana** şi nu **Ană**.

Avînd în vedere originea numelor de botez, acestea s-au format din nume comune care puteau desemna:

– parte a corpului uman sau a unui animal,
– caracteristicile exterioare sau psihice ale unui om,
– defecte corporale sau unele obiceiuri ale acestuia,
– nume de plante, de animale, de mineree,
– expresii ale unor evenimente, întîmplări,
– sexul sau gradul de rudenie,
– denumirile unor ranguri,
– denumirile unor ocupaţii sau a obiectelor şi uneltelor acestora,
– nume de popoare,
– nume religioase etc...

Numele de familie

Apariţia şi generalizarea numelor de familie sunt strîns legate de organizarea vieţii publice. Răspîndirea lor este caracteristică evului mediu. Prima oară au apărut în Italia în secolul al XI-lea de unde s-au răspîndit mai departe.[3]

Necesitatea utilizării lor a apărut odată cu necesitatea identificării precise în cazul unor moşteniri, cumpărări sau vînzări de terenuri şi moşii a persoanelor implicate. Oamenii în aceste cazuri se

identificau prin aşezarea lîngă numele de botez a unei porecle, a numelui tatălui sau a denumirii localităţii de proveniență etc. Aceste nume la început nu se moşteneau, ci din contră, aproape că se schimbau de la un act oficial la altul.

Majoritatea numelor de familie sunt prenume, devenite nume de familie fără nici o modificare sau prin adăugarea unui sufix. Numeroase sunt şi aşa zisele porecle transformate în nume de familie.

Sistemul antroponimic românesc este caracterizat de un **sistem bipartit**, format din praenomen si cognomen,

ex.: **Ion Gheorghe (adică Ion al lui Gheorghe),**

ceea ce îl face diferit de sistemul tripartit al romanilor

ex.: **Caius Iulius Caesar**.

În acest sistem tripartit utilizat la români primul membru al denumirii (praenomen) este echivalentul numelui de botez de astăzi. El aparţinea unui singur membru al familiei. Al doilea element era numele gintei căruia îi aparţinea (nomen gentilicum), comun tuturor membrilor şi descendenţilor acestora din ginta respectivă. Al treilea element (cognomen) aparţinea familiei şi corespundea poreclelor din cazul numelor româneşti.[4]

Acest sistem tripartit nu s-a moştenit în provinciile fostului Imperiu Roman, deoarece aici au venit doar militari şi funcţionari romani, care şi ei foloseau o formulă de denominaţie bipartită formată din prenume şi nume de familie (praenomen+nomen), acesta din urmă fiind tot un fel de prenume.

ex.: **Iulius Claudius**.

Cu timpul posibilităţile de a identifica o persoană şi de a evita posibilele confuzii, care puteau avea consecinţe serioase, s-au sporit. Mijloacele de îmbogăţire a sistemului de denominaţie au fost:

– **împrumuturi din limbi străine** (în cazul românilor din limba slavă),
– **procedee lingvistice** (derivări cu sufixe).

La greci s-a generalizat utilizarea unui sistem format dintr-un prenume – de obicei creştin, luat din Biblie – şi un nume de familie, care se moştenea din tată în fiu, altora putîndu-se da numai prin căsătorie, adoptare sau consimţămînt. Bazele formării acestor nume de familie au fost **determinantele locale** (adică toponimele) sau **determinantele personale** (adică antroponimele).[5]

Alegerea determinantelor locale deseori avea un caracter aristocratic, prin faptul că acestea proveneau de la numele moşiilor sau locului de naştere a persoanei respective, pînă ce alegerea determinantelor personale avea o motivaţie obiectivă.

Baza celor mai multe formule de denominaţie era totuşi numele tatălui, care era de fapt „capul familiei". Numele mamei îl putea înlocui doar în anumite cazuri:

– cînd copilul se năştea fără ca tatăl lui să-l fi cunoscut (era „copil din flori"),
– cînd mama rămînea singură după un divorţ sau după decesul tatălui,
– în cazul în care bărbaţii lucrau timp îndelungat departe de casă şi mama devenea şeful familiei,
– cînd tatăl se muta în casa socrilor, devenind astfel „jinere-n tindă".

ex: **Părasca.**

Numeroase nume de familie provin din porecle care cu timpul au devenit nume autentice. Acestea la rîndul lor exprimau particularităţi psihice sau fizice ale purtătorilor, puteau aminti şi de diverse trăsături ale animalelor sau ale plantelor etc.

Numele româneşti de familie apar chiar din primele documente din secolul al XV-lea şi cel al XVI-lea. Actul oficial de impunere a alegerii unui nume de familie îl constituie documentul semnat de domnitorul Şerban Cantacuzino la data de 29 noiembrie 1680[6], pînă ce în Ungaria abia la sfîrşitul secolului al XVIII-lea se va semna un astfel de act de către Iosif al II-lea deşi documente conţinătoare ale unor nume de familie au fost găsite din secolul al XVI-lea.[7]

La început numele de familie putea fi decis la liberă alegere, numai după ce a devenit moştenibil se necesita o aprobare a regelui pentru schimbarea acestuia, cît şi pentru folosirea numelui de familie al tatălui în cazul căsătoriei fetei, pentru ca să nu dispară familia.

Desemnarea oficială a femeilor căsătorite de fapt se făcea prin formula: **praenomen+nume de familie a soţului,** rareori păstrînd întregul nume de fată.

Porecle şi supranume

Cu timpul formulele de denominaţie amintite pînă acum nu mai satisfăceau cerinţele de a identifica cu siguranţă o persoană, mai ales în cazul localităţilor mai mici, unde populaţia opera cu un număr mai mic de nume. Astfel după un timp se impune un nou sistem al poreclelor şi al supranumelor, sistem care şi pînă acum a alcătuit baza formulelor de denominaţie tripartite şi bipartite. Aceste formule uneori se legau de o singură persoană, îndeplinind funcţia de identificare, alteori, prin moştenire, se refereau la un întreg grup.

Porecla sau supranumele putea înlocui chiar şi întregul nume al individului, de cele mai multe ori însă doar îl completau. Poreclele erau date de către o comunitate individului, deseori contra voinţei acestuia, supărîndu-se chiar uneori. Ele deveneau supranume însă numai odată cu transmiterea formulei şi altor generaţii, desemnînd astfel familii.

Porecle au existat de la bun început, găsim unele chiar şi în Biblie:

ex.**:Ioan Botezătorul**.

Porecle primeau însă şi regii, nu numai oamenii de rînd.

ex.:**Ştefan cel Mare,**
Richard Inimă de Leu.

Cel mai frecvent s-au găsit şi se mai găsesc încă şi azi prin sate, unde din cauza utilizării a unui număr mai mic de nume, mulţi oameni pot avea nume identice. Acest fenomen este numit **omonimie antroponimică**, pentru ocolirea căruia sătenii au inventat noile porecle identificatoare. Nu trebuie însă să uităm nici de faptul că sătenii sînt mult mai „ciufulitori" decît locuitorii oraşelor.

A. Candrea a definit porecla ca un nume cu caracter afectiv, care este legat totdeauna de o anumită realitate, pînă ce supranumele are un rol de desemnare.[8]

Orice poreclă poate deveni supranume, ba chiar foarte puţine nu funcţionează ca supranume, lucru caracteristic şi pentru românii din Ungaria, respectiv pentru cei din Chitighaz.

Rodica Bogza Irimie face şi o comparaţie a celor două categorii:

Porecla	*Supranumele*
– are un sens motivat,	– are un sens nemotivat,
– este de durată limitata,	– este transmisibil urmaşilor,
– este o funcţie afectivă,	– are o funcţie de identificare,
– este o denumire directă,	– este o denumire indirectă.[9]

Studiind originea cognomenelor (poreclelor) lingvistul columbian Siervo Custodio Mora Monroy găseşte următoarele clase (adică tipuri de nume care provin de la denumiri şi expresii din)[10]:

– faună: nume de animale, părţi ale corpului animalelor, locuri unde trăiesc animalele,

ex.: **Cioară,**

– floră: nume de plante, părţi ale plantelor, caracteristici ale fructelor, caracteristici ale plantelor, colectivităţi ale plantelor,

ex.: **Ghimpos,**

– regnul mineralier: minerale diverse, locul unde se extrag ele, apa sub diversele ei forme naturale sau create de om spre a putea fi utilizată,

ex.: **Aurariu**,

– termeni geografici: termeni geografici, topografia, fiziografia, populaţia,

ex.: **Ardeleanu**,

– **aştri şi fenomene atmosferice:** cîţiva aştri, unele stele şi comete,

ex.: **Luna,**

– **timpul:** anotimpuri, luni şi zile,

ex.: **Iarnă,**

– **forme geometrice:** pătrate, mari, groase, lungi, rotunde etc.,

ex.: **Rotundu,**

– **culori:** culorile care alcătuiesc spectrul solar, alb, negru, auriu, castaniu ş.a.m.d.,

ex.: **Negru,**

– **omul, relaţiile lui şi operele lui:** părţile corpului omenesc, defecte fizice, morale şi temperamentale, calităţi, relaţii de rudenie, stări de spirit, iubire şi bunătate, maniere bune, origine etnică şi locală, termeni aparţinînd artei războiului, termeni economici,

titluri şi ierarhie socială, slujbe, ocupaţii, îmbrăcăminte, alimentaţie, obiecte de uz casnic, ustensile diverse, religie, credinţă, aspectul fizic şi moral,

ex.: **Frăţica, Bunu.**

Bazîndu-mă pe cercetările efectuate în cercul românilor din Chitighaz, cît şi pe cele ale cercetătorilor care s-au ocupat de studierea supranumelor la românii din Ungaria, categoriile enumerate mai sus pot fi îmbogăţite prin alte, provenite din:

– automaghiarizarea numelor: Cure, Covătoi,

– nume biblice, numele zilelor sfinte: Avram, respectiv Crăciun,

– mitolonime: Bălauru,

– supranume compuse: Lume Albă, Pîs Moisă, Petri cei Mari,

– supranume duble (formate cu scopul de a identifica mai uşor diferitele ramuri ale unei familii): Albu-Cărăşcădău, Chicin-Ciubăraru,

– expresii luate din limba maghiară: Şandor, Jiros, Chişolai (adică Sándor, Zsíros, Kis Oláj),

cît şi prin categoria celor neidentificate: Biregla, Bozlaţ.

Desigur în localitate circulă şi un număr considerabil de supranume ale locuitorilor de altă etnie, cum ar fi de exemplu şi cele ale unei femei evreie:

ex.: Colţata sau Hărăcolt (denumire care provine de la dinţii neobişnuit de mari ai acesteia).

Sînt însă cunoscute şi supranume ale locuitorilor de origine maghiară din comună.

Categoriile prezentate mai sus, la rîndul lor pot fi împărţite în noi şi noi subdiviziuni. De exemplu supranumele provenite din nume de persoane pot fi după originea lor patronime sau matronime, adică nume de familie sau de botez ale tatălui sau ale mamei. Ceea ce priveşte gruparea acestora pe baza formării lor, ele pot fi:

– forme diminutivate (ale numelui),

ex.: **Mocăn'elu de la Mocan, Mitruţu de la Dumitru, Uret'uţu de la Uret'e,**

– forme augmentative,

ex.: **D'ord'oc de la D'ord'e, Clisoi de la Clisa, Tod'eroi de la Toad'er,**

– forme de hipocoristic,

ex.: **Nuţu de la Ion.**

Formele augmentative şi diminutivale erau utilizate şi în scopul de a identifica tatăl şi copilul în cazul în care aceştia purtau acelaşi nume:

ex.: **tatăl se numea Hănţocu, iar copilul Hanţi**,

eventual pentru a deosebi unul de altul pe doi fraţi dintr-o familie:

ex.: **Grosu (numele primului născut) şi Grosuţu (numele celui mic), Grecu şi Grecuţu, D'urca şi D'urcuţu**.

Orice nume poate fi transformat într-un supranume prin formulele:

– nume de botez + „(a) lu" + nume,

ex.: **Ştefan a lu Brîndaşu**,

– nume de botez + nume + „-i",

ex.: **Ileana Gudmi.**

La formarea supranumelor ne stau la dispoziţie diferite părţi de vorbire ca: adjectivul, interjecţia, numeralul, verbul, substantivul sau onomatopeea, cît şi sufixe de tipul:

– -an, -e, -ea, -escu,

ex.: **Fan'e, Fume, Conce, Mise, Pripe**,

– -oi, -oc,

ex**.: D'urcoi, D'ord'oc,Tod'eroi, Străjoi**,

– -uţ, -uţa,

ex.: **Bumbuţ, Găinuţa, Pipărcuţa, Şt'efănuţ,**

– -aş,

ex:: **D'bocaş, Gligoraş, Iţicaş, Dejaş**,

– -că,

ex.: **Păsăruică, D'urca, Popirca, Sfîrţanca**,

– -iţa,

ex.: **Vărşendăn'iţa , Ilonchiţa, Guriţa, Jendăriţa**, ş.a.m.d.

Poreclele cel mai viu trăiesc în memoria vîrstnicilor, ei fiind totodată şi cei mai buni informatori, care poate cu decenii în urmă fuseseră însăşi „naşii" unor denumiri, provenite din punctul de vedere

din care ei au privit omul, acordînd porecla după înfăţişare (a lu Albu), defecte fizice (a lu Şt'iopu), obiceiuri (a lu Vrei), ocupaţii (a lu Mormîntaru), cuvinte repetate (a lu Męgu), locul de proveniență (a lu Lipovanu) etc. Din păcate originea la doar foarte puţine dintre cele peste 300 de supranume (a celor 95 de familii) găsite la Chitighaz a putut fi descifrată. Printre altele:

I. „Pă bace Mihai, Bătrînu aşe-l numeu că **„N'ęmeşu",** că dară o fost căpătată ceva rang, da nu şt'iu pontoşan că dă care. Apu, „n'ęmeş" în ungureşt'e însamnă că-i dă rang."[11]

II. **„Leşen'eşt'ii** d-a colo ş-or primit numile că s-or mutat în sat din „Leş", apu Leşu o fost p-aci, p-aproape dă sat. Apu aşe le-o zis apoi că-s Leşen'eşti."[12]

III. „Aşe să zice că moşu nost o fost dară tare alb la păr, aşe dă alb ca lebeda. Apu, oamińi aşe n'-or numit dîpă iel că **„a lu Albu".** Da' io-s d-a lu **„Albu–Cărăşcădăuu".** Că din familie lu tata mn'eu or fost mai mulţi, apu, că să-i dăst'ilin'ească, că amu oare care care-i , le-o pus cît'e on nume. Apu, noi sînt'em ceie d-a lu Cărăşcădăuu, că moşu o fost dară cărăşcădău, adicate „kereskedő", cum zîce unguru."[13]

IV. „Na, numa nu numa noi am avut două nume, că şi ceie, a lu Chicin să mai numeu şi a lu **Ciubăraru,** că moşu lor o fost dară ciubărar dă meserie.„[14]

V. „Apu, aşe am auzit că pă **„a lu Conĉe"** d-acęie i-o numit aşe că mama lor o avut on conci, adică pup, aşe dîn păr făcut, în vîrvu capului. Apu, la prunci l-i s-o zis că-s d-ă lu Conĉe, dară. Tătă lume aşe i-o şt'iut dîpă aceie, haba i-o t'emat pă ii Moroşanu."[15]

VI. „Da, şt'ii dî ce s-o numit **Tongăloi** Tongăloi? D-apu d-acęię, că moşu-so o fost ciurdari. Apu, la grumazu vacilor să pun'e ţăngală, ca să să audă cînd trece ciurda şi să nu să t'ardă pă vreme dă n'egură."[16]

VII. „Pă **Lebenciu** îl t'amă aşe dî la „lebbencs", ungureşt'e. Că tare îi place să mînce zamă d-asta! Apu, d-atunce tăt aşe lor ciufulit, că „Lebenciu."[17]

VIII. „Apu, aieşt'e a lu **Şodu** ş-or căpătat numile dî pă om moş d-a lor, la care tare îi plăceu glumile. Apu, bătrînu tă rîde şi glume cu tătă lume. Iară a lu **Bolundu,** era on uom tare zăpăcit. El dîrt-aceia o fost numit aşe din „bolond", cum zîc ungurii. A lu Bolundu, dară."[18]

IX. „Pă **Vărşendanu** şi pă **Lipovanu** i-or numit dîpă satu din care or vin'it. Că Borbilen'i ieste mai mulţi la noi şi d-a lu Tăriianu. Apu, aşe barem, i-o putut dăst'ilin'i unu dă altu."[19]

X. „...Pruncii, dară , cînd or fost mai mici tă s-or jucat unu cu altu. Apu, mai mereu şi să serepelească cîte o dată. Apu, pă unu, d-a lu Stan s-or numit ii, lor pus să joace pă împăratu. Dă atunci o şi rămas pă iel numile că d-a lu **Împăratu**."[20]

XI. „La a lu Kassai i să mai zîce şi a lu **Cure**, da numile iesta nu-i ciuf! Numa ii s-or ungurezat numile în Kassai, pedig or fost a lu Cure. Da, nu numa ii s-or ungurezat, ci mai mult'e familii. Care dăcare..."[21]

XII. „Ięste la noi în sat şi aşe familii care au doauă nume, doauă ciufuri. Da, nu ştiu pontoşan dî ce. D-apu pă a lu **Cocoşu** îl mai numęu şi **Cucurigu,** ... iară lu **Costan** îi mai zicęu şi Lont'e... Iọ, şi la Grăvila îi ziceu **Clopoi...** , iară lu **Fărina,** a lu **Tod'erica...** Pă Şimonca iară l-o ciufulit Fărina , că o făcut ceva prinsoare, apu o trăbuit să plătească cu fărină."[22]

În afara celor patru tipuri ale formulelor de denominaţie amintite mai sus, trebuie să amintim încă şi următoarele categorii:

Colectivele

Colectivele sînt substantive proprii cu formă de plural, găsite în cadrul numelor de familie şi al supranumelor care desemnează un grup.

Colectivele sînt formate prin adăugarea unor sufixe **„-eşti(i)”, „-eni(i)”**.

ex.: **Albuleşt'ii, Niculeşt'ii, Ard'elen'ii**.

Femeninele

Femeninele sînt categorii de substantive proprii formate de la forma masculină a formulelor de denominaţie.

Alcătuirea lor este bazată pe adăugarea unor sufixe ca **„-oaie”, „-leasă”, „-iţa”** la numele de familie şi la supranume.

ex.: **Trucoaie, Leşen'iţa, Turculeasă**.

Pseudonimele

Pseudonimele sînt acele „nume false”, alegerea cărora este independentă de sistemul oficial de denominaţie, numele putînd fi abandonat oricînd, iar oficializarea lui necesitînd o legalizare prin documente.

Aceste nume sînt utilizate de politicieni, artişti, scriitori etc.

ex.: **Mihai Eminescu (în loc de Eminovici), Lenin, Gorkij**.

Antroponimele literare

Numele personajelor literare s-au format datorită imaginaţiei scriitorilor şi a poeţilor. Aceste nume caracterizează personajele pe care le denumesc prin muzicalitatea şi sensurile lor.

ex.: **Elefteriu Popescu (Lefter = fără bani)**

Din acest punct de vedere în literatura maghiară printre cei mai productivi scriitori îl putem enumera pe Vörösmarty , care a alcătuit mai multe nume:

ex**.: Csilla, Tünde , Hajnal, Dalma**.

Sisteme de denominaţie

Cercetînd mai atent formulele de denominaţie cu ajutorul cărora s-a ajuns la identificarea indivizilor, putem distinge două tipuri de sisteme de denominaţie.

Primul este un **sistem oficial**, care a fost impus de necesităţile juridice şi s-a menţinut pînă azi în codul civil. Acest sistem în cazul românilor din Ungaria este binominal, bipartit. El este compus dintr-un nume de botez şi un nume de familie. La nevoie i se mai poate alătura şi un supranume, ca o unitate de acelaşi rang cu numele de familie.

ex.: **Stella Nicula a lu Albu**.

Al doilea este un **sistem popular**, care cuprinde formulele de denominaţie uzuale. Acesta este compus din nume de botez – deseori diminutivat sau forma hipocoristică – şi un supranume care desemnează o familie.

ex.: **Vasile lu Grosu**.

Trebuie să menţionăm faptul că pînă ce în cazul căsătoriei numele de familie se poate modifica, supranumele din sistemul popular poate fi păstrat şi după aceasta. În cazul românilor din Ungaria cele două sisteme diferă şi prin modul că sistemul oficial utilizează formule de denominaţie în limba maghiară, pînă ce sistemul popular, cel uzual utilizează unul în limba română.

ex.: **Szelezsán Péter este identic cu Petru Selejan a lu Lica**.

Despre ordinea numelor trebuie să amintim că în cazul limbilor de provenienţă indo-europeană prenumele totdeauna precedă numele de familie, lucru care diferă de formula utilizată în cazul limbii maghiare – nume de familie + prenume –, care este de origine fino-ugrică.

În loc de încheiere

Onomastica este o ramură a ştiinţei, un domeniu de interferenţă între sociologie-istorie-lingvistică, cu ajutorul căruia avem posibilitatea de a percepe mai bine raporturile dintre oameni. Ea contribuie la adîncirea cunoştinţelor noastre atît prin reconstituirea unor

forme şi tipuri dispărute din vorbirea curentă, cît şi prin conservarea unor fapte lingvistice, sociologice petrecute în diferite perioade ale dezvoltării societăţii, prin desemnarea şi conservarea unor ocupaţii, unelte vechi, expresii arhaice sau dialectale, a numelor unor popoare dispărute. Cu ajutorul ei putem parcurge şi diferitele etape de alegere a unei formule de denominaţie, care diferea de la o epocă la alta, de la un popor la altul, cît şi depindea de credinţele şi superstiţiile legate de acestea (vezi magii legate de alegerea numelui, cît şi nume tabu, adică cele ocolite, ca de exemplu în cazul unor popoare latine a numelor **Jesus, Maria**).

Numele a fost inventat cu scopul de a identifica o persoană, de a o deosebi de o altă persoană. Nu trebuie însă să uităm nici de faptul că numele nu este doar o modalitate de a ne separa pe unii de alţii , ci şi o modalitate de a uni – prin numele de familie – grupul cel mai mic, dar totodată şi cel mai important al societăţii: familia. Poate uni însă şi un popor prin faptul că fiecare membru al unei naţiuni îşi alege un nume caracteristic etniei sale.

LISTA NUMELOR DE FAMILIE ŞI SUPRANUMELE ACESTORA

A

– **Abrudan**(Abrudan)/Abrudán (Obrudan) (provenind de la toponimul „Abrud„ + sufixul „-an"):

– Logodi, Meşu.

– **Alb** (Alb)/ Alb (Olb) (provenind din expresia „alb"):

– D'uri Popii.

– **Aletean** (Alet'anu) / Aletyán (Olet'an) (provenind de la toponimul Aletea /Elek + sufixul „- an"):

– Clipu, Con'haş.

– **Ambrus** (Ambrus)/Ambrus (Ombrus) (provenind de la numele de „Ambrosius" din limba maghiară):

– N'in'eratu.

– **Ardelean** (Ard'elean)/ Árgyelán (Ard'elan) (provenind de la toponimul „Ardeal" + sufixul „-ean"):

– Bălu, Bud'ac, Ĉoropic, D'ibocaş, Găinuţa, Grosocu, Leşanu, Macu, Parli, Pipărcuţa, Pocan, Pomuţ, Piţurca, Soldaşu, Tod'erica, Uanca, Zvlaicu.

– **Arsinte** (Arsit'e) / Ársintye (Arsint'e) (provine de la numele „Arsinte"):

– Herţegu.

– **Avramuţ** (Avramuţ)/ Avramuc(z) (Ovromuţ) (provenind din forma diminutivată cu sufixul „-uţ" a numelui biblic „Avram"):

– Bicocu, Boscîrţ, Tod'eroi.

B

– **Bălaj** (Balaj)/ Balázs (Bolaj) (provenind din numele maghiar „Balázs"):

– Hinar, Lupu.

– **Balint** (Balint)/ Bálint (Bálint) (provenind din numele maghiar „Bálint"):

– Bălînĉor, Bet'ar, Concu, Fan'e, Moisica.

– **Bandula** (Bandula) /Bandula (Bondulo) (provenienţă neidentificată):

– Dida, Haicu, Herman, Păzuroi.

– **Bătrîn** (Batrin)/ Bătrîn (Botrin) („vîrstnic"):

– N'emeşu.

– **Borbil** (Borbil)/ Borbély (Borbei) (provenind din expresia maghiară „borbély" = „bărbier"):

– Bobe, Lungu, Vărşendanu.

– **Bota** (Bota) /Botta (Botto) („bota, bita"):

– Nod'os.

– **Botaş** (Botaş) /Botás (Botas) (persoana care face sau vinde bîte, botar + sufixul „-aş"):

– Bobicu.

– **Brad** (Brad)/Brád(Brad) („brad"):

– Brădocu, Sandu.

– **Brindaş** (Brindaş)/ Brindás (Brindaş) (provine din forma veche a expresiei „brinza", adica „brîndă"):

– Nuticu.

– **Bucur** (Bucur)/Bukor (Bucor) (provenienţă albaneză şi înseamnă „frumos"):

– Turcanu.
– **Bujigan** (Bujigan)/Buzsigán (Bujigan) (proveniență neidentificată):
– Hosu.

C
– **Casintin** (Casintin)/Kaszintin (Cosintin) (proveniență neidentificată):
– Caşu.
– **Cigh'ir** (Cig'ir)/ Csigir (Cig'ir) („tocătură făcută din ficat, plămîni şi maţe de miel"):
– Băranca.
– **Cioban** (Coban)/ Csobán (Coban) („cioban"):
– Bostan, Creţu, Dăriga, Doamna, Domnu, Huciu, Peruşca, T'işcu.
– **Cioca** (Ĉoca)/ Csóka (Ĉoco) (provine ori dintr-o variantă a denumirii ciocului, ori din denumirea unei specii de ciori – „ĉeuca"):
– Ĉoię, Pîşpilic.
– **Ciumpila** (Cumpila)/ Csumpilla (Ĉumpilo) (proveniență neidentificată):
– Bulbuc, Ĉutri, Simon, Ţîgănocu.
– **Copoĉean** (Copoĉan)/ Kapocsán (Copoĉan) (provine de la toponimul „Copăceni" + sufixul „-an"):
– Bubulicu.
– **Crişan** (Crişan) /Krisán (Crişan) („din zona Crişului"):
– Bălauru, Bulbuc, Buzăron'e, Cătana, Crăciun, Monu, Uţa.
– **Curtuţ** (Curtuţ) / Kurtuc(z) (Curtuţ) (provine de la forma diminutivată a expresiei „curte"):
– Pascu.

D
– **Decan** (Decan)/ Dékány (Decan') (expresie din limba maghiară cu sens bisericesc „dékány"):
– Purcăraşu.
– **Dehelean** (Dehelean)/ Dehelán (Dehelan) („bătăuş"):
– Roşu.

– **Drăgan** (Drăgan)/ Dragán (Drogan) (provine din numele de origine slavă „Drăgan"):
– Cut'icu, Julanu.
– **Dragoş** (Dragoş)/Drágos (Dragoş) (provine din numele de origine slavă „Dragoş"):
– Iloncu.

G
– **Gance** (Gance)/ Gáncse (Ganĉe) (provine din numele de origine bulgară „Ganca"):
– Gîle.
– **Grăvilaş** (Gravilaş)/Gravilás (Grovilas) (provine din forma diminutivată a numelui biblic „Gavril"):
– Toma.
– **Gros** (Gros/ Grósz (Gros) („gros"):
– Bolundu, Bozlat, D'icu, Grosu, Grosuţu, Hinar, Lupa, Maieru, Marta, Murgu, Olga, Părăscoi, Puscău.
– **Guiaş** (Guiaş)/ Gulyás (Guiaş) (provine din numele bulgar „Gujo„ sau din expresia maghiară „gulyás"):
– Otrog, Totoicu.

H
– **Haiduc** (Haiduc)/Hajduk (Hoiduc) („haiduc"):
– Sandu.
– **Hodăjeu** (Hodăjeu)/ Hodozsó (Hodojo) („hodăjeu"):
– Iţicaş, Miloş, Ursu.

I
– **Iepure** (Iepure)/Jepure (Iepure) („iepure"):
– Filimon, Mişe, Trifu.
– **Iova** (Iova)/ Jova (Iovo) (provine din numele de origine bulgară „Jova"):
– Raicu, Răĉanu, Reşt'e.
– **Istin** (Istin)/ Isztin (Istin) (provine din forma masculină a numelui „Justina"):
– Biregla, Farcu, Istăn'escu, Mitruţu, Pelce, Şuta, Ureţe, Ureţutu.

J

– **Jurcan** (Jurcan)/ Zsurka (Jurco) (provine din numele maghiar „Gyurka" sau din numele de origine bulgara „Dzurka"):
– Brodici, Megu, Toaina.

K

– **Kassai** (Coşoi) (nume de origine maghiară provenit din maghiarizarea numelui român „Cure" „Kassa" + sufixul „-i"):
– Cure.
– **Kereşi** (K'eresi) (provenienţă de origine maghiară „keres" + sufixul „-i"):
– Covătoi.
– **Kocsis** (Cociş) (din expresia maghiară „kocsis"):
– Tent'uţu.

L

– **Lasc** (Lasc)/ Lászk (Lasc) (provine de la numele de origine maghiară „László„ sau de la numele de origine bulgară „Lasko"):
– Piclais.
– **Lengyel** (Lend'el) (din expresia maghiară „lengyel"):
– Feru.
– **Lupa** (Lupa) / Lupa(Lupo) (provine de la forma femenină a expresiei „lup"):
– Vele.
– **Lupaş** (Lupaş) / Lupás (Lupas) (provine de la forma femenină a expresiei „lup" + sufixul „-aş"):
– Fildu.

M

– **Misarăş** (Misarăş)/ Mészáros (Mesaroş) (provine din expresia maghiară „mészáros"):
– Stutar, Truca.
– **Miscuţa** (Miscuţa)/ Miskuc(z)a (Mişcuţo) (provine de la forma hipocoristică a numelui „Mihai" + sufixul „-uţa"):
– Hamfau.

– **Mocan** (Mocan)/ Mokán (Mocan) (provine de la denumirea locuitorului unei zone muntoase din Transilvania):
– Gligoraş, Pădut'ile, Păsuloi, Şoncău, Vreı.
– **Moga** (Moga)/ Moga (Mogo) (nume derivat din expresia maghiară „magos"):
– Zbrend'e.
– **Moldovan** (Moldovan)/Moldován (Moldovan) (provine din toponimul „Moldova" + sufixul „-an"):
– Boncău.
– **Morar** (Morar) / Morár (morar) („morar"):
– Pizle.
– **Mornăilă** (Mornaila)/Mornaila (Mornoilo) („om care vorbeşte nedesluşit"):
„Vladu".
– **Moţ** (Moţ)/ Móc(z) (Moţ) („român din munţii apuseni"):
– Cupit'i, Pripe.
– **Muntean** (Munt'an)/ Muntyán (Munt'an) („locuitor în zona muntoasă„ sau „din Muntenia"):
– Băican, Clopoi, Cocaie, Dan'ila, Gîrbu, Gravila, Guriţa, Lume Alba, Nucu, Savu.
– nota clopoi = gravila
– **Maruşan** (Maruşan)/Marusán (Moruşan), Moroşan (Moroşan)/ Morosán (Moroşan) Mureşan (Mureşan) /Muresán (Mureşan) (provine din toponimul „Maramureş" + sufixul „- an"):
– Conĉe, Lilişcu, Mormîntaru.

N

– **Nagy** (Nod') (provine din expresia „nagy" a limbii maghiare):
– Sînza.
– **Nicula** (Nicula)/Nikula (Niculo) (provine din numele de origine bulgară „Nikula"):
– Albu, Cărăşcădău, Lebenĉiu, Tongaloi, Tule.
– **Olar** (Olar) / Ollár (Olar) („olar"):
– Bumbuţu, Căbec, Guiu, Hoţu, Scamaş, Ştefănuţ.
– **Otlăcan** (Otlăcan)/Ottlakán (Otlocan) (provine din toponimul „Otlaca"):

– Cocoşu, Comaĉu, Costan, Coscon'e, Cucurigu, D'urcuţa, Grăunţa, Lămpău, Lont'e, N'icoara, Pant'e, Petri cei Mari, Pilanu, Pipaş, Poĉan, Raicu, Tortaş, Turcu, Ursu.

vezi cucurigu = cocoşu şi lonte = costan

P

– **Părasca** (Părasca)/Parászka (Porasco) (provine din forma populară a numelui „Paraschiva"):

– Feluţu.

– **Petrişor** (Petrişor)/Petrisor (Petrisor) provine din forma diminutivată cu sufixul „-şor" a numelui „Petru"):

– Ceapa.

– **Pilan** (Pilan)/Pilán (Pilan) (provine din toponimul „Pil(u)" + sufixul „-an"):

– Firtic, Ronţu.

– **Pop(a)** (Pop(a)/ Popa (Popo) („popa"):

– Birăuaşu, Fume, Pirant, Pîs Moisa, Precob, Şodu.

– **Puţurca** (Puţurca)/Pucurka (Puturco) (provine din expresia „puţar" = „fîntînar" + sufixul „-ca"):

– Tod'erica.

R

– **Rotar** (Rotar)/Rotár (Rotar) („rotar"):

– K'isolai, D'urca, Jiros, Natu, Şt'opu.

– **Rot'iş** (Rot'iş)/ Rotyis (Rot'iş) (provine din expresia „roată„ + sufixul „-iş"):

– K'eĉk'elet', Cocostîrgu, Curu, D'ord'oc, D'ibocu, Filip, Gligor, Grecu, Grecuţu, Hodriş, Popirca, Todora.

– **Rus** (Rus)/Rusz (Rus) („rus"):

– Clisa.

S

– **Sabău** (Sabău)/Szabó (Sobo) (provine din expresia maghiară „szabó", adică „croitor"):

– Blagu, Hăbuc, Jendăriţa, Străjoi, Sándor, Truca.

– **Samfira** (Samfira)/Számfira (Samfiro) (provine din expresia de origine slavă „samfir"):

– Boală Petre, Bicaĉu, Blagu, Bud'elarăşu, Buricu, Căcăvela, Jama.

– **Santău** (Santău)/ Szántó (Santo) (provine din expresia maghiara „szántó"):

– Broscoi, Căcăvela, K'icin, Ĉubăraru, Dejaş, Floştoc, Lica, Moaşe, Paguba, Ploţu, Suşigu, Şusorca, Tănăsîie.

– **Sarca** (Sarca)/Szarka (Sorco) (provine ori din numele grecesc „Sarka(s)" ori din expresia maghiară „szarka"):

– Beşe, Grancu, Truţan, Tutuloi.

– **Sárosi** (Şaroşi) („Sáros /sáros„ + sufixul „-i"):

– Soane.

– **Secan** (Secan)/Szekán (Secan) (provine din toponimul „Seaca" + sufixul „-an"):

– Golomboş, Grigu, Gugu.

– **Sălăjan** (Sălăjan) – Selejan (Selejan)/Szelezsán (Selejan) (provine din toponimul „Sălaj" + sufixul „-an"):

– Bolundu, Bud'ac, Buşe, Filip, Filipoc, Fluturu, Lica, Peruşca, Petruca, Pipăruş, Uăn'iţa, Vasa.

– **Sîrbuţ** (Sîrbuţ) / Szirbuc(z) (Sirbuţ) (provine din forma diminutivată cu sufixul „-uţ" a expresiei „sîrb"):

– Bogdanu, Mie, Sîrbu.

– **Stan** (Stan)/Sztán (Stan) (provine din numele slav „Stan"):

– Coconaşu, D'urcoi, Gomoi, Împăratu, Podariu, Tompa.

– **Stejan** (Stejan)/Sztezsán (Stejan) (provine din toponimul maramureşan „Stejară„ + sufixul „-an"):

– Avram, Clisoi, Tutulenu, Veljanu.

SZ

– **Szretykó** (Sret'co) (proveniență neidentificată):

– Jovra.

– **Szűcs** (Sűc) („szűcs"):

– Sucu.

Ş

– **Şaitoş** (Şoitoş)/Sajtos (Şoitoş) (provine din expresia maghiară „sajtos"):

– Bircuţu, Ĉoie, Dromboş, Peicu.

– **Şimonca** (Şimonca)/Simonka (Şimonco) (provine din forma feminină a numelui „Simon" din limba maghiară):
– Fărina, Hanţi, Hănţocu, Moisoc, Pecuţu, Scovarda, Tod'erica. vezi fărina = toderica.
– **Şipoş** (Şipoş)/Sipos (Sipos) (provine din expresia maghiară „sipos"):
– Gudman, Hoaspa, Sferle.

T
– **Tarianu** (Tariianu)/Traján (Torian) (provine din toponimul „Tarian"):
– Lipovanu.
– **Tóth** (Tot) (provine din expresia maghiara „tót"):
– Namu.
– **Tripon** (Tripon)/Tripon (Tripon) (provine din numele grecesc „Tripos" sau Tripa):
– Bircu.
– **Truţ** (Truţ)/Truc(z) (Truţ) (hipocoristic de la numele „Dumitru"):
– Bincu.
– **Tulcan** (Tulcan)/ Tulkán (Tulcan) (provine de la toponimul din Ardeal „Truca"):
– Calu, Dărăbuţ, Luna, Mihăiţa, Norescu, Nuţucaş, Truca.
– **Toldan** (Ţoldan)/Coldán (Ţoldan) (provine de la numele italian „Zoldan"):
– Mitu.

U
– **Urcan** (Urcan)/Urkán (Urcan) (?provine din toponimul bănăţean „Urcu" + sufixul „-an"):
– Popoi.

V
– **Vereş** (Veres) (provine din expresia maghiară „veres"):
– Fanu.
– **Vidican** (Vid'ican) /Vigyikán (Vid'ican) (provine de la forma diminutivată a numelui bulgăresc „Vida" sau „Vidu"):

– Milacu.
– **Vlaj** (Vlaj)/Vlázs (Vlaj) (?provine de la expresia „vlajar", adica „tînăr înalt şi zdravăn"):
– Curicu.
– **Vrabieş** (Vrabieş)/ Vrabiás (Vrobias) („vrabie" + sufixul „-ieş"):
– Şt'ubei.

– Supranume a căror corespondente în cadrul numelor de familie nu a fost încă identificate:
– Băbălău, Bărburişcu, Boala, Bocicor, Brăn'oi, Ciotalău, Drugău, Feluţu, Fire, Hodriş, Iacob, Igriţ, Lăzărenciu, Lozuţa, Mămăliga, Mărcuş, Măscărangu, Mircuţu, Noaje, Păsăruica, Pătra, Poţoc, Put'pulut', Roanca, Sfîrţanca, Şodu, Tule.

PROVENIENŢA SUPRANUMELOR

Fauna
Româneşti: Băranca, Bărăncuţa, Broscoi, Calu, Cocostîrgu, Cocoşu, Cioie, Ciut'icu, Fluturu, Găinuţa, Jovra, Lupa , Lupu, Mitu, Murgu, Pădutile, Păsăruica, Turcanu, Ursu.
Maghiare: Bicocu, Bircu, Bircuţu, Checichelet'i, Farcu, Golomboş, Poţoc.

Interjecţii
Româneşti: Cucurigu.

Flora
Româneşti: Bobe, Bobicu, Bostan, Brădocu, Coscon'e, Ceapa, Grăunta, Hoaspa, Huciu, Macu, Nucu, Păsuloi, Păzuroi, Pomuţ, Şusorcă, Tent'u.
Maghiare: Hinar, Pipărcuţa.

Geografie
Româneşti: Brodici.

Astri, fenomene ale naturii
Româneşti: Luna, Norescu, / Fume, Răceanu.

Minereu, forme ale apei
Româneşti: Feru, / Bulbuc.

Toponime
Româneşti: Băican, Beşe, Bicaciu, Bulbuc, Fildu, Julanu, Leşanu, Lipovanu, Pilanu, Pocian, Răceanu, Vărşendanu, Veljeanu.
Maghiare: Maieru.

Culori
Româneşti: Alb, Roşu.

Patronime
Româneşti: Bărburişcu, Dăn'ila, D'icu, D'ord'oc, Fan'e, Fanu, Filimon, Filip, Filipoc, Fire, Gligor, Gligoraş, Grăvila, Haicu, Lica, Lozuţa, Meşu, Mihăiţă, Mişe, Mitruţu, Mîrcuţu, Moisica, Moisoc, Monu, Nuţucaş, N'icoară, Pătra, Petruca, Sandu, Soan'e, Şt'efănuţ, Tănăsiie, T'icăroi, Tod'erica, Tod'eroi, Truca, Truţan, Vasa, Vlad, Zvlaicu.
Maghiare: Balint, D'urca, D'urcoi, D'urcuţa, Hodriş, Mărcuş, Şandor, Şimon.
Germane: Hanţi, Hănţocu, Herman, Iţicaş.

Matronime
Româneşti: Fire, Marta, Olga, Părăscoi, Sînza, Todora, Uăniţa, Uoanca.
Maghiare: Iloncu, Ilonchiţa, Peruşca, Roanca.

Nume biblice
Româneşti: Avram, Iacob, Lăzărenciu, Mărcuş, Toma.

Ocupaţii
Româneşti: Ciubăraru, Hoţu, Jendăriţa, Măscărangu, Moaşe, Mormîntaru, Podariu, Popoi, Purcăraşu, Străjoi.

Maghiare: Bet'ar, Birăuaşu, Cărăşcădău, Cătana, Pecuţu, Soldaşu, Suciu.

Unelte
Româneşti: Bud'aci, Cocaie, Covătoi, Ciuricu, Drugău, Lămpău, Scamaş, Sferle, Şt'iubei, Tongăloi.
Maghiare: Bud'elarăşu, Dejaş, Dromboş, Pipaş, Pipăruş, Popirca.

Corp
Româneşti: Buricu, Buzaron'e, Cure, Curu, Guriţa, Pelce, Uret'e, Uret'uţu.

Sănătate
Româneşti: Boala, Bubulicu, Cioncu, Gîrbu, Şt'iopu.

Caracteristici ale omului, comportament, obiceiuri
Româneşti: Băbălău, Bălu, Beşe, Buşe, Căcăvela, Clipu, Conce, Creţu, Floştoc, Grosu, Grosuţu, Hăbuc, Jama, Jovra, Logodi, Lont'e, Lungu, N'in'eratu, Paguba, Pripe, Ronţu, Sfîrţanca, Şodu, Şutu, Toaina, Zbrend'e.
Maghiare: Bînciu, Bolundu, Comaciu, Con'haş, Chicin, Dărăbuţu, Dăriga, Gomoi, Hosu, Nod'os, Poton, Puţurca, Reşte, Suşigu, Şuta, Tompa.

Îmbrăcăminte
Româneşti: Bumbuţu, Clopoi.
Maghiare: Bocicor.

Mîncăruri
Româneşti: Caşu, Clisa, Clisoi, Făr ina, Mămăliga, Scovarda.
Maghiare: Lebenciu, Tortaş, Jiros.

Moduri de exprimare
Româneşti: Mie, Namu, Vrei.
Maghiare: Megu.

Ranguri
Româneşti: Coconaşu, Doamna, Domnu, Împăratu.
Maghiare: Herţegu, N'emeşu.

Nume de etnii
Româneşti: Cioropic, Grecu, Grecuţu, Sîrbu, Turcu, Ţîgănocu.
Maghiare: Totoicu.

Nume de sărbători
Româneşti: Crăciun, Precob.

Mitolonime
Româneşti: Bălauru.

Supranume de origine străină
Bulgăreşti: Blagu, Boncău, Costan, Dida, Granciu, Gugu, Guiu, Istăn'escu, Natu, Pant'e, Pascu, Peiacu, Precob, Raiciu, Savu, Trifu, Tule, Tutuloi, T'işcu, Tule, Tutulenu.
Germane: Firţic.
Greceşti: Natu, Pant'e, Tule, Tutulenu.
Slave: Bogdan, Brăn'oi, Milacu, Miloş.
Ucrainiene: Igriţ.

Neidentificate
Biregla, Boscîrţ, Bozlat, Căbec, Cupit'i, Ciutri, D'ibocaş, D'ibocu, Felutu, Gile, Gudma, Hamfău, Lilişcu, Noaje, Otrog, Parli, Piclais, Piranţ, Pîşpilic, Pizle, Ploţu, Put'pulut'.

NOTE

1. LADÓ, János , op. cit. pag. 46. şi 162.
2. LADÓ, János, op. cit. pag.78. şi 122.
3. KÁLMÁN, Béla, op. cit. pag. 71.
4. CIOBĂNEL, Alina Ioana, op. cit. pag. 93–99. şi IORDAN, Iorgu, op. cit. pag. 14.
5. IORDAN, Iorgu, op. cit. pag. 10.
6. BOGZA IRIMIE, Rodica, op. cit. pag. 18.
7. KÁLMÁN, Béla, op. cit. pag. 70.
8. BOGZA IRIMIE, Rodica, op. cit. pag. 20.
9. BOGZA IRIMIE, Rodica, op. cit. pag. 22.
10. IORDAN, Iorgu, op. cit. pag. 14.
11. Informator: Florica Tulcan
12. Informator: Florica Poptilican
13. Informator: Florica Poptilican
14. Informator: Florica Poptilican
15. Informator: Florica Tulcan
16. Informator: Gheorghe Nicula
17. Informator: Florica Tulcan
18. Informator: Florica Tulcan
19. Informator: Gheorghe Nicula
20. Informator: Florica Poptilican
21. Informator: Gheorghe Nicula
22. Informator: Ecaterina Ardelean

BIBLIOGRAFIE

1. ARDELEAN, Iosif-Ioan, *Monografia comunii Chitichaz,* Békéscsaba, 1986.
2. BOGZA IRIMIE, Rodica, *Sistemul supranumelor la românii din Ungaria,* Editura Didactică, Budapesta, 1979.
3. BORBÉLY, Ana, *Supranume la românii din Chitighaz,* în „Din tradiţiile populare ale românilor din Ungaria", nr. 8., Editura Mikszáth, Salgótarján, 1993, pagina 50.
4. CIOBÂNEL, Alina Ioana, *Relaţia neam-familie (precizări etnologice),* Anuarul Institutului de Etnografie şi Folclor „Constantin Brăiloiu", Editura Academiei Române, Tom 4. 1993. pag. 93–99.
5. IORDAN, Iorgu, *Dicţionar al numelor de familie româneşti,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983.
6. KÁLMÁN, Béla, *A nevek világa,* Csokonai Kiadó, Debrecen, 1996.
7. LADÓ, János, *Magyar utónévkönyv,* Kulturtrade Kiadó, Budapest, 1996.
8. MOLDOVÁN, Gergely, *A magyarországi románok,* Budapest, 1913.
9. MORVAY, Judith, *Asszonyok a nagycsaládban,* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956.
10. SZABÓ, László, *A magyar rokonsági rendszer,* Debrecen, 1980.

LISTA INFORMATORILOR

Ecaterina Ardelean, născută Nicula (1933–1996)
Sofia Muntean, născută Şimonca, (1914–)
Iuliana Nicula, născută Redis, (1933–)
Gheorghe Nicula (1927–)
Zenobia Nicula, născută Redis, (1900–1985)
Florica Poptilican, născută Nicula, (1922–)
Ecaterina Sajtos, născută Rotar, (1908–)
Florica Tulcan, născută Nicula, (1914–1993)

Aniversare

Gheorghe Dulău

Cincizeci de ani de la înfiinţarea Ansamblului cultural din Micherechi

A trecut o jumătate de veac de la înfiinţarea Ansamblului cultural din Micherechi, prima formaţie de acest fel din ţară. Cu această ocazie aş vrea să dau o scurtă dare de seamă – ca fost membru fondator, organizator şi conducător al formaţiei – despre împrejurările formării şi despre cele mai importante etape din activitatea echipei în decursul celor cincizeci de ani.

În ce condiţii s-a format ansamblul?

...Din punct de vedere politic era pe atunci o situaţie gravă, fiindcă oamenii erau influenţaţi de diferite partide politice. La noi în sat, cea mai mare influenţă o avea Partidul Ţărănesc al Plugarilor (Nemzeti Parasztpárt – NPP). Sub steagul acestui partid ne-am organizat şi am activat în rîndul tineretului, sub denumirea de NISZ (Népi Ifjúsági Szövetség).

La 20 octombrie 1947 ne-am adunat noi, cîţiva tineri însufleţiţi, vreo 50–60 la număr, români–maghiari la şcoala românească de lîngă biserică. Acolo şi atunci am hotărît să înfiinţăm o echipă culturală. Momentul era potrivit, actual: tocmai atunci eram în pragul serbării centenarului Revoluţiei şi Luptei de Eliberare din 1848–49. Prin sărbătorirea noastră am vrut să dovedim că noi, tinerii de atunci, sîntem mîndri de strămoşii noştri şi dorim să cinstim amintirea lor, prin inaugurarea, respectiv sfinţirea unui steag tricolor. Tot la această consfătuire am mai hotărît ca: *pentru păstrarea tradiţiilor locale (cum era Jocul – táncház)*, care erau în pericol şi al căror viitor era nesigur, deci, *pentru păstrarea şi salvarea acestei moşteniri culturale să înfiinţăm o echipă culturală.* Iar oricine doreşte să participe în echipă, se poate prezenta. Tinerii, care au participat la această adunare, au luat cunoştinţă despre această hotărîre cu ovaţii şi bucurie nemaipomenită.

Prin urmare, s-a format prima echipă de dansuri populare, cu *următorii membri fondatori:*

Organizatori: (din partea organizaţiei NISZ): **Szekeres Sándor, Dulău Gheorghe**.

Dansatori*:*

Nistor Mihai	Gurzău Rafila
Ruja Vasile	Rocsin Valeria
Pap Vasile	Marc Ana
Netea Ioan	Trifa Ana

Muzicanţi*:* **Covaci Ioan (bace Ianc) şi Covaci Teodor (Delea)**.

Corişti: **aproape 40 de tineri fete şi feciori**.

Primul dirijor: **învăţătorul Turcu Marius**.

După întemeiere, imediat au început repetiţiile de dansuri populare şi ale corului, ceva mai tîrziu au început şi repetiţiile pentru o piesă de teatru (în limba maghiară).

Prima prezentare, adică debutul a avut loc la 8 martie 1948, şi nu la 15 martie, cum am fi vrut noi. Iar, pentru că pe atunci încă nu era cămin cultural, serbarea s-a ţinut în curtea şcolii de stat. La program a participat întregul sat, cu mic şi mare.

Programul zilei de 8 martie 1948 a fost următorul:

Dimineaţa: deşteptarea cu muzica fanfarei din Sarkad.

Ora 9: sfinţirea drapelului echipei, în biserica ortodoxă din comună.

Ora 10: defilare – de la biserică în curtea şcolii.

Program cultural festiv: dansuri populare, muzică corală, recitări.

Seara: spectacol cu piesa Majd helyre hozza a köszörű, urmată de bal.

Astfel, această zi festivă de *8 martie 1948* a însemnat *începutul oficial al activităţii Ansamblului cultural din Micherechi.*

După acest debut, la numai două săptămîni mai tîrziu, ansamblul a fost invitat la Giula. Prin urmare, la 21 martie 1948, formaţia tînără din Micherechi şi-a dat concursul – cu un succes grandios – la actul de întemeiere al Uniunii Culturale a Românilor din Ungaria.

Petru Cîmpian, ca delegat giulan al momentului înfiinţării îşi aminteşte:

– Micherechenii au prezentat un program foarte bogat, care a cucerit inimile participanţilor. Ceea ce au prezentat ei, a fost pentru noi o lume necunoscută. Cred că şi din acest motiv ne-a lăsat impresii atît de bine întipărite în amintire.

Această festivitate a avut loc la Primăria oraşului (str. Városháza, unde acum e biblioteca orăşenească).

Următoarea, cea de-a treia reprezentaţie a fost la Berettyóújfalu (care pe atunci era şi reşedinţa judeţului Bihor, căruia îi aparţinea şi Micherechiul), la 30 august 1948. După aceste spectacole au urmat şi altele:

– *la Debreţin,* în luna mai 1949, la centenarul întîlnirii Bălcescu–Kossuth. Aici am participat chiar cu două echipe: ansamblul nostru şi Echipa EPOSZ, care tocmai atunci se înfiinţase, şi

– *la Budapesta,* la 29 decembrie, 1949, cînd pe scena teatrului Magyar Színház s-a sărbătorit cea de-a doua aniversare a proclamării Republicii Populare Române.

Cîteva date importante din viaţa ansamblului:

La 1 ianuarie 1950, comuna Micherechi este anexată judeţului Bichiş.

În 1951, comuna primeşte noul Cămin cultural. Începînd cu acest an încep turneele culturale în toată ţara. Ansamblul din Micherechi dă programe culturale pe toate scenele din comunele locuite şi de români din Ungaria.

În 1952 se face reorganizarea ansamblului şi se întreprind primele acţiuni de colecţionare şi prelucrare.

În 1953, la Budapesta, se înregistrează *Nunta la Micherechi şi Turca*. Dar între timp, în 1953 soţii Turcu sînt transferaţi din comună şi vin soţii Németh (deci, se schimbă conducerea Ansamblului).

În 1955, de *Ziua naţionalităţilor*, spectacol de mare succes la Budepesta şi defilare la serbarea centrală cu ocazia *Zilei de întîi Mai.*

Anul 1958 este deosebit de important: acum se sărbătoreşte *un deceniu de la înfiinţarea ansamblului.* La o serată de prietenie ungaro–române au participat chiar şi reprezentanţi ai Ambasadei României la Budapesta.

Tot în anul 1958 se desfăşoară în hotarul din Micherechi lucrările de filmare a filmului *Contrabandiştii (Csempészek). Autor: Szabó Pál, regizor: Máriássy Félix*.

Anul 1960: a însemnat participarea la primul Festival al naţionalităţilor din Balatonfüred, unde echipa s-a prezentat cu un succes deosebit. Iar în anii următori, un şir de turnee şi festivaluri a asigurat numeroase posibilităţi de evoluţie a dansatorilor din Micherechi. Din păcate, cea de-a douăzecea aniversare a înfiinţării ansamblului nu a fost sărbătorită, dar asta nu din vina noastră. În schimb, ansamblul a participat *în 1968* la un program festiv, cînd s-au sărbătorit două decenii de la înfiinţarea Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria. În acelaşi an, subsemnatul a pregătit echipa pentru ultima oară pentru un mare turneu de zece zile printr-un şir de localităţi româneşti din Ungaria. După terminarea turneului, Gheorghe Dulău a demisionat ca îndrumător cultural-artistic al ansamblului, ocupîndu-se în anii următori numai de formaţia veteranilor, a echipei de adulţi. De dansatorii din echipa de şcolari şi tineret a început să se ocupe colegul **Ioan Ruja**. Dar şi echipa adulţilor a continuat să participe la turnee, festivaluri, întîlniri şi s-au făcut chiar şi înregistrări la radio şi televiziune. În această înşirare se poate evidenţia:

– *anul 1971*, cînd ansamblul a participat la 19–21 august la cel de-al III-lea Festival folcloric al popoarelor dunărene, desfăşurat la Baja–Kalocsa, iar

– *în 1972, la 20 august*, la gala finalei competiţiei *Zboară păunul (Röpülj páva)* echipa şi-a prezentat programul pe scena Teatrului Erkel din Budapesta.

În anul 1973 s-a produs un însemnat salt calitativ în viaţa ansamblului, cînd în aprilie, la Békéscsaba micherechenii au participat la un concurs de calificare. În urma acestuia, ansamblul s-a calificat în categoria de aur în clasamentul formaţiilor de *Păstrători de tradiţie*. În acelaşi an, ansamblul a participat la Keszthely la aniversarea a XV. ani de la înfiinţarea ansamblului *Georgikon*. Acelaşi an a adus şi alte succese:

– *17 iunie 1973, la Micherechi:* festivitatea jubiliară la un sfert de veac (25 de ani) de la înfiinţarea ansamblului cultural-folcloric.

– *20 august*: participare la cel de-al XI-lea Festival al naţionalităţilor, la Békéscsaba.

Cîteva spectacole evidenţiate din anul următor:

– *2–4 august 1974, Giula:* Seri Bichişene, pe scena Teatrului Cetăţii.

septembrie: program jubiliar în oraşul Békés (la 25 de ani de la înfiinţarea Căminului cultural).

– *28 noiembrie, la Kalocsa:* iarăşi un program festiv în cinstea artiştilor de dansuri populare ale minorităţilor din ţară. În continuare, anii următori au adus, la fel reprezentanţii memorabile, succese evidenţiate.

– *1975, 18–20 august: în oraşul Tata*, cel de-al XIII-lea. Festival folcloric al naţionalităţilor din Ungaria.

– *6 octombrie, 1976:* cel de-al VI-lea Festival al dansului popular de la Nagykálló.

– *30 octombrie, 1977:* al XIV-lea Festival folcloric al naţionalităţilor la Szentendre.

Anul 1978: Festivalul folcloric al naţionalităţilor dunărene la Mohacs, unde micherechenii au participat cu mare succes împreună cu aletenii.

În anul 1979 la Micherechi: festivitatea închinată aniversării a 30 de ani de la înfiinţarea ansamblului, după care, un timp funcţionează numai echipa elevilor.

În anii următori, activitatea ansamblului stagnează şi se limitează doar la evoluţia pe diferitele scene din Ungaria şi de peste hotare a **soţilor Nistor**. Dar în aceşti ani (1980–82) echipa pionierilor (a tineretului şcolar) devine tot mai cunoscută şi are multe invitaţii şi spectacole.

În luna aprilie, 1982 echipa de la început (a veteranilor) evoluează pentru ultima oară la Micherechi, cu ocazia înregistrării discului *Muzică populară românească din Ungaria.* În realizarea discului conceput de **Ferenc Sebő** au participat dansatori şi muzicanţi (bătrîni), precum şi taraful de muzică populară din Micherechi.

Ca o paranteză: în afară de dansatori şi cîntăreţi bătrîni am mai instruit şi un grup de elevi, formaţia şcolară *Fluieraşi*. Pe aceştia i-

am instruit şi după ieşirea mea în pensie. La fel, am înfiinţat şi o orchestră de *Ceteraşi*. După un timp, constatînd indiferenţa dovedită faţă de această activitate, sincer să fiu, am obosit şi am renunţat la această muncă obştească.

Cu ceva mai tîrziu, la începutul anilor optzeci s-a reorganizat echipa de dansuri populare a tineretului, instruită de **Gheorghe Netea**. Această echipă a participat la tot mai multe festivaluri, întîlniri, competiţii, dintre care aş aminti:

– *16–25 martie 1984:* Festivalul de primăvară, la Teatrul Radnóti din Budapesta.

– *August, 1984:* Cel de-al XX-lea Festival folcloric naţional, desfăşurat la Bánk, cu participarea soţilor Nistor.

– *2–5 aprilie 1985:* la Békéscsaba, cel de-al VI-lea Festival folcloric al pionierilor de naţionalitate.

– *15–17 august 1986:* Festivalul folcloric al naţionalităţilor la Tata. Aici evoluează echipa reorganizată a tineretului, condusă de Gheorghe Netea, împreună cu soţii Nistor. (La festival a participat şi echipa de dansuri populare din Chitighaz).

Anul 1987 este un an de doliu pentru noi, cînd pierdem dintre rîndurile noastre:

la 30 august ne părăseşte Gheorghe Nistor.

La 6 septembrie moare Teodor Covaci.

În anul 1988 încep pregătirile şi fazele teritoriale (şi judeţene) ale concursului de mare amploare *Cine ce ştie?* În acelaşi an se pregăteşte festivitatea cinstind: *40 de ani de la înfiinţarea ansamblului.* Cu acest prilej, ansamblul şi cîţiva membri primesc distincţia *Pentru Cultura Socialistă* şi *diplome de merit*.

17 martie, 1990: Festivalul Primăvara popoarelor, la Budapesta

în luna iulie: participare la un Festival de dansuri populare din România (Bálványos).

După concursul *Cine ce ştie?* Echipa tinerilor se reorganizează, noul conducător este **Vasile Pap**, care în anii aceştia era cel mai bun jucăuş şi cîntăreţ al echipei (a realizat şi o casetă cu muzică din Micherechi).

În cele ce urmează, merită să mai amintim programele următoare:

Participarea la un festival folcloric din Vác, întreprinderea unor turnee şi participarea la competiţii folclorice în România şi Iugoslavia.

După schimbarea conducătorilor (**Gheorghe Berényi, Zoltán Patyi**) şi a noului coregraf, schimbarea regimului înseamnă şi noi posibilităţi în dezvoltarea activităţii folcloristice şi artistice.

Tot în ultimii ani a luat fiinţă şi o nouă mişcare de dans popular pentru tineret: **Periniţa**, care participă de fiecare dată cu mult succes şi echipa de dansuri populare a şcolii din Micherechi.

În viaţa şi activitatea Ansamblului,

anul 1995 s-a dovedit aproape cel mai rodnic (adică – an productiv).

Între 7–15 august 1995 ia parte la Festivalul mondial folcloric din Montoine (Franţa).

Rezumare

– După atîţia ani rodnici de activitate, cultura folclorică românească cît şi comuna Micherechiu şi ansamblul local au devenit tot mai vestiţi nu-numai de-a lungul ţării, ci şi peste hotare, ba chiar şi peste mări.

– Dansul şi muzica populară azi este cunoscută în întreaga ţară, în întreaga Europă şi în America.

– *Mulţumită:* acestui popor, iubitor de folclor (sute de membri care au participat de-a lungul anilor aceasta cultură şi au răspîndit (dans, cînt şi muzică) de-a lungul anilor. (Gh. Nistor şi T. Covaci) meşteri artişti ai culturii populare.

– Mulţumită acelor prieteni; româno–maghiari şi specialişti la foruri oficiale – instituţii culturale care ne-au dat mînă de ajutor, la această muncă nobilă pentru a răspîndi cultura noastră populară.

– Mulţumită celor răposaţi, – adică – decedaţi (peste 50) la număr (în frunte cu: Gh. Nistor şi T. Covaci) zeci de ani participînd în aceasta muncă. Fiindcă n-au avut noroc să ajungă acest moment, eveniment jubiliar şi astădată cu stimă v-om zice: Dumnezeu pe toţi vă ierte şi vă odihnească!...

Eva Kozma

50 de ani de la înfiinţarea Ansamblului românesc din Aletea

Aruncînd o privire oricît de sumară asupra culturii românilor din Ungaria, urmărind evoluţia acesteia din ultimii 50 de ani, enumerînd elementele de bază, părţile constitutive, capitolele esenţiale ale culturii unice şi indisolubile ale membrilor acestei comunităţi, vom putea remarca fără riscul prea mare de a greşi că dansurile şi muzica populară românească din Aletea şi Micherechi au devenit cele mai cunoscute creaţii culturale româneşti din această ţară. Mulţumită diferitelor împrejurări favorabile, de excepţie pentru dezvoltarea şi răspîndirea muzicii şi dansului popular, această producţie reprezintă o valoare greu de egalat cu alte creaţii spirituale. Poate că cercetările etnografilor, munca de pionerat a istoricilor, cărţile româneşti scoase din abundenţă de aceşti autori în ultimii 4–5 ani, se vor bucura – cu timpul – de un prestigiu asemănător dansurilor şi muzicii din Aletea sau Micherechi.

Echipele folclorice din Aletea se angajează timp de decenii la păstrarea şi reanimarea tradiţiilor din bătrîni, dar şi la o muncă educativă, răspîndind respectul pentru obiceiurile strămoşeşti, pentru valorile culturale ale înaintaşilor.

Cu 50 de ani în urmă

Obiceiurile populare din Aletea cuprind elemente asemănătoare cu cele din Cîmpia Crişului Alb din România, situîndu-se la extremitatea dialectului coregrafic vestic al ariei geografice româneşti. Prin procesul de selecţie şi evoluţie folclorul coregrafic aletean a căpătat noi valenţe, manifestate printr-o mare varietate şi diversitate tipologică şi structurală. Riturile calendaristice prezintă aspecte aproape identice cu cele din toate ţinuturile locuite de români.

Cu 50 de ani în urmă şi la Aletea locul potrivit pentru dans a fost

jocul duminical. Jocul aletean se organiza la diferite case de fete şi feciori în fiecare duminică după masă, cu excepţia posturilor. Gazdele primitoare au fost *Ioan Turla, Ioan Ţapos, Ioan Cure, Teodor Roşu.* Muzicanţii de la joc erau *Moţu Bilă*, mai tîrziu *Gheorghe* şi *Miska Dragoş, Imre Stanci*. Dintre feciori se alegea unul, care se numea „*tăblaş*". El era responsabilul pentru adunarea taxei de participare, pentru reuşita organizării şi desfăşurării jocului. Muzicanţii se aşezau pe un podium să fie văzuţi de toţi dansatorii. Cînd începea melodia dansului „*Lunga*", feciorii se aşezau în faţa lor, alcătuind un şir, unde primul dansator era unul dintre cei mai buni, numit „*jucăuşu dînainte*". După cîteva figuri individuale executate numai de feciori, ei se aranjau din nou într-un şir, apoi îndemnau fetele alese cu strigătura:

„*Haida fată, că să gată, şi s-apucă cielaltă!*"

Băieţii învîrteu fata pe sub mînă şi începea jocul. O „lungă" dura 15–20 de minute, după care urma „*Mînînţălu*", apoi „*Ţîgăneasca*" şi ultimul joc din ciclu era din nou o lungă, căreia aletenii îi spun „*Ardelenescu*" sau „*Dansul de dragoste*". Ordinea dansurilor nu putea fi modificată. În timpul dansului se ziceau strigături satirice, ironice. Se mai dansau jocurile „*Hora mare*", „*Sîrba*", dar acestea nu făceau parte din ciclul de dansuri. Pentru a fi aprobat jocul românesc de autorităţi de fiecare dată se juca şi „*Csárdás*"-ul unguresc.

În urma schimbărilor economice şi sociale de după 1945–46 începe o nouă istorie a muzicii şi dansului popular. Încetează organizarea jocurilor de odinioară, iar dansatorii iniţiază o nouă formă a păstrării integrităţii comunităţii româneşti. În iarna anului 1947 cîţiva tineri înfiinţează ansamblul folcloric, ai cărui fondatori erau *Ioan Cure, Gheorghe Turla, Ioan Lucaci*.

Cronicarul activităţii echipei ani de-a rîndul a fost directorul casei de cultură din Aletea. *Gheorghe Nistor* mărturisea următoarele: „*Pînă în aceea memorabilă seară de Crăciun din 1947, în sala de dans a cîrciumei din tîrg din Aletea, niciodată mai devreme nu s-au întrunit atîţiea ca atunci, pentru a vedea primul program al echipei de dans din sat.*" *Uniunea Culturală a Românilor din Ungaria*, asociaţia formată şi ea pe acele vremuri le-a dat un sprijin considerabil: a asigurat instructor autorizat, pe *Dobra Lajos*, le-a împrumutat, apoi le-a cum-

părat costume populare. Totuşi, cel mai mare ajutor a fost organizarea spectacolelor, turneelor prin satele locuite de români.

Repertoriul formaţiei era compus din dansuri româneşti,dar se interpretau şi piese maghiare, nemţeşti şi slovace. Aşadar, ansamblul folcloric din Aletea, acum 50 de ani a introdus ceva cu totul nou şi neprobat mai devreme de dansatorii români din Ungaria, anume – prezentarea pe scenă a tradiţiilor populare locale. Aşa a ajuns pe scenă tradiţionala nuntă din Aletea, cu toate momentele principale: *peţitul, mersul pă videre, făcutul steagului, mersul după nănaşi şi mnireasă, alaiul nunţii, petrecerea, jocul mniresii.* Aşa au procedat şi cu obiceiul de Crăciun „*Umblatul cu turca*".

Trei generaţii

În zilele noastre, în mod unic în viaţa culturală a comunităţilor româneşti din Ungaria, la Aletea activează trei formaţii foclorice: *echipa de dans popular a vîrstnicilor, formaţia „Gheorghe Turla" a tinerilor şi echipa de dansuri a şcolarilor.* Mulţumită talentului şi devotamentului echipei veteranilor, dansurile aletene au devenit cunoscute pretutindeni în ţară. Aceşti interpreţi au format o adevărată şcoală, au devenit model pentru tineret. Figurile de joc ale lui *Petru Sabău* sînt preluate de tînărul *Ferenc Sarkadi*. Pe *Pavel Botaş* îl imită destul de bine copii din *formaţia Şcolii Româneşti* din localitate. Tinerii *Nicolae Rusz* şi *Ioan Bágy* şi-au însuşit binişor jocul lui *Gheorghe Gál* sau al lui *Gheorghe Turla*.

De menţionat, că în acest spirit a crescut şi juniorul *Vasile Gál.* Fiul dansatorului Gheorghe Gál a obţinut mai multe distincţii, iar azi este coregraful echipei tinerilor din localitate.

Frumuseţea, originalitatea, ritmul sincopat şi variat al dansurilor româneşti din Aletea era foarte atrăgător, interesant şi pentru coregrafii maghiari: *Timár Sándor, Martin György, Vásárhelyi László* care au rămas încîntaţi de frumuseţea acestor jocuri. Dansurile din Aletea au devenit cele mai dinamice piese din repertoriul ansamblurilor folclorice profesioniste din Ungaria. Dansatorii din Aletea sînt invitaţi în diferite părţi ale ţării să instruiască şi pe alţii jocurile din localitate. Ţin să remarc un lucru deosebit de important, unic şi

acesta, simbolic pentru spiritualitatea dansatorilor din Aletea: aletenii au învăţat dansurile micherechenilor. Vestitele dansuri din Micherechi azi sînt interpretate cu o deosebită virtuozitate de tot atît de vestiţii dansatori din Aletea.

O carte despre dansurile din Aletea

La festivitatea de aniversare din anul trecut aletenii au avut oaspeţi din Arad, care le-au adus drept cadou participanţilor o carte despre dansurile din Aletea. Mulţumită *Consiliului Judeţan Arad, Inspectoratului pentru Cultură al Judeţului Arad* a apărut în România o carte frumoasă şi deosebit de interesantă fără precedent în istoria contemporană a românilor din Ungaria. Autorul este *Viorel Nistor*. Lucrarea s-a realizat în colaborare cu *Centrul Judeţean al Creaţiei Populare Arad şi Autoguvernarea Românilor din Aletea.* Sponzor *Lucian Flueraş,* S.C. Transilvania S.R.L., scoasă la *Editura Mirador*. Cartea are titlul: *Folclor coregrafic al românilor din Ungaria*. Este prima carte apărută în ţara-mamă, ţara-limbă în ultimii 70 de ani despre cultura noastră populară. Este prima carte a unui serial. Gestul în sine, dar şi conţinutul valoros al cărţii merită atenţie. Cartea şi-a ales pentru debut un subiect de succes garantat – prezentarea folclorului coregrafic al românilor din Aletea.

A Magyarországi Románok Kutatóintézetének kiadványa
Felelős szerkesztő: Dr. Berényi Mária
A kötet 500 példányban, A/5 formátumban,
12,50 ív terjedelemben készült
Szedés, tördelés: Editura „NOI", Gyula, Petőfi tér 2.
Igazgató: Kozma Mihály
Műszaki szerkesztő: Kovács Sándor
Szedés: Tripon Mária
Nyomtatás: Mozi Nyomda Bt., Békéscsaba
Felelős vezető: Garai György

SIMPOZION

COMUNICĂRILE CELUI DE AL VII-LEA SIMPOZION
AL CERCETĂTORILOR ROMÂNI DIN UNGARIA

GIULA, 1998